

**TÜRKİYE’DE COVID 19 DÖNEMİ
MAKROEKONOMİK ETKİLERİNİN ANALİZİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Utku NALÇAKAN

Kütahya – 2022

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE’DE COVID 19 DÖNEMİ MAKROEKONOMİK
ETKİLERİNİN ANALİZİ**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Zeki YILMAZ

Hazırlayan:
Utku NALÇAKAN

Kütahya – 2022

Kabul ve Onay

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından

İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Prof. Dr. Erol KUTLU		
Dr. Öğr. Üyesi Zeki YILMAZ (Danışman)		
Dr. Öğr. Üyesi Uğur AYTUN		

Onay

İmza

Doç. Dr. Arif Kolay

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Türkiye’de Covid-19 Dönemi Makroekonomik Etkilerinin Analizi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

24/06/2022

Utku NALÇAKAN

Özgeçmiş

İlköğretimini ve Lise eğitimini Kırşehir 'de tamamladı. Üniversite eğitimini 2020 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisat bölümünde tamamladı. 2020 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı'nda tezli yüksek lisans eğitimine başladı. Ekonomi ve Finans alanında danışmanlık ve eğitim hizmeti vererek kendi işini yaparak çalışma hayatına devam etmektedir.

ÖZET

TÜRKİYE’DE COVID 19 DÖNEMİ MAKROEKONOMİK ETKİLERİNİN ANALİZİ

NALÇAKAN, Utku

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Zeki YILMAZ
Haziran, 2022, 79 sayfa

Covid-19 salgının 2019 yılının sonunda başlayan ve ülkemizde 2020 mart ayının başlarında görülen küresel ve yerel olarak ülkemizde sağlık alanındaki etkisi ile, makroekonomik eksende etkisi yapılan bu tez çalışmasında elde edilen bulgular ile analiz edilerek anlatılmıştır. Makroekonomik olarak salgının büyümeye, enflasyona, işsizliğe, kurlara, cari denge hesaplarına nasıl bir etki yarattığı, bu oranları ne derece de etkilediği incelenmiştir.

Araştırma 2020 yılının ilk çeyreği yani salgının ilk görüldüğü zaman ile görece salgının aşılama etkisinin azaldığı hayatın kademeli ve kontrollü olarak normale döndüğü dönem olarak 2021 yılının yaz ayına kadar olan süreç bu çalışma yapılmıştır. Ülkemizin bu süreçte makroekonomik göstergelerindeki TCMB’nin Para Politikası Kurulu faiz kararları ve kura etkisi çalışma da yer almaktadır. Bu süreç içerisinde makroekonomik verilerin kuşkusuz kötüye gittiğini, ülkemizde derin bir yoksulluk ve ekonomik sıkıntı getirdiğini söylememiz mümkündür.

Bu çalışmada TCMB, TÜİK, BDDK, SPK gibi resmî kurumların ilan ettiği makroekonomik veriler ve raporlar kullanılarak, Covid-19 salgını sürecinin analizinde kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid -19, Makroekonomi, Türkiye’de Makroekonomik Veriler

ABSTRACT**ANALYSIS OF THE MACROECONOMIC EFFECTS OF COVID-19 IN
TURKEY****NALÇAKAN, UTKU****M. Sc. Thesis, Department of Economy****Supervisor: Dr.Zeki YILMAZ****June, 2022, 79 pages**

Covid-19 outbreak starting at the end of 2019 and 2020 for the month of March Seen at the beginning of our country, in our country and locally active in the field of global health, with the effect on the macroeconomic axis with the findings in this thesis are discussed and analysed. In macroeconomic terms, it has been examined how the epidemic affects growth, inflation, unemployment, exchange rates, current account balances, and to what extent it affects these ratios.

Research This study was carried out in the first quarter of 2020, that is, the period between the first time of the epidemic and the summer of 2021, when the vaccination effect of the relative epidemic decreased, and life gradually and controllably returned to normal, until the summer of 2021. In this process, the study of interest rate decisions of the Monetary Policy Board of the CBRT and the impact of the exchange rate on the macroeconomic indicators of our country is also included. In this process, it is possible to say that macroeconomic data have undoubtedly deteriorated, bringing deep poverty and economic hardship to our country.

In this study, it was used in the analysis of the Covid-19 epidemic process using macroeconomic data and reports announced by official institutions such as the CBRT, TUIK, BRSA, CMB.

Keywords: Covid - 19, Macroeconomic Data in Turkey, Macroeconomics

ÖNSÖZ

Bu yüksek lisans çalışmasında Dünya ve Türkiye 'de Covid-19 süreci içerisinde ortaya çıkan makroekonomik verilerin analizi ve bu kavramların ne olduğu hakkında bilgiler verilerek okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında emeğini esirgemeyen danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Zeki Yılmaz hocama ve çalışmam boyunca bana yardımları dokunan hocalarıma, yanımda olan aileme ve yakın dostlarıma teşekkürlerimi borç bilirim ve bu çalışmamı tüm sosyal bilim dünyasına ve bilime gönül vermiş araştırmacılara armağan ediyorum ve bilimin olanca ışığında hepsini selamlıyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM COVID 19 VE MAKROEKONOMİ KAVRAMI

1.1. COVID 19 SALGINININ TANIMLANMASI.....	3
1.1.1. Salgının Küresel Bazda Etkisi.....	3
1.1.1.1. Salgının Türkiye Açısından Etkisi.....	5
1.1.2. Covid 19 ile İlgili Literatür.....	7
1.2. MAKROEKONOMİ KAVRAMI.....	8
1.2.1. Büyüme.....	9
1.2.2. Enflasyon.....	10
1.2.2.1. Enflasyon Çeşitleri.....	11
1.2.3. İşsizlik.....	13
1.2.3.1. İşsizlik Çeşitleri.....	14
1.2.4. Faiz.....	16
1.2.4.1. Nominal (Tabela) Faiz.....	17
1.2.4.2. Reel Faiz.....	18
1.2.5. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH).....	18
1.2.5.1. Reel GSYİH.....	19
1.2.5.2. Nominal GSYİH.....	20
1.2.6. Döviz Kuru (Dolar / TL.....	21
1.2.7. Dolarizasyon Oranı.....	22
1.2.8. CDS Puanı.....	23
1.2.9. Kişi Başına Düşen Gelir.....	24
1.2.10. Cari Denge.....	25

İKİNCİ BÖLÜM COVID-19'UN TÜRKİYE'DE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERE ETKİSİ

2.1. SALGIN SÜRECİNDE MAKROEKONOMİK VERİLER.....	29
2.1.1. Covid-19 Sürecinde Türkiye'de Enflasyon.....	29
2.1.1.1. Covid-19 Sürecinde Türkiye'de Çekirdek Enflasyon.....	30
2.1.2. Covid-19 Sürecinde Türkiye'de Büyüme.....	31
2.1.3. Covid-19 Sürecinde Türkiye'de İşsizlik.....	33

2.1.3.1. Genç İşsizlik	34
2.1.3.2. Kadın İşsizlik	35
2.1.4. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Para Politikası Kurulu Faiz Kararları (PPK)	37
2.1.5. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Döviz Kuru (Dolar/ TL)	38
2.1.6. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de GSYİH.....	40
2.1.7. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Kişi Başına Düşen Gelir	41
2.1.8. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Dolarizasyon Seviyesi	42
2.1.9. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Cds Puanı.....	44
2.2. SALGIN SÜRECİNİN DIŞ TİCARETE ETKİSİ.....	45
2.2.1. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Cari Denge Durumu	45
2.2.1.1. İthalat	47
2.2.1.2. İhracat	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
COVID-19’UN TÜRKİYE’DE TEMELSEKTÖRLERE ETKİSİNİN ANALİZİ	
3.1. SANAYİ SEKTÖRÜNE ETKİSİ.....	51
3.1.1. PMI Endeksi.....	54
3.1.1.1. Pandemi Sürecinde Türkiye’nin PMI seviyesi	55
3.2. HİZMET SEKTÖRÜNE ETKİSİ.....	56
3.2.1. Sağlık Sektörü	57
3.2.2. Eğitim Sektörü.....	58
3.2.3. Ulaşım Sektörü	59
3.2.4. Eğlence Sektörü.....	59
3.2.5. Turizm Sektörü.....	60
3.3. TARIM SEKTÖRÜNE ETKİSİ	63
3.3.1. Bitkisel Üretim	63
3.3.2. Kırmızı Et Üretimi	64
3.3.3. Su ve Su Ürünleri Üretimi.....	66
3.3.4. Süt ve Süt Ürünleri Üretimi	67
SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA	72
DİZİN	78

TABLolar LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1: En Az İki Doz Aşı Olmuş 18 Yaş ve Üstü Nüfus (%).....	6
Tablo 1.2: Enflasyon (TÜFE) Hesabı	11
Tablo 1.3: İşsizlik Hesaplanması	14
Tablo 1.4: Reel GSYH	20
Tablo 1.5: Cari İşlemler Hesabı	25
Tablo 2.1: Türkiye'nin Pandemi Sürecinde Yabancı Mevduat ve Toplam Mevduat Seviyesi	44
Tablo 2.2: Türkiye'nin Pandemi Sürecinde Cari Denge Durumu.....	46
Tablo 2.3: Türkiye'de Pandemi Dönemi İthalat.....	48
Tablo 2.4: Türkiye'de Pandemi Dönemi İhracat.....	49
Tablo 3.1: Covid-19 Süreci Turizm Gelirleri.....	61
Tablo 3.2: Covid-19 Süreci Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı	63

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1.1: Covid-19 Pandemisi Ölüm ve Vaka Sayısı	4
Şekil 1.2: Ülkelerin 100bin Kişi Başına Vaka Sayısı	5
Şekil 1.3: Türkiye’de Toplam Koronavirüs Ölümleri	6
Şekil 1.4: Türkiye’de Toplam Vaka Sayısı	7
Şekil 2.1: Türkiye’nin Enflasyon Verileri	30
Şekil 2.2: Türkiye’nin Çekirdek Enflasyon Verileri.....	31
Şekil 2.3: Türkiye’nin Büyüme Verileri	33
Şekil 2.4: Türkiye’nin İşsizlik Verileri.....	34
Şekil 2.5: Türkiye’nin Genç İşsizlik Verileri	35
Şekil 2.6: Türkiye’nin Kadın İşsizlik Verileri	36
Şekil 2.7: Türkiye’nin Covid-19 Süreci PPK Faiz Kararları	38
Şekil 2.8: Türkiye’nin Covid-19 Sürecinde Dolar/TL (Döviz) Kuru	40
Şekil 2.9: Türkiye’nin Covid-19 Sürecinde GSYH Seviyesi	41
Şekil 2.10: Türkiye’nin Pandemi Sürecinde Kişi Başına Düşen Milli Geliri.....	42
Şekil 2.11: Türkiye’nin Pandemi Sürecinde CDS Puanı	45
Şekil 3.1: Türkiye’nin Covid-19 Sürecinde Sanayi Sektörünün Üretim Endeksi	53
Şekil 3.2: Covid-19 Süreci Türkiye’nin PMI Endeksi	56
Şekil 3.3: Sağlık Çalışanları İstatistikleri	58
Şekil 3.4: Covid -19 Süreci Bitkisel Ürün Fiyatları ve Üretim Değeri Değişim oranı (%)Fiyat (TL/Kg)	64
Şekil 3.5: Covid-19 Süreci Gruplara Göre Bitkisel Üretim Değeri ve Yıllık Değişim Oranları Değer (Milyar Tl) Değişim Oranı (%)	64
Şekil 3.6: Pandemi Dönemi ve Öncesi Üretilen Kırmızı Et Miktarı	65
Şekil 3.7: Pandemi Dönemi ve Öncesi Üretilen Su ve Su Ürünleri Miktarı	66
Şekil 3.8: Pandemi Dönemi Toplanan (Üretilen) Süt Miktarı.....	68
Şekil 3.9: Pandemi Öncesi Toplanan(Üretilen) Süt Miktarı.....	69

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BDDK	Bankacılık ve Denetleme Kurumu
CDS	Kredi Temettü Takası
COVID-19	Koronavirüs hastalığı 2019
FED	Amerika Merkez Bankası
DTH	Döviz Tevdiat Hesabı
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GİNİ	Gini Katsayısı
OECD	OrganisationforEconomicCo-operationand Development
PPK	Para Politikası Kurulu
PMI	Purchasing Manager İndex
SPK	Sermaye Piyasa Kurulu
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜİK	Türkiyeİstatistik Kurumu
TÜFE	TüketiciFiyat Endeksi
ÜFE	Üretici Fiyat Endeksi
WHO	World Health Organization

TEZ METNİ

GİRİŞ

Covid-19 salgının küresel olarak insan sağlığını ve ülkelerin makroekonomisine olan etkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın üç ana bölümü ve alt başlıklarıyla birçok kavramsal olarak açıklaması ve ara başlığı bulunmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde Covid-19 salgının gelişimi, ülkelere etkisi, ölüm ve enfeksiyona maruz kalmış fakat kurtulmuş insan sayısı araştırılmıştır. Bununla birlikte Covid-19 'un ülkemiz açısından can kaybı olarak bilançosuna da değinilmiştir. İlk bölümde değinilen başka konular ise Makroekonomi kavramının ne olduğu, Makroekonominin bileşenleri olan işsizlik, enflasyon, büyüme, reel faiz ve nominal faiz, GSYH ve türleri, dolarizasyon, Cds puanı, kişi başına düşen milli gelir, Cari denge ve cari dengeyi oluşturan ithalat ve ihracat bileşenlerini kavramsal olarak araştırılmıştır ve açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ülkemizin ilk Bölümde yer alan makroekonomik kavramların oransal olarak değeri ile bu süreçte makroekonomik tablonun ne oranda artıp azaldığına yönelik veriler yardımıyla araştırılarak, analiz edilmiştir ve bu analizler sonucu çıkarımlarda bulunulmuştur.

Çalışmanın son bölümünde ise Covid-19 salgının ülkemizdeki sektörlere yani turizm, hizmet ve hizmet sektörü alt bileşenleri olan sağlık, ulaşım, eğlence ve eğitim sektörü, tarım sektörü ve tarım sektörü ile ilgili olan örümcek ağı teoremi, sanayi sektörünün üretimi ile ilgili verileri sunan PMI endeksi yani satın alma yöneticileri endeksi oranına kapsamlı araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda sektörel olarak verilere ve PMI endeksi verilerine ulaşılmıştır. Son bölüm reel olarak piyasasının ve sektörlerin salgında ekonomik, sosyal ve kültürel olarak ne ölçüde etkilendiğinin somut bir örneği niteliğini taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
COVID 19 VE MAKROEKONOMİ KAVRAMI

1.1. COVID 19 SALGINININ TANIMLANMASI

Sağlık bilimleri, biyoloji pandemi bilimi ve tıp biliminin ortak bir kararı ile bir başka deyişle konsensüs ile 2019 yılının Kasım aralık ayı gibi ortaya çıkan bu salgın hastalığa Covid-19 adı verilmiştir.

Çin'in Wuhan şehrinde canlı hayvan pazarında ortaya çıkmış olup, hastalardan alınan örneklerin incelenmesi sonucunda SARS (2002) ve MERS (2012) gibi Coronavirus ailesinden olduğu anlaşılmıştır. Bu özelliklerinden dolayı virüsün taç şekline benzemesi ile bilim insanları Coronavirus adını vermişlerdir. Salgın küresel olarak tehlike arz ettiğini için Dünya Sağlık Örgütü tarafından (WHO) 11 Mart 2020 yılında pandemi olarak ilan edilmiştir(Gamze Varol, 2020). Pandemi küresel olarak sosyal ve ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar ise: işsizlik, üretim yetersizliği, işsizlikten kaynaklı gelir kaybından talep yetersizliği, vaktinin birçoğunu evde geçirmek zorunda olan insanların psikolojik ve sosyal sorunları vb. Covid-19 hastalığının belirtileri ise şu şekildedir: öksürük, yüksek ateş, kas ve eklem ağrısı, tat ve koku kaybı, nefes darlığı Şeklinde meydana gelen belirtilerilerdir. Risk grubunda olanlar Covid-19 hastalığın daha şiddetli ve ölümcül geçirmektedir. Risk grubunda olanlar ise: Kanser hastaları, kalp hastaları, 65 yaş üzeri olan insanlar, koroner arter hastalığı gibi böbrek hastalığı, KOAH, vücut kitle indeksi (BMI) 30 veya daha yüksek olan kişiler tip 2 diyabet hastalığı bulunan insanlar Covid -19 hastalığına karşı risk grubunda olan kişilerdir (<https://www.who.int/westernpacific/health-topics/coronavirus>, 2021).

1.1.1. Salgının Küresel Bazda Etkisi

Küresel olarak salgın aşılama oranının düşük olduğu ülkelerde ve sağlık sektörünün gelişmediği ya da yetersiz kaldığı ülkelerde ölüm ve vaka sayısının artmış olduğu görülmektedir. 2020 yılının başlarından 2021 yılının sonlarına doğru gelen yaklaşık 2 yıllık süreçte meydana gelen vaka sayısı ve ölüm sayısı aşağıdaki şekilde görülmektedir.

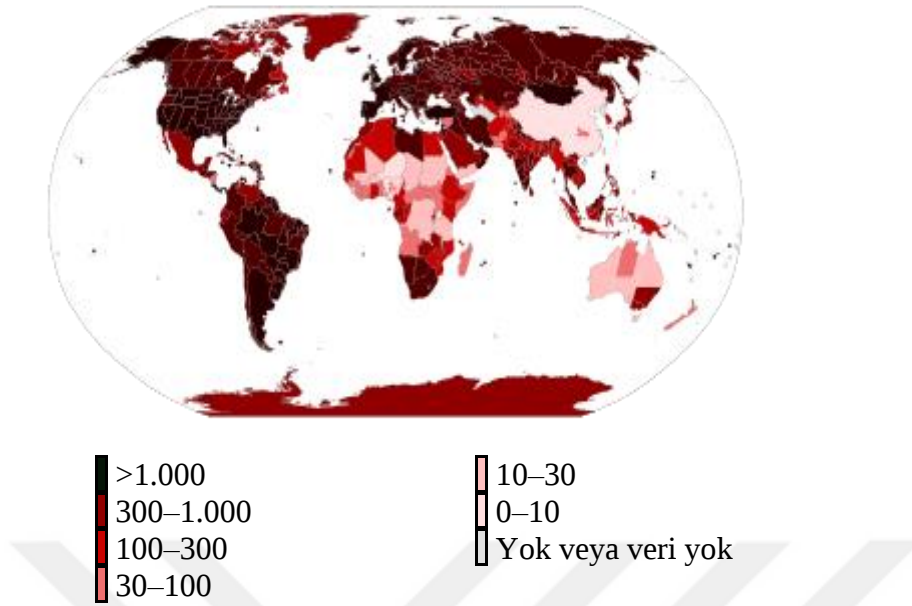
Şekil 1.1: Covid-19 Pandemisi Ölüm ve Vaka Sayısı

Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>, 2022.

Covid-19 salgı sürecinde toplam vaka sayısı 2 yıla yakın süreçte saptanabilen ve kayıt altına alınabilen can kaybı verisi 6 milyona yaklaşırken, toplam vaka sayısı ise 60 milyonu geçmiştir. Bu veriye ve grafiği göre vaka ve can kaybı artarak devam etmektedir. Bu süreç içerisinde aşılama oranının artması sonucunda hastalığın azalma ihtimali beklenmektedir. 2021 yılının ocak ayında başlayan 2021 yılının sonlarına doğru aşılama oranında büyük artış gözlenmektedir (<https://ourworldindata.org/covid-vaccination>, 2021).

Şekil 1.2: Ülkelerin 100bin Kişi Başına Vaka Sayısı

Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/-countries>, 2021.

Şekil 1.2'ye göre 2021 yılı sonu itibariyle 100 bin kişide görülen vaka sayısının oranına değinilmiştir. Vaka sayısı 300-1000 kişi ve 1000 kişiden fazla olan ülkelerin saptanabildiği ülkeler görece gelişmiş ve demokratik ve bilgi akışının tam ya da tama yakın olduğu ülkeler olarak analiz edilebilir. Anti demokrat ve bilgi akışının yetersiz olduğu ülkelere vaka sayısının saptanmadığı 3.Dünya ülkeleri olarak söylenebilecek Kuzey Afrika, Orta Afrika ve Ortadoğu ülkeleri olarak belirtilebilir.

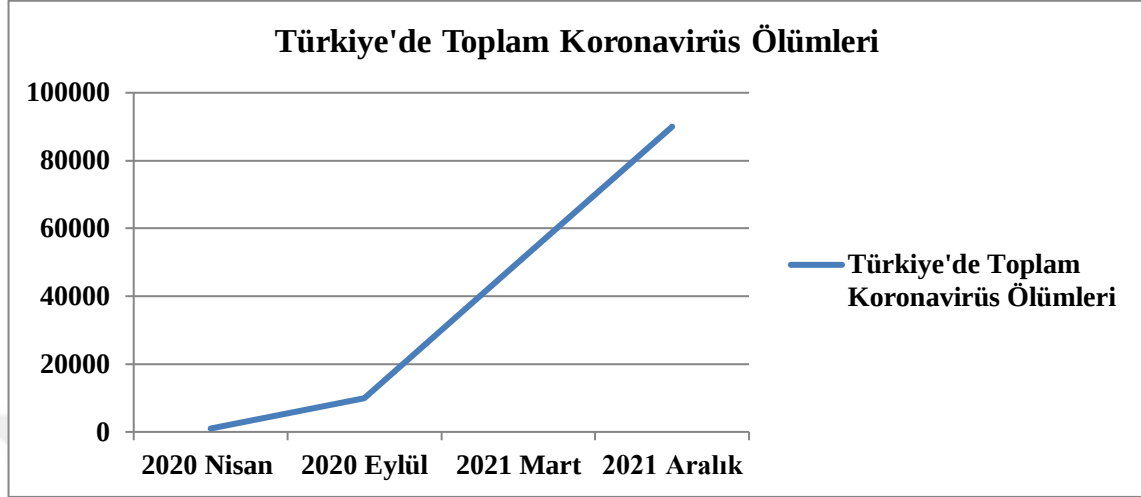
1.1.1.1. Salgının Türkiye Açısından Etkisi

Covid-19 hastalığının ilk vakası Türkiye 'de 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür. İlk vakanın görülmesinin ardından Türkiye 'de maske, mesafe, temizlik önlemleri ve kuralları getirilmiştir. Bu önlemlerle birlikte yurtdışı giriş çıkış kontrol ve kısıtlamaları, şehirlerarası yolculuk kısıtlamaları ve önlemleri getirilmiştir. Kapalı alanların aralıklarla havalandırılması, Hes kodu zorunluluğu, kamu ve özel sektörde çeşitli kısıtlamalar ve önlemler getirilmiştir. Akşam saatlerinde sokağa çıkma yasakları, hafta sonlarında kısıtlamalar, dini ve milli bayramlarda kısıtlamalar getirilmiştir.

Pandemi sürecinde en uzun ve kapsamlı kapanma yaklaşık 18 gün süreliğine 29 Nisan 2021 tarihi ile 17 Mayıs 2021 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu kısıtlamadan muaf olan çeşitli hizmet sektöründe çalışan, kamu sektöründe çalışan ve bazı esnaflar ile çiftçi, sanayici kesimi ile çalışanları muaf tutulmuştur (<https://www.icisleri.gov.tr/>, 2022).

Covid-19 sürecinde Türkiye’de meydana gelen can kaybı ve vaka sayısı aşağıdaki gibidir:

Şekil 1.3: Türkiye’de Toplam Koronavirüs Ölümleri

Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/-countries>, 2021.

Ülkemizde Covid -19 sürecinde toplam görülen can kaybı sayısı pandeminin ilk aylarında ilk birkaç bin içerisinde iken, çok hızlı bir şekilde can kaybı oranında artış meydana gelmiştir. Bunun nedeni arasında salgının yönetiminde bazı iletişim hataları, insanların maske mesafe temizlik gibi pandeminin temel kurallarına uymaması, aşılanmanın olmaması sonucunda hastalık ivmeli ve geometrik olarak artış göstermiştir. 2021 Temmuz ayında kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bunun başlıca nedeni aşılama oranının artmasından kaynaklanmaktadır. 2021 Temmuz ayından yıl sonuna doğru stabilize olmuş can kaybı oranı olarak ilerleme olmuştur.

2021 yılının sonunda aşılama oranları aşağıdaki tabloda mevcuttur.

Tablo 1.1: En Az İki Doz Aşı Olmuş 18 Yaş ve Üstü Nüfus (%)

2.DOZ AŞI YAPILMA ORANI:	%83.01
1.DOZ AŞI YAPILMA ORANI:	%91,62
1.,2. VE 3.DOZ TOPLAMI:	130.571.857

Kaynak: COVID-19 AŞISI. Sağlık Bakanlığı, 2021.

Şekil 1.4: Türkiye’de Toplam Vaka Sayısı

Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/-countries>, 2021.

Türkiye 'de pandemi süreci içerisinde görülen toplam vaka sayısında 4 tepe noktası bulunmaktadır. Bu noktaların ilkinde 2020 Nisan sonu ile 25 Mayıs 2020 arasında, ikinci tepe noktası 11 Kasım 2020 30 Şubat 2021 arasında, en büyük ve tehlike olan üçüncü tepe noktasına 2021 yılı Nisan mayıs sonu arasında ve en sonuncu tepe noktasına ise ağustos sonunda ulaşılmıştır. Bu tepe noktaları temel alınarak bir sonuç çıkarmak gerekirse: 3. Tepe noktasının olduğu dönemde aktif vaka sayısı 600 bin seviyesine yaklaşırken aşılamanın aktif bjr şekilde yapılmasının ardından vaka sayısı 2021 Kasım ayı sonunda 300 bin seviyesine 2 kat oranında azalma meydana gelmiştir.

1.1.2. Covid 19 ile İlgili Literatür

Koronavirüsler (CoV) insanlarda genellikle soğuk algınlığı seviyesinde belirtilergösteren bir RNA virüs ailesi olarak bilinse de aynı aileye mensup olan SARS-CoV ve MERS-CoV, bu virüs ailesinin daha ciddi hastalıklara neden olabildiğini ortaya koymuştur. Yüzeyinde bulunan çubuksu uzantıların taca benzetilmesi üzerine, Latince taç anlamına gelen “corona”kelimesiylekoronavirüs ismi telaffuz edilmeye başlanmıştır(Aslan, 2020; Xu vd., 2020). 2019 yılının sonuna doğru ortaya çıkan ve ilk olarak Çin’in Hubei eyaleti Vuhan şehrinde görülenkoronavirüs ise, virüsle temasta bulunan kişilerde, tedavi edilemeyen zatürre benzeri belirtiler göstermiştir. Önceki

bilinen korona virüslerden farklı olarak, bu virüs; SARS-CoV-2 olarak adlandırılmıştır (WHO, 2020b; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020b).

Covid-19'un şu ana kadar net olarak bilinen en tipik belirtileri; yüksek ateş, kuru öksürük ve yorgunluktur. Bu belirtilerin genellikle hastalığın beşinci gününde ortaya çıktığı; ancak farklı vakalarda, ikinci günden on dördüncü güne kadar bir aralıkta farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Daha nadir olarak bazı hastalarda ise baş ağrısı, burun tıkanıklığı, genel ağrı, tat ve koku duyusunda his kaybı, ishal, vücutta görülen kızarıklıklar, parmaklarda renk değişimleri de gözlemlenmektedir (WHO, 2020b; Johns Hopkins, 2020).

Hastalığı hafif geçirenler için evlerinde istirahat, ateş düşürücü önlemler ve sıvı alımı önem kazanmaktadır. Hastalıkla temasta bulunan her beş kişiden biri, hastalığı ağır geçirmektedir (Marco Ciotti 2020).

Özellikle şeker hastalığı, yüksek tansiyon, akciğer ve kalp hastalıkları gibi kronik rahatsızlıkları bulunan bireyler ve yaşlı insanlar, riskli grupta yer almaktadır. Yaşlıların haricinde, çocuk ve genç yaşta bulunan insanların da enfeksiyon kapma ve çevrelerine yayma ihtimalleri vardır. Bu yaş grubundaki insanların da hastalığı ağır geçirdiği vakalar tespit edilmiştir.

1.2. MAKROEKONOMİ KAVRAMI

Makroekonomi kavramı iktisat biliminin alt dallarından birisidir. Makro kelime anlamı olarak büyük/bütün gibi anlamlar ifade eden kavramdır. Makroekonomi ise büyük ekonomi yani üretim, istihdam, büyüme, Gsyh, Kişi başına düşen milli gelir, kurlar, faizler, enflasyon, işsizlik, ithalat, ihracat, tüketim, yatırım gibi geniş perspektif ile ekonomik analiz yöntemidir. Mikro ekonominin tam tersidir. Mikro ekonomide hane halkları bireyler ve firmalar varken, Makroekonomide küresel ekonomi veya ülkelerin ya da mevcut baz alınan ülkenin ekonomisi bulunmaktadır (Yıldırım, 2019,s.50-70).

Makroekonominin kurucusu ve Makroekonomi kavramının ve bilimin öncüsü (1883 -1946 yılları). John Maynard Keynes'tir (Kutlu, 2017, s. 35).

24 Ekim 1929 yılında meydana gelen Büyük Buhran olarak tarihe Kara Perşembe olarak geçen ve ABD Borsası'nın bir anda çökmesiyle oluşan, finansal piyasaları derinden etkileyen bir kriz olarak ortaya çıkmıştır. Talep yetersizliğinden ve durgunluktan kaynaklanan bu çöküş sonucu üretimin durma noktasına, yatırımların

düşmesine dolayısıyla işsizliğin artıp istihdamın düşmesine neden olmuştur. ABD tarihinin en yüksek işsizliği 1929 -1932 tarihleri arasında görülmüştür. Bu dönemde işsizlik çalışan nüfus bazında %25 seviyesinde iken, üretim yapan çiftçilerin ise %25'lik kesimi toprağından olmuştur (Ulutan, 1978, s.12-14).

Bu süreçte Keynes müdahaleci devlet anlayışını ortaya koyarak karma bir ekonomik modeli ve yeni bir iktisadi ekol ile Keynesyen İktisadı ortaya koymuştur. Bu süreçte kaleme almış olduğu İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi isimli eseri Keynes'in yaklaşımını ifade eden önemli bir kaynak olmuştur.

Keynesyen İktisat, Klasikİktisat'a göre çeşitli bakış açısı ve teoriler getirmiştir. Klasikler de para nötr iken Keynesyenlerde para mübadele (değişim) aracı olarak kullanılmıştır.

Klasikler de Görünmez el (Adam Smith), Her az kendi talebini oluşturur (Say yasası) gibi yaklaşımlar Neoklasik makro iktisatta devletin piyasaya müdahil olabileceğini ifade etmektedir. Bu durumun tam tersi ise, yani devletin piyasaya müdahale etmemesi, piyasanın kendi kendine düzene girebileceğini söyleyen yaklaşıma göre farklı bir yaklaşım getirmiştir(Eğilmez, Smith ve Keynes,2015,s. 69).

1.2.1. Büyüme

İktisadi büyüme, ya da ekonomik büyüme kavramı makroekonominin en önemli alt bileşenlerinden birisidir. Büyüme kavramının, soyut olarak yani daha çok rakamsal olarak büyümesini ifade eder. Bu kavramı örnekleme yaparak açıklama yapmak gerekirse: Bir X ülkesi 100 birim GSYH seviyesine sahipken ertesi yıl 125 birim GSYH seviyesine yükseldiği zaman bu ülke %25 oranında bir önceki yıla göre nominal olarak büyüdüğü söylenilebilir. Bir başka tanımlama ile bir ekonomi de ya da ülkede belirli bir zaman aralığı içerisinde para miktarında artış olduğu anlamı taşımaktadır(Turan, 2008, s.18).

Büyüme kavramında dikkat edilmesi gereken unsur para miktarı artışının bir karşılığı, mal ve hizmet alması gerekmektedir, aksi takdirde piyasa da para bolluğu oluşur ve bu durum enflasyonist ortamı tetiklemiş olacaktır. Büyüme oranı kadar para arzının artışı bir ülke ekonomisi Para Politikası Kurulu'nun dikkat etmesi gereken bir diğer unsurdur. Büyüme enflasyonu artırdığı durumda, faiz kararı bu eksende ayarlanması gerekmektedir. Büyüme enflasyon gibi maliyeti olmuş olsa da yatırımlar ve istihdam

üzerinde dolayısıyla ekonominin ısınması ve işsizliğin azalmasına yönelik pozitif getirisi bulunmaktadır. Maliye politikası çerçevesinde vergilerin azaltılması ile Para politikası tarafından faizlerin Likidite tuzağına düşmeyecek şekilde düşürülmesi büyüme oranı üzerinde pozitivist etkisi bulunmaktadır. Bir başka gösterge ise ülkelerin Gsyh oranı ile büyüme oranı saptanmaktadır (Seyidoğlu, 2006, s.102).

Büyüme çeşitleri ise: Nominal büyüme, reel büyüme olarak ayrım yapılabilir. Nominal büyüme rakamsal olarak verilen örnekte belirtilmiştir.

Reel büyüme ise baz alınan yıl 1 birim para ile ne kadar mal ve hizmet alındığı ile baz alınan yılın ardından gelen yıl da 2 birim parayla ne kadar mal ve hizmet alındığının reel olarak saptanması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu kavramlar ise reel GSYH ile nominalGSYH kavramlarına zemin hazırlamaktadır (Jones, 2017, s.60).

Makroekonominin alt bileşeni olan büyüme kavramına bir ek olarak yoksullaştıran büyüme kavramına değinilmek gerekirse: Yoksullaştıran büyüme, Hint iktisatçı JagdishBhagwati'nin bazı durumlarda büyümenin net bir biçimde refah kaybına yol açabileceğini ortaya koyarak yoksullaştıran büyüme tezini ortaya atmıştır (Eğilmez, Yoksullaştıran Büyüme 2017).

1.2.2. Enflasyon

Enflasyon kavramı kelime anlamı olarak ve Makroekonomik bir kavram olarak fiyatlar genel seviyesinin artışı anlamına gelmektedir. Enflasyon oranı aylık, yıllık gibi zaman aralıklarında dönemsel olarak ölçülen nicel bir makroekonomik kavramdır (TCMB, TCMB Terimler Sözlüğü 2011).

Enflasyon oranı hesaplanmasında kullanılan mal ve hizmetlerin bir sepette oluşturdukları birim ve fiyat bazlı olarak bir diğer aya veya yıla göre hesaplamasıdır.

Ülkemizde enflasyon oranı her ayın üçünde aylık ve yıllık baz da değişimleri TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından hesaplanarak ilan edilmektedir. 415 çeşit kalem mal ve hizmetin oluşturduğu sepetin ağırlığına göre hesaplanmaktadır. Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkeler için ideal enflasyon tek basamaklı enflasyon seviyesi iken gelişmiş ülkeler de ideal enflasyon seviyesi ılımlı enflasyonist ortam denilen %2-%3 seviyesi olarak tanımlanmaktadır (Eğilmez, Ekonomide Analiz, 2016,s.67-70).

Enflasyon ile mücadele de Para Politikası Kurulu yani Merkez Bankaları fiyat istikrarını elinde bulunan faiz, açık piyasa işlemleri, zorunlu karşılıklar ve rezervleri ile

enflasyona müdahil olabilmekte kuru kontrol altına alarak ya da piyasadakilikidite miktarını kontrol altında para politikası kararları ile tutarak enflasyonu kontrol altına almaya çalışmaktadır. Bir diğer Merkez Bankalarının da olması gereken özelliklerin başında şeffaflık, hesap verilebilirlik ve siyasi mekanizmadan ayrı ve özerk bir şekilde karar verebilme hakkına sahip olması gerekmektedir. Aksi durumda siyasi iktidar kendi çıkarları doğrultusunda para politikası kararlarını ve para piyasasını etkileyebilmektedir.

Merkez Bankaları demokratik ve gelişmiş ülkelerde daha bağımsız ve şeffaf hareket edebilirken, demokratik olmayan ve gelişmekte ya da gelişmemiş otoriter, totaliter rejimler de ülkelerde bağımsız bir şekilde hareket edememektedir (Kumcu, 2016, s.75).

Enflasyon hesaplanmasında deflatör kavramı kullanılmaktadır. Deflatör ise bir iktisadi unsurun değerinin reel değere çevrilmesinde kullanılan fiyat endeksini ifade etmektedir. Formülle ifade etmek gerekirse: Deflatör = Nominal GSYİH / Reel GSYİH $\times 100$ şeklinde hesaplanmaktadır (Ceylan, 2019, s.5).

Enflasyon hesabında bir diğer kavramlar üreticilerin maliyetleri üzerinden hesaplanan yani arz yönlü hesaplanan (Üretici Fiyat Endeksi) ile tüketici ve talep tarafından oluşan hane halklarını ilgilendiren enflasyon hesabı ise TÜFE (Tüketici Fiyat Endeksi)'dir. Enflasyon oranının basit bir örnekleme yoluyla hesaplama yapmak gerekirse: 2 adet mal veya hizmete sahip bir sepette baz alınan yılın değeri X birimden ertesi yıl 2X birime çıkmış ise enflasyon (fiyatlar gen seviyesi) 2 kat yani %100 artmış demektir. Bu örnekleme formül şeklinde açıklamak gerekirse:

Tablo 1.2: Enflasyon (TÜFE) Hesabı

$$\text{Tüfe} = \frac{\text{Hesaplanan yılın piyasa sepetinin değeri}}{\text{Baz yılı piyasa sepetinin değeri}}$$

$$\text{Enflasyon oranı} = \frac{\text{TÜFE baz yılı} - \text{TÜFE baz alınan yılın öncesi yıl}}{\text{TÜFE baz yılı}} \times 100$$

Kaynak: <https://idolforex1.net/>, 2022.

Enflasyon çeşitleri ise Manşet Enflasyon, Çekirdek Enflasyon, Hiperenflasyon, Deflasyon, Ilımlı Enflasyon, Talep Enflasyonu, Maliyet Enflasyonu olarak ayrılmaktadır. Enflasyon çeşitlerine bir sonraki başlıkta değinilmiştir.

1.2.2.1. Enflasyon Çeşitleri

Manşet enflasyon: Enflasyonun Tüfe oranında açıklanan ve ilan edilen enflasyondur. Somutlayarak açıklama yapılması gerekirse: 3 Aralık 2020 tarihinde ya da

başka bir ayın ve yılın 3. Gününde hesaplanarak ilan edilen enflasyon oranıdır. Örn: TÜİK 3 Aralık 2020 tarihinde Tüfe oranı %15 açıklaması.

Çekirdek Enflasyon: A dan I ya kadar belirli mal ve hizmetlerin sepetin dışına alınması ile oluşturulan ve fiyattaki geçici etkilerin arındırılması suretiyle oluşturulan özel kapsamlı ve hesaplanmış olan bir göstergedir.

Çekirdek Enflasyon olarak en sık kullanılan endeks mevsimsellikten arındırılmış olan I endeksi olarak hesaplanmaktadır (Eğilmez, Manşet Enflasyon 2013).

Talep enflasyonu: Talepten kaynaklanan, fiyatlar genel seviyesindeki artışı ifade eden kavramdır. Piyasada paranın artması ve buna karşılık olarak malın veya hizmetin azalması sonucunda ortaya çıkan enflasyondur. Bu durumda insanlar fiyatlar daha da artacak endişesi ile talebi artırmakta, artan talep sonucu arz eden firma veya fabrika ise fiyatı artırmaktadır. Bu durumun önüne Para Politikası kararları (faiz vs) ya da Kamu'nun tavan fiyat uygulaması ile ya da daha sert bir karar olarak fiyat dondurma politikası ile önüne geçilebilir (Umay, 1994,s.14)

Hiperenlasyon (Dörtnala Enflasyon): Yerel paranın en aşırı şekilde değer yitirdiği, Dolarizasyon (para ikamesinin) en üst seviyelere tırmandığı, ulusal halkın yerel parasından kaçındığı, etiket fiyatlarının sürekli değiştirildiği bir enflasyonist ortamdır. Bu ortamda enflasyon 3 haneli sayıya ulaşan ve her ay ücret zamların tartışıldığı bir ekonomidir.

Ülkemizde bu enflasyon türü 1994 krizi zamanında görülmüştür. Dünya 'da ise pandemi sürecinde ve günümüzde Venezüella 'da görülen enflasyon olmuştur.

Hiperenlasyon (Dörtnala Enflasyon) ile mücadele yöntemleri arasında uzun vadeli sonuç verecek, üretimi destekleyecek ithal ikameci politikalara yönelen ve ihracat gelirlerini artıran makro politikalara ihtiyaç olacaktır. Kamu olarak bütçe düzenlenmesi gerektiren reformların yapılması gerekmektedir. Siyasi iktidarın ise yapısal reformlar gerekiyorsa yapması gerekmektedir. Çözümü zor olan makro ekonomik bir iktisadi olaydır (TCMB, Enflasyon ve Fiyat İstikrarı 2013).

Deflasyon: Enflasyonun tersi olan bir durumdur. Negatif enflasyon olarak tanımlanmaktadır (Sobel, 2018,s. 34-38).

Negatif enflasyon seviyesinde olan gelişmiş ülkeler bulunmaktadır. Örneğin Japonya 2020'li yıllarda deflasyonist ekonomi içerisinde bulunan ülke olmuştur.

Deflasyonist ekonomilerde insanlar harcamalarını, yatırımlarını azaltırlar. Bunun somut örneği cep telefonu alacak birisinin seneye daha ucuza olacak diyerek tüketimini seneye ertelemesi ekonominin soğumasını ve talep yetersizliğine neden olmaktadır.

İdeal enflasyon oranı %2-%3 seviyesinde olması ekonominin canlı ve ideal olduğu öngörülmektedir (Eğilmez, Ekonomide Analiz 2016).

İlımlı (Sürünen) Enflasyon: Genellikle bu enflasyon seviyesi gelişmiş ekonomiye, demokrasiye sahip ve yapısal reform (sosyal kültürel, demokratik, hukuki) gerekmeyen ülkelerdir. Enflasyon oranı tek haneli olan ve genel seyir itibarıyla %2 %3 civarındaseyreden ülkelerdir.

Gelişmekte olan ülkelerde ise %6- %8 arası enflasyon olarak kabul edilebilir.

Maliyet enflasyonu: Enflasyonun ÜFE (Üretici Fiyat Endeksi) kanadından kaynaklı olup, girdi maliyetlerinin yükselmesinden dolayı ortaya çıkan enflasyondur. Örneğin: Yabancı araba parçası ithal edip montaj yapan bir şirketinin doların yerel para karşısında %50 değer kazanmasından kaynaklı girdi maliyetlerinin atmasıyla fiyatlara zam yapması ve tüketiciye bunu yansıtması olarak değerlendirilir. Arz kaynaklı üretim kaynaklı enflasyon olarak ortaya çıkar ve tüketiciyi dolaylı ve doğrudan etkileyen enflasyon çeşididir (Kaykusuz, 2001, s. 21)

1.2.3. İşsizlik

İşsizlik kavramı makroekonomin ilgilendiği önemli konulardan birisidir. Makroekonominde işsizliği tanımlamak gerekirse: Bir ülkede çalışma çağında olup yani 15 yaş ile 65 yaş arasında olup çalışma isteğinde olup cari ücret seviyesinde çalışılacak iş bulamayan insanların oluşturduğu kitleye denilmektedir. Askerlik yapan, engelli çalışmak istemeyen, hapisshanede kalan, yetimhane ve huzurevlerinde kalan nüfus dışında bulunan 15 yaş üzeri 65 yaş altında olup herhangi bir iş de çalışmayıp 4 hafta içerisinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış olup ve iş bulduğu takdirde 2 hafta içerisinde başlayacak olan insanlar oluşan kitledir (eatonak.org, 2022).

Bir diğer tanımlama ile tam istihdam seviyesi ise fiili olarak istihdam edilenler arasında kalan kesimdir. İstihdam kavramı ise işsizlere ve çalışma çağındaki nüfusa iş olanağı sağlayan işletme ya da ekonomik faaliyette bulunan bir kurum ya da kuruluş olarak tanımlanır (Apaydın, 2018, s.14)

İşsizlik bir ülke de makroekonomik olmaktan ziyade sosyal ve kültürel olarak sorun yaratan çok önemli olgudur. İşsiz kalan insanlar ruh sağlığı bozulur sosyal sorunlara neden olur ve suça eğilim artar insanlar kolay para kazanma yoluna illegal para kazanma yoluna giderler. İşsizliğin çok yüksek görüldüğü ülkeler gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerdir.

Üretimin yetersiz olduğu, yatırımların düşük olduğu demokratik ve hukuk devleti mekanizmasının tam oturmadığı, istihdamın yetersiz olduğu ve istihdam edilenlerin liyakatine ve bilgisine göre değil hemşeri akraba bağları gibi feodal bağlarla istihdam edildiği yani insan kayırma ve torpilin olduğu ve bunun meşru kabul edildiği ülkelerde İşsizlik oranının yüksek olduğu görülmektedir.

İşsizliğin hesaplanması şu şekilde olmaktadır:

Tablo 1.3: İşsizlik Hesaplanması

$$\frac{\text{İşgücüne katılma oranı} = \text{işgücü} / 16 \text{ yaş üzeri } 65 \text{ yaş arası nüfus} \times 100}{\text{İşsizlik oranı} = \text{işsiz} / \text{çalışan} + \text{işsiz}}$$

Kaynak:<https://piyasarehberi.org/ekonomi/56-issizlik-nedir-issizlik-orani-nasil-hesaplanir>, 2022.

İşsizliğin genel olarak hesaplanması dışında, kadın işsizlik ve genç işsizlik olarak da hesaplanmaktadır. Kadın işsizliğin az olduğu kadın istihdam oranının yüksek olduğu ülkeler görece demokratik ve gelişmiş ülkeler olduğu konusunda bir sonuç çıkarılması doğru bir analiz olacaktır. Genç işsizlik tanımı içerisine 15- 24 yaş aralığı içerisindeki insanlar bu tanıma uygun olacaktır (eatonak.org, 2022).

İşsizlik türleri ise: Doğal işsizlik, geçici (fraksiyonel işsizlik), mevsimsel işsizlik, yapısal işsizlik, teknolojik işsizlik, dönemsel (konjonktürel işsizlik) ve gizli işsizlik olarak kavramsal çerçevede bir sonraki bölümde değinilecektir.

1.2.3.1. İşsizlik Çeşitleri

Mevsimsel işsizlik: Bir yılın belirli bir döneminde istihdam da olan insanların yılın bir diğer döneminde işsiz kalması ile tanımlanan makroekonomik bir olgudur. (Dinler, 2020,s. 180) Bu kavrama örnek vermek gerekirse:

Turizm sektöründe çalışan işçilerin yaz sezonunda istihdam da olup bu sezon dışında işsiz kalarak gelir kaybına uğrayan kişileri içeren işsizlik tanımıdır.

Teknolojik işsizlik: Kamu veya özel sektörde istihdam da olan işçilerin mevcut bir teknolojik modernizasyon ile karşılaşmaları sonucunda ve o teknolojik yeniliğe ayak uyduramama ve teknik olarak donanım yetersizliği çekmesi durumunda işsiz kalması olarak tanımlanmaktadır.

Bir diğer tanımlama ise teknolojik ilerleme sonucunda ihtiyaç duyulan çalışan kişi sayısında azalma, teknolojik kaynaklı işsizliği artırmaktadır (Ulutan, 1978, s.35)

Bu makroekonomik kavrama örnek vermek gerekirse: Bir uluslararası ihracat firmasında çalışan işçilerin 20 sene önceki teknolojik bilgiye sahip olarak yeni geliştirilen teknolojik üretim araçlarını kullanma ve öğrenme güçlüğü çekmesi sonucunda işsiz kalması bu kavramı somutlayan örnektir.

Gizli işsizlik: Görünür olarak istihdam da olan fakat verim olarak üretime katkı sağlamayan kişilerin oluşturduğu işsizlik türüdür. Teknolojik bir gelişme ya da ilerleme olmaksızın fazla işçi istihdam edilerek üretimin bu oranda atmaması sonucu eksik kapasite ile çalışma ya da eksik istihdam olarak da nitelendirilen âtıl üretim olarak da değerlendirilir. Bunun analizinde Mikro iktisat yöntemlerinden toplam fayda vemañjinalfayda analizi kullanılabilir. Son üretime ve istihdama katılan işçinin oluşturduğu toplam faydanın, firmayı ne oranda ve nasıl etkilediği daha somut bir biçimde görülmektedir (Dinler, 2020,s. 200).

Konjonktürel (Dönemsel) İşsizlik: Ekonomik durgunluk, Depresyon, Resesyon, Stagflasyon, Slumflasyon içerisinde olan bir makroekonomide ortaya çıkan talep daralması kaynaklı oluşan işsizlik türüdür(Yıldız, 2014, s.87)

Serbest piyasa ve neoliberal ekonomilerde bu işsizlik türüyle sık karşılaşmaktadır. Bunun nedeni rekabet koşulları sonucunda bir mal veya hizmet üreten bir ülkenin üretimin düşmesi sonucunda ihracat yapamaması sonucunda ve iç talebin de düşük olması sonunda ülkede işsizlik yükselecektir. Ya da yükselen enflasyon ile mücadele eden Para Politikası Kurulu'nun Politika Faiz'ini artırması sonucunda yatırımların azalması talebin düşmesi ve dolayısıyla dönemsel işsizliğin arttığı bir süreç olarak değerlendirilir. Burada Philips Eğrisi analizini doğrulayıcı sonuç Ortaya çıkmaktadır (Enflasyon ile işsizliğin ters orantılı olduğundan bahsetmektedir) (Eğilmez, Phillips Eğrisinin Avrupa Ziyareti 2013)

Dönemsel işsizlik genel itibariyle ekonomik daralma dönemlerinde ve talep yetersizliği görülen dönemlerde ortaya çıktığı için saptanması ve ölçülmesi doğal ve

yapısal işsizliğe göre daha kolaydır. Konjonktürel (Dönemsel)İşsizlikte süre oldukça önem arz etmektedir. Depresyon, Buhran, Stagflasyon dönemlerinde işsizlik sorunu yıkıcı sosyal ve siyasal etkiler bırakmaktadır.

Doğal işsizlik: Kavramsal olarak bakıldığında en kısa şekliyle anlatmak gerekirse Friksiyonel ve yapısal işsizliğin toplanması sonucu oluşan işsizlik çeşididir. Genel olarak az gelişmiş ve sermaye yoğun olmayan, emek yoğun ülkelerde görülen işsizliktir. Bu işsizliğin en net ve somut olarak görebilmek için makroekonominin tam istihdamda olması gerekmektedir (Dinler, 2020, s.201)

Geçici (Friksiyonel) işsizlik: Bu işsizlik olgusu makroekonomide şu nedenlerden dolayı oluşmaktadır: Yeni mezun olmuş olanların (üniversite, yüksek lisans, lise) iş bulana kadar geçirmiş olduğu süreçtir. Kişisel nedenlerden ya da bazı nedenlerden dolayı işinden ayrılmak zorunda kalan insanların işsiz olarak geçirdiği süreçtir.

Bir diğer unsur ise daha iyi kazanç sağlayabileceği iş bulma umuduyla mevcut işinden ayrılarak yeni işine başlayacağı süre. Bu tanımlamalara sahip olanlar Friksiyonel yani Geçici işsiz tanımı kapsamı içerisinde değerlendirilmektedir. Bu işsizlik türü çeşitli ülkelerde çeşitli nedenlerden dolayı belirli bir oran çevresinde değerlendirilmektedir. Gelişmiş ülkelerde oran düşük iken gelişmekte olan ya da gelişmemiş ülkelerde bu oran yükselmektedir (Ünsal, 2017, s.152).

1.2.4. Faiz

Faiz kavramı paranın bir vade sürecinde (gün, ay, yıl) ödenen anaparaya ek olarak belirli bir oranda edinilen getiridir. İktisat bilimi çerçevesinde sermayenin getirisidir. Somutlama yapılması gerekirse: 100 bin doların 1 yıl vade ile %10 faiz oranından bankaya yatırılmasıyla elde edilen 10 bin dolar, 100 bin dolar sermayenin getirisi olacaktır.

Bu çalışmada finansal olarak faiz kavramından ziyade Makroekonomiye etkisi olarak ve Merkez Bankalarının Para Politikası Kurulları tarafından alınan kararlardan çıkan faiz kavramı üzerine değinilecektir. TCMB ayda bir defa PPK toplantısı yapmaktadır.

Politika Faizi (Tabela) kararını ülkelerin Para Politikası Kurulları tarafından alınmaktadır. Merkez bankalarının önemli araçlarından birisidir. Faiz kararı Para politikasını sıkılaştırma ve gevşetme olarak kullanılan bir finansal

enstrümandır. Enflasyonist bir ekonomide parasal sıkılaşma gerekmektedir(mahfiegilmez.com, 2022) Bunun için Merkez Bankaları faiz artırma yoluna giderek enflasyonu dolayısıyla kuru dengelemeye çalışır. Tam tersi olan deflasyonist bir ekonomide ise faizleri indirir ekonomiyi ısıtma yoluna giderek üretimi ve yatırımı teşvik eder. Kredilerin ucuzlatılmış olarak halka dağıtılmasını önünü açar. Faiz artırma kararının enflasyon ve kur üzerinde pozitif bir etkisi varken, yatırımların azalmasına, borçlanma maliyetlerinin yükselmesine, işsizliğin artmasına dolayısıyla istihdamın azalmasına neden olur.

İşsizliğin azalması talep enflasyonunu düşürücü etki yaratmış olsa da büyüme üzerine negatif etkisi olacaktır (Mishkin, 2014, s.192)

Makroekonomide GSYH hesaplama yöntemlerinden harcama yöntemi ele alınacak olursa, tüketimin (C) yatırımın (I) azalması Büyümenin de azalmasına yol açmış olacaktır. Tam tersi bir durum söz konusu olduğunda ise büyüme artışı enflasyon yaratmış olur, fakat işsizlik azalır yatırımlar artar.

Makroekonomide sıklıkla kullanılan ve dikkat edilen 2 faiz kavramı bulunmaktadır. Bu kavramlar Reel ve nominal faiz kavramıdır. Bu iki kavrama bir sonraki başlık altında incelenecektir.

1.2.4.1. Nominal (Tabela) Faiz

Merkez Bankası ve Para Politikası Kurulları tarafından her ayın belirli gününde toplantı yapılarak açıklanan faiz kararıdır. Sayısal bir veriden ve göstergeden ibaret olan değerdir. Reel Faiz hesabında kullanılan değişkendir.

Merkez Bankalarının fiyat istikrarını sağlamak için kullandığı araçlardan birisi faizdir ve bu faiz ise Nominal, bir diğer adıyla Tabela faizi olarak nitelendirilmektedir. Enflasyon oranı yükseldiği zaman merkez bankaları fiyat istikrarını sağlamak amacıyla nominal faizleri yükseltmektedir.

Piyasada mevcut olarak bulunan M1-M2-M3 para arzını yani dolaşımdaki para, vadeli, vadesiz mevduatlar, repolar, menkul kıymetler, madeni paralar, banknot şeklinde bulunan para miktarını azaltmak kontrol altına almak için sıkılaştırıcı para politikası aracı olan faiz artırımına giderler.

Parasal genişlemeye, büyümeyi yatırımları istihdamı artırma işsizliği azaltmak için ise faiz indirme yoluyla parasal genişlemeye giderler (Mishkin, 2014,s.190-214).

1.2.4.2. Reel Faiz

Reel faiz kavramı genel bir tanımlama ile nominal faiz ile beklenen enflasyon arasındaki farkı ifade etmektedir. Örneğin: beklenen enflasyon %10 Merkez bankası Politika Faizi %12 ise yaklaşık olarak piyasa yaklaşık olarak %2 reel getiri sunmaktadır. Bu reel getirisi ise yerel/ulusal paranın getirisi olarak nitelendirilir. Enflasyonun yüksek olduğu ve paranın değer kaybettiği ülkelerde faizlerin enflasyon oranının üzerine Merkez Bankaları tarafından çıkartılması ulusal para da sağlayacağı reel getiri sayesinde hem paranın kur karşısında değerini koruyacaktır hem de enflasyonun stabilize (istikrarlı) olmasına sebebiyet verecektir.

Reel faizi Matematiksel olarak hesaplanma yöntemi şu şekilde olmaktadır.

Reel faiz = $(1 + \text{Net Nominal Faiz}) / (1 + \text{Beklenen Enflasyon}) - 1$ (Eğilmez, Reel Faiz Kaç?, 2014).

Örneğin: Net nominal faiz %10

Beklenen enflasyon %8

$(1+10/100) / (1+ 8/100) - 1 = \%1,85$ reel faiz veren bir ekonomidir.

Reel faizin pozitif olduğu ülkelerde insanlar paralarını ulusal para da tutma eğilimi içerisinde olurlar. Banka ve piyasalar reel getiri sunarlar. Bu nedenden dolayı dolarizasyon (para ikamesi) görülme olasılığı düşüktür.

Tam tersi bir durum söz konusu olursa (negatif reel faiz) insanlar paralarını ulusal paradan kaçırarak yabancı paraya altına ya da bir mala yatırım yaparlar ve dolarizasyon oranı yükselir (Yalta, 2020, s. 25-26)

1.2.5. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)

GSYH kavramı bir ekonomide, bir ülkede, bir dönemi (yılı) kapsayan bütün mal ve hizmetlerin kapsayan makroekonomik bir ölçümdür. GSMH ile GSYH birbiri ile karıştırılmaması gerekmektedir. GSMH bir ülke yurttaşlarının o ülke için ülke dışında veya içinde ürettikleri tüm nihai mal ve hizmetlerin kapsayan bir ölçüm iken, GSYH o ülke sınırları içerisinde oluşturulan nihai mal ve hizmetlerin ölçümüdür. GSYH dış âlem net faktör gelirlerini yâda giderleri çıkarılıp ya da toplanıldığı zaman ulaşılan değerdir (Yıldırım, 2016, s.30). GSYH değerinin hesaplanması için 3 ana hesap yönetimi kullanılmaktadır. Bu yöntemler harcama yöntemi, üretim yöntemi ve gelir yöntemidir.

Üretim yöntemi içerisinde bulunan mal ve hizmet kalemlerinin oluşturduğu katma değerli ürünlerin ortaya çıkardığı çıktıdır (Yıldırım, 2016, s.32). Gelir yöntemi ise elde edilen gelirlerden hesaplanan yani kira, kâr, faiz ücret gibi kalemlerin oluşturduğu çıktıdır (Abel, 2017, s.53). Harcama yöntemi ile GSYH hesaplanması en çok üzerinde durulan ve Makroekonomi çerçevesinde analiz edilen yöntemdir. Bu yöntemde Tüketim (C) Yatırım (I) İhracat-ithalat (NX) kamu harcaması (G) Vergiler (T) gibi kalemlerin toplanması ile oluşan çıktıdır. GSYH hesaplanırken çeşitli zorluklar ve saptama hataları ile karşılaşılmalıdır. Bu sorunlar ise: Kişilerin kendi ihtiyaçlarını kendi karşılaması (markete gitmesi, yemeğini yapması, tras olması) ev kadınların ev ortamında çalışması, üretimin yol açtığı zararlar, hava kirliliği vs., yasa dışı işlerden elden edilen gelirler GSYH hesaplanması yapılırken saptanamayan unsurların başında gelmektedir. GSYH hesabı büyüme oranı hakkında sonuçları ortaya koymaktadır. Örneğin: 100 birim GSYH oranına sahip olan bir ülkenin 2 yıl sonra 150 birime çıkmış olması 2 sene de %50 büyüme oranına, yıllık bazda ise %25 büyüme oranına eşit olmuş olacaktır. GSYH kavramın çıktıları değerlendirilirken dikkat edilen kavramlar reel GSYH ve nominal GSYH'dir. Bu iki kavrama ilerleyen başlıklarda değinilecektir.

1.2.5.1. Reel GSYH

Reel GSYH kavramı bir ülkede yılın belirli bir dönemi sabit fiyatlarla üzerinden sabit bir miktar üzerinden baz yılı alınarak diğer yıllara göre hesaplanması ile ortaya çıkar. Reel (gerçek) olarak GSYH artışının olup olmadığını, büyümenin soyut mu somut mu olduğunu ortaya koyan makroekonomik büyüklüktür.

Bu nedenle Reel GSYH fiyat etkisini ortadan kaldırarak daha kapsamlı ve nitelikli makroekonomik analiz sonucu vermesine ortam hazırlar. Enflasyonist ekonomilerde fiyat dalgalanmalarında sabitleyici etki sağlanarak milli gelirin yanıltıcı bir biçimde hesaplanmasının önüne geçici bir yöntemdir. Reel olarak alım gücünün ve büyüme oranının saptanmasında önem arz eden kavramdır. (Tevfik Pekin, 1996, s. 26)

Bu kavram ve hesabını somut bir biçimde örnek üzerinde aşağıdaki tabloda analiz etmek mümkündür.

Tablo 1.4: Reel GSYH

YIL	MUZ	MUZUN FİYATI	ELMA	ELMANIN FİYATI
2019	1 KG	10 TL	5 KG	5TL
2020	2 KG	30 TL	5 KG	8 TL
2021	2 KG	20 TL	8 KG	10 TL

Yukarıdaki tabloya göre baz yılı olarak 2019 yılı ele alınırsa:

2019 yılı reel GSYH = 10 TL (1 Kg muz) + 5TL (5 Kg Elma) =35 birim reel
2019 yılı GSYH

2020 yılı reel GSYH= 10 TL (2019 baz yılı) 2 Kg muz + 5 TL (2019 baz yılı) 5Kg elma = **45 birim** reel 2020 yılı GSYH 10 birim artış gerçekleşmiştir.

2021 yılı reel GSYH = 10 TL (2019 baz yılı) 2 Kg muz + 5 TL (2019 baz yılı) 8 Kg Elma = **60 birim** reel GSYH ve 2019 baz yılına göre 25 birim artış olmuştur

1.2.5.2. Nominal GSYİH

Nominal GSYH kavramı cari yıl içerisinde o ülke içerisinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin sayısal olarak değerini ifade eder. Nominal GSYH soyut anlam taşımaktadır. Bir ülkenin enflasyonu yükseldiğinde para talebi ve para arzı arttığında Nominal olarak insanların harcaması artmaktadır.

Harcamaların artması sonucunda tüketim ve bunu karşılayacak üretimin de artması gerekmektedir. Bu durumda ekonomi Nominal olarak büyümesini muhtemel olacaktır.

Nominal GSYH kavramı tablo 1.4 de bulunan örnek üzerinden hesaplamak gerekirse:

2019 yılı Nominal GSYH = 10 TL muz ×1 kg muz = 10 TL + (5 TL elma × 5 kg elma) = 35 birim Nominal GSYH

2020 yılı Nominal GSYH = 30 TL muz × 2 Kg muz = 60 +(8 TL elma × 5 Kg Elma) =100 birim Nominal GSYH

2021 yılı Nominal GSYH = 20 TL muz × 2 Kg =40 TL + (10 TL elma × 8 Kg Elma) = 120 birim Nominal GSYH

Yukarıdaki hesaplamalara göre GSYH Nominal yani gösterge olarak 2020 yılında 2019 yılına göre yaklaşık 3 kat yükselmiştir. 2021 yılında GSYH 2019 yılına göre

yaklaşık 3,5 kat artmıştır. 2021 yılında GSYH 2020 yılına göre %20 oranında artış olmuştur. Burada sadece sayısal olarak analiz yapılırken, yapısal veya niteliksel olarak analiz pek doğru sonuç vermeyebilir.

Nominal olarak GSYH artması nüfus artışından fazla ise kişi başına düşen gelir yükselmiş olacaktır, üretilen mal ve hizmetin parasal olarak karşılığı olduğu sürece enflasyon sabit kalacaktır. Yatırımlar artarak istihdamı artırmış olup işsizliği azaltmış olacaktır. Bunun için sağlam ve doğru analiz yapabilmek için reel olarak Nominal GSYH oranını analiz etmek gerekmektedir.

1.2.6. Döviz Kuru (Dolar / TL

Dolar/ TL kuru kavramı Dolar karşısında Türk Lirasının oransal olarak değerini ifade eden bir kavramdır. Bir başka yabancı para cinsinden de bu ölçümler yapılabilir. Ölçümler yapılırken Doları baz almanın nedenleri arasında ABD para birimi olmasından ziyade Dünya'da kullanılan rezerv para birimi olmasıdır. Uluslararası ticarete kullanılan para birimidir. Örneğin Dolar/TL oranı 5,50 olur ise 1 Dolar 5 Türk lirasına eşit olmuş olacaktır. Bir diğer ifade ile 1 Türk lirası 0,20 Dolara eşit olmuş olacaktır.

Serbest piyasa ekonomisinde ve konvertible (bir ülke parasının diğer ülkelerin para birimi ile değiştirilmesidir) bir ekonomi de kurun finansal, iktisadi, sosyal ve siyasi olaylar doğrultusunda dalgalanması sonucu ortaya çıkan orandır (Ceylan, 2019, s.7).

Dolar/TL veya bir yabancı para karşısında ulusal parayı korumak için Para Politikası Kurulları enflasyon, kur hedeflemesi yaparak fiyat istikrarını sağlamayı hedefleyerek kuru etkilemeye çalışırlar. Bu etkileme ile yerel para stabilizeolarak istikrar sağlanmış olur. Yerel paranın yabancı paralar karşısında değerini koruyarak sağlanmış olur. En sık kullanılan araçların başında Faiz, repo, ters repo, piyasaya Dolar satma ya da satın alma işlemleri ile kura müdahale etmektedir(Eğilmez, 2016, s. 69).

Para Politikası Kurulu Dolar /TL kurunun yükseldiği ortamda faizleri artırma kararı yoluyla dolar kurunun ateşini indirme yolunu veya deflasyonist bir ortamda paranın revalüasyon (paranın değer kazanması) durumunda ithalatı azaltıp ihracatı artırmak için Para Politikası Kurulu faiz indirme yoluyla piyasanın canlanması ve yatırımların artıracak politikalar ile büyümeyi artırma yolunu tercih edebilmektedir. Bu durumda Dolar/TL kuru yükseltmeyi hedefleyebilmektedir. Dolar / TL kurunun aşırı düşmesi veya yükselmesi dolarizasyon (para ikamesi) veya ters dolarizasyon gibi

sorunları makroekonomide karşı karşıya getirecektir (TCMB, Açık Piyasa İşlem Çeşitleri;2018).

Bir ulusal para yabancı para karşısında değer kaybettiği zaman parası değer kaybeden ülkenin ürettiği mal ve hizmetler ucuzlamış olacaktır ve bu durumda ülkenin ihracatı artmış olacaktır fakat ithalatı azalmış olacaktır. Bu durumda bazı ülkeler rekabet avantajı elde edebilmektedir. Tam tersi bir durum söz konusu olduğunda yani yerel para yabancı paralar (dolar) karşısında değer kazandığı durumda ülkenin ithalatı artmış olacaktır fakat ihracatı azalmış olacaktır. Bu durumda ülke dış ticarete rekabet avantajı kaybetmiş olacaktır (Seyidoğlu, 2013,s.129). Burada dikkat edilmesi gereken unsur ülkenin yapısı, makroekonomisi ve global (küresel)ekonomide konumu ve ürettiği mal hizmetlerin katma değerli olup olmaması önem arz etmektedir. Bu bölümde üzerinde durulan Dolar /TL kuru ile doğrudan ilgili olan Dolarizasyon kavramı bir diğer bölümde detaylandırılarak açıklanacaktır.

1.2.7. Dolarizasyon Oranı

Dolarizasyon oranı kavramı yani bir diğer adıyla para ikamesi yerli para birimin yabancı para birimine göre tercih edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Piyasada yerli paraya olan güven ile Dolarizasyon oranı doğru orantılıdır. Dolarizasyon'un oluşması için serbest piyasa ekonomisi ve yerli paranın yabancı para birimine çevrilmesi gerekmektedir. Yabancı para kullanımının serbest olması ve sermaye kontrolünün olmaması durumunda Dolarizasyon olgusu oluşmaktadır. Serbest piyasa ekonomisi kuralları geçerli değil ise yasal sorunlar ve kara para yâda kara borsa döviz ekonomisi oluşmaktadır (Mahfi Eğilmez, Dolarizasyonda Son Durum, 2020).

Enflasyonu olan bir para birimi ve makroekonomin yerli parası sürekli değer yitirdiğinden hane halkları ve firmalar kendi yerel para birimlerinden uzaklaşarak yabancı para birimine (Dolar, Euro, Sterlin) yöneleceklerdir. Bu nedenle yerli para tercihi veya değer biriktirme aracı olarak kullanılması azalmış olacaktır. Bu durumda piyasada yabancı para talebi artmış olacaktır, kur yükselecektir, ülkenin ithalatı daha pahalı hâle gelmiş olacaktır. Bu tablo enflasyonist ortam hazırlamış olacaktır. Bu nedenle Para Politikası Kurulu faiz kararı ile kur dengesi sağlamayı enflasyonun sabit tutmayı ve fiyat istikrarını sağlamayı hedefleyecektir (TCMB, Finansal Dolarizasyon ve Finansal İstikrar Arasındaki İlişki,2018).

Dolarizasyon kavramı daha çok küresel bazda ve uluslararası ticarete rezerv olarak kullanılan dolar için kullanılmış olsa da tüm yabancı para için kullanılan kavramdır. Dolarizasyon bir ekonomide istenilmeyen ve ekonomik olarak siyasi itibar kaybettiren bir olgudur. Dolarize olmuş para birimi piyasadan değeri yüksek olan paranın çekilmesine sebebiyet verecektir. Bu olaya teknik ve teorik olarak Gresham Kanunu olan "Kötü para iyi parayı kovar" yaklaşımına ortaya koyacaktır. Bu yaklaşıma göre insanlar birikimlerini yerel parada değil yastık altında yâda bankalarda yabancı para cinsinden tutması ve piyasadan yabancı paranın, örneğin doların çekilmesi anlamı taşımaktadır (Dinler , 2020,s. 380).

Dolarizasyon oranı ülkelerde bağımsız Denetleme Kurulları ve Sermaye Piyasa Kurulları tarafından bankalarının bilançoları denetlenerek saplanılmaktadır. Bu işlemi ülkemizde BDDK, SPK gibi kurumlar yapmaktadır.

Bankaların bilançosunda bulunan döviz (yabancı para) hesabı Döviz Tevdiat Hesabı (DTH) tarafından incelenmektedir. Döviz Tevdiat Hesabı ile TL Mevduat hesabının oranlanması sonucunda ortaya çıkan oran Dolarizasyon Oranı hakkında bilgi vermektedir. Dolarizasyon oranı ülke ekonomisinin ekonomik krizde ya da siyasi bir krizde olduğu zamanlarda yerleşiklerin yabancı para talebi sonucunda bu oran yükselmektedir. Özellikle erken seçim talebi olduğu, işsizlik enflasyon ve durgunluğun olduğu, ya da siyasi olarak istikrarsızlığın olduğu dönemlerde bu oran yükselmektedir. Ekonomik verilerin iyi geldiği ve siyasi olarak istikrarın sağlandığı dönemlerde bu oran azalma eğilimi içerisindedir. Dolarizasyon oranının yüksek olduğu ülkeler görece gelişmemiş, gelişmekte veya gelişmiş olup siyasi anlamda ciddi sorunlar yaşayan ülkelerde görülmektedir. Bu oran 3. Dünya ülkeleri olarak tanımlanan ülkelere dolaşımda(emisyonda) ikili paranın yaygın kullanılmış olması olarak ortaya çıkmaktadır (Serdengeçti, 2005, s. 16)

1.2.8. CDS Puanı

Cds yani kredi temerrüt takası anlamında olan makroekonomik kavramı tanımlamak gerekirse risk primi olarak da söyleyebiliriz (TCMB, TCMB Terimler Sözlüğü 2011). Temerrüt kavramı ise borç alanın borcunu ödeme edimini veya yükümlülüğünü yerine getirmemesi durumudur (Kılıçoğlu, 2012)Cds kavramını daha fazla açmak gerekirse: Cds puanı ve değeri bir ülkeye borç verildiği takdirde geri ödenmeme riskine ve ihtimaline karşı belirlenen bir puandır.

Finansal ve Küresel piyasalarda itibara sahip ülkeler, bu ülkeler ise Finans Kapitalin önemli ülkeleri olan Avrupa Birliği ülkeleri, ABD ve yakın tarihimizde yükselen ve ilerleyen yıllarda Dünya'nın en iyi ekonomisi olması yönünde izlenim veren Çin dünyada finansal açıdan itibara sahip egemen ülkelerdir. Bu ülkeler gelişmiş

Ekonomik seviyede bulunan ve üretim yapabilen, aynı zamanda paraları mal ve hizmetleri itibar gören ülkelerdir (Eğilmez, Türkiye'nin Kredi Notu ve CDS Primi, 2016)

Bu ülkelerin Cds puanları düşük iken, yani az maliyet ile borçlanmaya giderken, 3. Dünya ülkeleri olarak nitelediğimiz olan ülkeler (Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri) bu konuda daha yüksek Cds puanına sahip olan, yetersiz itibara sahip olan ülkelerdir. Bu ülkelerin risk primleri ve borçlanma maliyetleri daha yüksektir. Genelde bu ülkeler tarım ülkesidir, teknoloji ve bilim ithal eden, ilkel tarım ürünleri veya hammadde ihraç eden emperyalist ülkelerin güdümünde olan gelişmemiş demokrasiye ve hukuk düzenine sahip, eğitim oranı düşük olan ülkelerdir. Bu ülkelerde ekonomik krizler sürekli görülmektedir. Gelir dağılımı olarak ise zengin ile fakir arasındaki makas oldukça geniştir. Hatta bazı Ortadoğu ülkelerinde birkaç aile neredeyse ülkenin yarısının sahip olduğu mal varlığına ve gelir seviyesine sahiptir. Bu nedenle Cds puanı ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile doğru orantılı bir ivme içerisindedir.

Cds puanını bir örnek, vererek açıklamak gerekirse: A ülkesinin Cds oranı 500 olsun ve o ülke B ülkesinden borç aldığı anda ödemesi gereken faiz ise yıllık %20 olsun ve A ülkesi B ülkesinden 100 birim para borç almak istesin.

Burada A ülkesinin Cds puanı yüksek ve alınan borcun geri ödenmeme riski de yüksek olacağından 500 Cds puanı yani %5 oranın da paranın geri ödenmemesi durumunu hesaba katarak, sigorta primi ödemesi gerekmektedir. Buna göre yılsonunda A ülkesi %20 faiz +%5 Kredi temerrüt takası ödemesi gerekmektedir. Yani 25 birim maliyetle Faiz +Cds şeklinde borçlanmaktadır. Bu nedenle Cds puanı ne kadar düşük olursa ülke o kadar az maliyetle risk primi ödemektedir. (Mahfi Eğilmez, Bir Ekonominin Kredi ve Risk Derecesi, 2014).

1.2.9. Kişi Başına Düşen Gelir

Kişi başına düşen gelir kavramı bir ülke sınırları içerisinde olan ve o ülkenin yurttaşı olan insanların ürettikleri, tükettikleri mal ve hizmetin sayısal değeri olan GSYH'nın o ülkede yaşayan kişi sayısına bölünmesiyle ulaşılan nominal bir değerdir

(Alkin, 2005, s.68).Kişi başına düşen geliri hesaplar iken küresel ölçekte rezerv para birimi olan Dolar (USD) ele alınır. Bu kavramı somutlama/örnekleme yaparak açıklamak gerekirse:

Bir ülke baz alınan yılda 100 birim Dolarlık GSYH üretilsin veya tüketsin bu ülkenin nüfusu ise 50 kişi olsun, bu ülkede kişi başına düşen milli gelir oranı 2 birim Dolar olur. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer unsur GİNİ katsayısı (0 ile 1 arasında değerdir 0 = gelir dağılımı tam eşit, 1 = gelir dağılımı tam eşitsizliği ya da gelirin tek bir kişinin elinde toplanması demektir) denilen gelirin adaletli dağıtılıp dağıtılmadığına bakmak gerekmektedir. GİNİ katsayısı adil olan ülkeler gelişmiş ülkelerdir. Demokrasi insan hakları hukuk gibi konularda ve ekonomik olarak bilim teknoloji ve katma değerli ülkelerdir. Hesap verilebilir ve şeffaf olan ekonomik ve siyasi sisteme sahip olan ülkelerdir. GİNİ katsayısının adil olmadığı ülkeler, siyasi literatürde 3. Dünya ülkeleri olarak adlandırılan ülkelerdir. Bu ülkelerde demokrasi, hukuk, eğitim, insan hakları konusunda gelişmemiş ve katma değerli teknolojik ürün üretme yerine gelişmemiş tarım ülkeleridir. Bu ülkelerde ülke olarak elde edilen toplam GSYH bir zümre, bir oligarşik heyetin elinde toplanmaktadır. GİNİ katsayısı adil olmayan ülkelerde şeffaflık ve hesap verilebilirlik sorunu ile karşılaşmakta olup, ülkenin %1'lik kesimin neredeyse %99 kesiminin gelirine sahip olduğu ülkelerdir (Kanbir, 2020)

Bu kavram başlığı altında yapılan en nesnel saptama kişi başına gelirin yüksek olduğu ülkeler ile gelişmişlik seviyesi doğru orantılı olması söylenilebilir.

1.2.10. Cari Denge

Cari denge kavramı makroekonomide ödemeler dengesi bilançosunun alt kalemlerinden oluşan gelir ve giderlerin farkını kapsayan ve Mal dengesi, hizmetler dengesi, yatırım dengesi ve transfer gelir/gider dengesi ile oluşan makroekonomik bir ölçümü veren kavramdır (Mahfi Eğilmez, Ekonomi Sözlüğü, 2016)

Bu kalemlerin ödemeler bilançosu haline getirilerek toplanması ile ortaya çıkan sonuç cari dengeyi ortaya koymaktadır. Ödemeler dengesi bilançosu ve alt kalemleri muhasebeleştirilmiş durumu şu şekildedir.

Tablo 1.5: Cari İşlemler Hesabı

CARİ İŞLEMLER HESABI

İhracat
İthalat

Mal Dengesi

Hizmetler Dengesi: Gelir

Hizmetler Dengesi: Gider

Mal ve Hizmet Dengesi

Yatırım Dengesi: Gelir

Yatırım Dengesi: Gider

Mal Hizmet ve Yatırım Dengesi

Cari Transferler

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Veri Yönetişimi ve İstatistik Genel Müdürlüğü Ödemeler Dengesi Müdürlüğü <https://www.tcmb.gov.tr/> Erişim Tarihi (12.03.2022)

Sırasıyla bu alt kalemleri açıklamak gerekirse:

Mal dengesi (Dış Ticaret Dengesi): İthalat ve ihracat arasında oluşan farkı ortaya koyan ödemeler dengesi bilançosunun alt kalemidir. İhracat (X) İthalat(M) ihracat ithalat farkı $(X-M) > 0$ ise ekonomi mal dengesi olarak cari fazla verir ve ulusal para değer kazanır, ülke ekonomisinin makroekonomik sorunları (işsizlik, enflasyon, faiz, kur) iyileşme meydana gelir. İhracat İthalat farkı $(X-M) < 0$ ise ülke Mal dengesi olarak cari açık verir ve Makroekonomik bozulmalar meydana gelir.

Bir başka durum ise İthalat ve ihracatın eşit olmasıdır, bu durumda ülke dengede olmuş olur (Seyidoğlu, 2013,s. 227).

Hizmet Dengesi: Ödemeler bilançosu alt kalemi olan hizmet dengesi, hizmet gelirleri ile hizmet giderleri arasında oluşan farka göre belirlenmektedir. Hizmet geliri hizmet giderinden büyük olursa cari denge hizmet dengesi fazlası, oluşur. Tam tersi bir durumda ise hizmet dengesi açığı oluşmuş olur.

Yatırım (Net Faktör) Gelirleri Dengesi: Yatırım gelirleri ile giderleri arasında oluşan farkı göre sonuç veren kalemdir. Yatırım gelirlerinden, giderlerinin fazla olması durumunda Net Faktör gelir dengesi fazla verirken tam tersi durumda açık vermektedir

Transfer Gelirleri Dengesi: Yurtdışına herhangi bir karşılık beklemeden gönderilen paraların aynı kapsam ve doğrultuda yurtiçine gelmesi ile oluşan fark pozitif ise Transfer Gelirleri dengesi fazlası verir, tam tersi bir durum söz konusu olduğunda ise Transfer Gelirleri dengesi açığı oluşmuş olacaktır.

Yukarıdaki açıklanan 4 ana ödemeler bilançosu kaleminin toplamı negatif ise cari açık veren bir ekonomiye sahip olan ülkedir. Ödemeler Dengesi Bilançosu pozitif olan ekonomiye sahip ülkeler ise cari fazla veren ülkelerdir. Cari fazla veren ülkeler katma değerli Mal ve hizmet üretip satan(ihraç) ülkelerdir. Örneğin Teknoloji üreten

Japonya, Çin ile araba üreten Almanya ekonomisi cari fazla verir. Cari açık veren ülkeler ise katma değeri yüksek olan teknolojik mal ve hizmetleri İthal eden (satın alan) ülkelerdir.

İKİNCİ BÖLÜM
COVID-19'UN TÜRKİYE'DE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERE ETKİSİ

Çalışmanın bu bölümünde Covid-19 pandemisinin Türkiye açısından etkisi, bir önceki bölümde makroekonomik çerçevede kavramsal olarak açıklanan terimlerin veriler ve sayılar yardımıyla ülkemiz açısından sonuçları tek tek incelenip, analiz edilip ve ülkemizin bu süreç içerisinde nasıl etkilendiği açıklanacaktır. Makroekonomik göstergeler grafiksel anlatım ile araştırmacılara ve okuyuculara sunulacaktır.

2.1. SALGIN SÜRECİNDE MAKROEKONOMİK VERİLER

Çalışmanın 2. Bölümünde Covid-19 salgınının Türkiye açısından makroekonomik olarak (İşsizlik, Genç ve Kadın İşsizlik, Enflasyon, Büyüme, Dolar/TL Kuru, GSYH, Cds puanı, Kişi Başına Düşen Milli Gelir, Cari Denge, İthalat, İhracat, Ppk Faiz kararı) değişkenlerinin veriler yardımıyla analizi yapılmıştır. Bu analizlerde baz alınan süreç ise 2020 yılının mart ayı (Covid-19 vakasının ilk görülmesi) 2021 yılının son aylarına doğru yapılan makroekonomik analizlere yer verilmiştir.

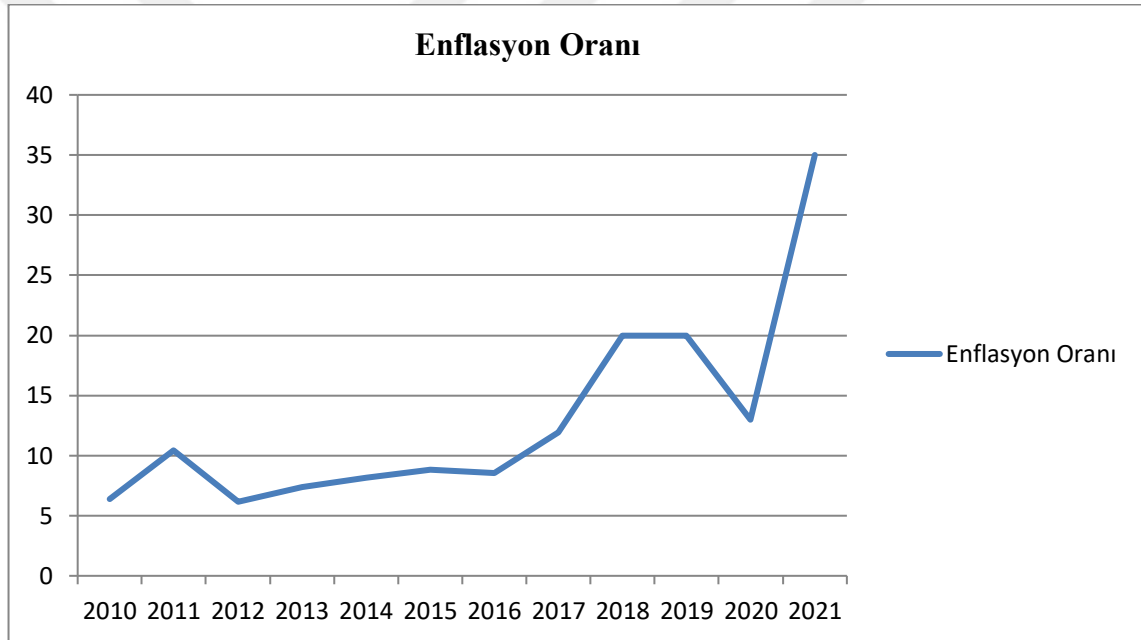
2.1.1. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Enflasyon

Pandemi süreci olarak 2020 yılı ile 2021 yılsonu arasını ve pandemi öncesi 2 yılı enflasyon analizine dâhil etmek gerekirse: 2018 yılının yaz aylarında Türkiye ile ABD arasında yaşanan siyasi Rahip Brunson krizi sonucunda dolar /TL kurunun 7,20 li seviyelere çıkması 2018 yılının 2 ve 3. çeyreğinde enflasyonun %25 li seviyelere doğru yükselmesine neden olmuştur. (Kemal Yıldız, 2014 , s. 9). Fakat bu yükseliş uzun vadeli olarak bu seviyelerde kalmayıp 2019 yılının sonlarına doğru baz etkisi kaynaklı düşüş ivmesine içerisinde girerek %12-15 hattına oturmuştur. 2020 yılının mart ayına doğru küresel olarak 2019 yılının sonunda görünen Covid-19 hastalığı ve ardından oluşan salgın Türkiye 'de resmi olarak 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür. Görülmesinin ardından kısıtlamalar, önlemler ve kapatmalar meydana gelmiştir. Bunun sonucunda daralan talep sonucunda enflasyon stabilize olmuştur. Bu stabilizasyon 2020 yılının mart ayından 2021 yılının ortalarına doğru resmi ölçümler ile enflasyon %12-18 diyebileceğimiz seviyelerde seyretmiştir.

2021 yılının başlarında hatta 2020 yılının sonlarında başlayan aşılama ile ve aşılamanın yoğun olarak yapıldığı 2021 Haziran ayından sonra reel piyasanın açılması, kısıtlamaların kaldırılması, turizm sezonunun canlanması, sosyal hayatın kısmi de olsa normale dönmesi sonucunda harcamalar artmış, talep artmıştır. Bununla birlikte enflasyon artışı da gözlemlenmiştir.

Enflasyonun sert bir şekilde arttığı dönem ise pandemi süresi olarak baz alınan sürecin son 4 ayını kapsayan süreç olmuştur. Bu dönem içerisinde (2021 yılı Eylül, Ekim, Kasım, Aralık) TCMB'nın politika faizlerini %19'lu seviyelerden %14 'e indirmesi sonucunda oluşan Dolar/TL kuru baskısı ve kurun 8 ,50'li seviyelerden 18'li seviyelere çıkıp ardından 20-21 Aralık 2021 tarihinde bankacılık ürünü olarak çıkartılan Kur Korumalı Mevduat (KKM) sistemi ile kurun 13,50 seviyelere inmesi bu süreç içerisinde meydana gelen Dolar/TL kur dalgalanması enflasyonist baskı oluşturmuştur ve enflasyon resmi olarak %35 seviyesinin üzerine çıkmıştır. Erişim Tarihi ve Adresi (18.03.2022)TCMB - Döviz Tevdiat Hesaplarından Türk Lirası Vadeli Mevduata Dönüşümün Desteklenmesine İlişkin Basın Duyurusu (2021-62)

Şekil 2.1: Türkiye'nin Enflasyon Verileri

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2022.

2.1.1.1. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Çekirdek Enflasyon

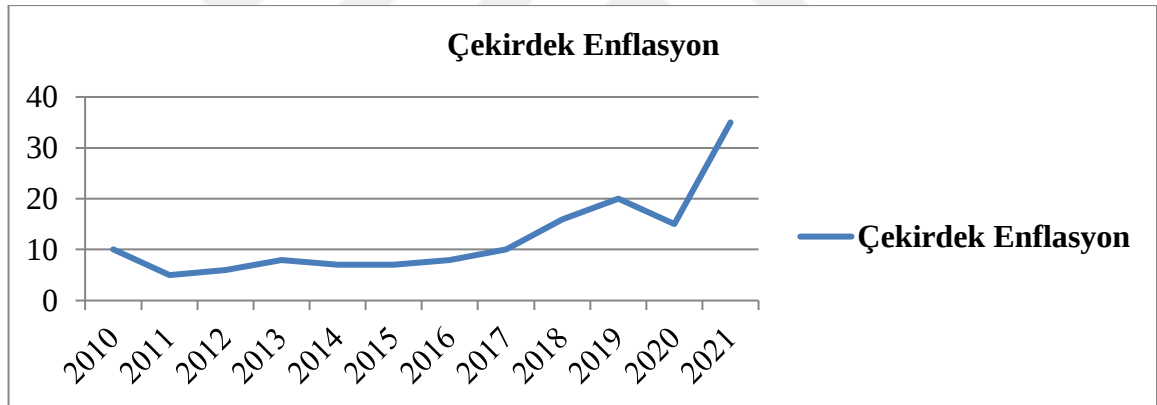
Çekirdek enflasyon bir önceki çalışma bölümünde kavramsal olarak açıklanmıştır. Tekrardan kavramsal çerçeveyi açıklamak gerekirse: Çekirdek Enflasyon mevsimsellikten arındırılmış gıda, enerji, barınma gibi ihtiyaç kalemlerinin enflasyon sepeti içerisinde çıkarıldığı ve volatil(fiyat oynaklığı) olmayan mal ve hizmetlerin yer aldığı özel kapsamlı enflasyon sepetidir (Enver Erkan, 2021, s.12)

Türkiye’de Covid-19 salgının başlangıç süreci olarak baz alınan 11 Mart 2020 tarihinden 2021 yılının sonuna kadar olan süreçte Çekirdek Enflasyon tek basamaklı enflasyona yakın seyrederken 2020 yılının sonuna doğru artış trendi içerisine girmiştir. Bu tarihten itibaren düzenli olarak artış eğilimi içerisinde olmuştur.

2021 yılının 1. Çeyreği ile 2021 yılının 3. Çeyreğine kadar Çekirdek Enflasyon sabit bir seyir içerisinde olmuştur. Bunun nedenleri arasında TCMB Para Politikası Kurulu'nun faiz artırma kararı olmuştur.

2021 yılının son çeyreğine girerken Tüfe (Tüketici Fiyat Endeksi) ile birlikte Çekirdek Enflasyon senkronize (eş anlı) bir biçimde artış göstermiştir. Bunun makroekonomik perspektif ile nedenleri arasında TCMB uygulamış olduğu faizi yükseltme ve pas geçme politikalarından vazgeçerek, Politika Faiz'ini indirme kararı olmuştur. 2021 yıl sonunu Çekirdek Enflasyon ‘un resmi verileri baz alınarak %30 lu seviyelerin üstünde kapatmıştır.

Şekil 2.2: Türkiye’nin Çekirdek Enflasyon Verileri

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2022.

2.1.2. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Büyüme

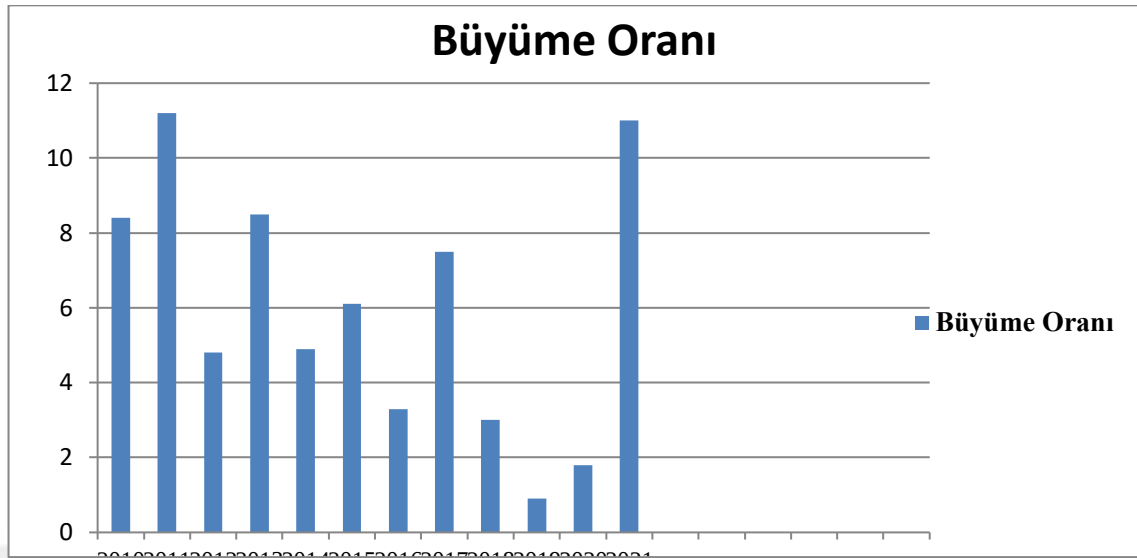
Covid -19 salgını sürecinde 2020 yılını ve 2021 yılını çeyrekler bazında analiz edilmesi gerekirse: 2020 yılının ilk çeyreği yani Covid-19 hastalığının ilk belirti(semptom) olarak görüldüğü dönemde büyüme oranı %4,4 seviyesinde olmuştur. Bunun başlıca nedenleri arasında Ocak ve şubat aylarının normal ve salgının etkisinin belirti olarak görülmemesinden kaynaklı olmuştur. 2020 yılının 2. Çeyreğinde (Nisan, Mayıs, Haziran) aylarında büyüme oranı negatif iki basamaklı bir seviye olan %-10,4

oranındaseyretmiştir. Büyüme oranının bu çeyrekte bu denli biçimde düşük gelmesinin başlıca nedenleri arasında pandemi kısıtlamaları olmuştur.

Hastalığın en hızlı biçimde ilk tepe (peak) yaptığı dönem bu çeyrekte görülmüştür. Bu nedenle gidilen kısıtlamalar arasında sokağa çıkma yasağı, 65 yaş üstüne kısıtlama, 20 yaş altına getirilen kısıtlama, ücretsiz izinler, işletmelerin kapatılması gibi bir dizi önlemler ekonominin küçülmesine, istihdamın azalmasına ve dolayısıyla işsizliğin artmasına, yatırımların azalmasına neden olmuştur. Küresel olarak ülkelerin de kısıtlamaya gitmesi, ihracat İthalat harcamalarında sorunlara neden olmuştur. Bu sorunlar ekonominin 2. çeyrekte ciddi anlamda küçülmesine sebebiyet vermiştir.

2020 yılının 3. Çeyreğinde ise makroekonomi kısıtlamaların kısmi olarak kaldırılmasıyla toparlanarak baz alınan 3. çeyreğin 6,3 oranında büyümesine neden olmuştur. Bu oranda büyümenin gelmesinin nedeni yaz aylarında gelen turizm gelirleri ile tarımsal üretimin yaz aylarında artması, talebin artması ve dolayısıyla tüketimin artması neden olmuştur. 2020 yılının son çeyreğinde büyüme oranı bir önceki döneme neredeyse eşit gelerek %6,2 oranında gelmiştir. Yıllık baz da 2020 yılında, pandeminin birkaç kez tepe yaptığı dönemde ve aşılamanın 2020 yılının son aylarında başlamasıyla birlikte büyüme oranı %1,8 ile pozitif bir oranla kapatmıştır. 2021 yılın ilk çeyreğinde pandemi kısıtlamalarının olmasına rağmen büyüme oranı %7,2 oranında gelmiştir. 2021 yılının 2. Çeyreğinde ise (Nisan Mayıs ve Haziran) aylarında baz etkisi kaynaklı ve aşılamanın yoğun bir biçimde gerçekleşmesinden kaynaklı olarak kısıtlamaların kademeli olarak kaldırılması ile %21,7 seviyesinde yüksek büyüme oranıyla karşılaşılmıştır. (tuik 2021)Baz etkisi ise bir önceki dönemin(yılın) aynı çeyreğinin yani 2020 yılının 2. çeyreğinin % -10,4 negatif büyüme oranının hesaptan çıkarılması ile gelen büyüme oranıdır (Mahfi Eğilmez, Baz Etkisiyle Büyüme, 2021). 2021 yılının 3. çeyreğinde ise gelen büyüme oranı %7,4 oranında olmuştur. Bunun başlıca nedenleri arasında Turizm gelirleri, tek doz aşılama oranının %90'lı seviyelere yaklaşması büyüme oranının bu seviyede gelmesine neden olmuştur.

Şekil 2.3: Türkiye'nin Büyüme Verileri

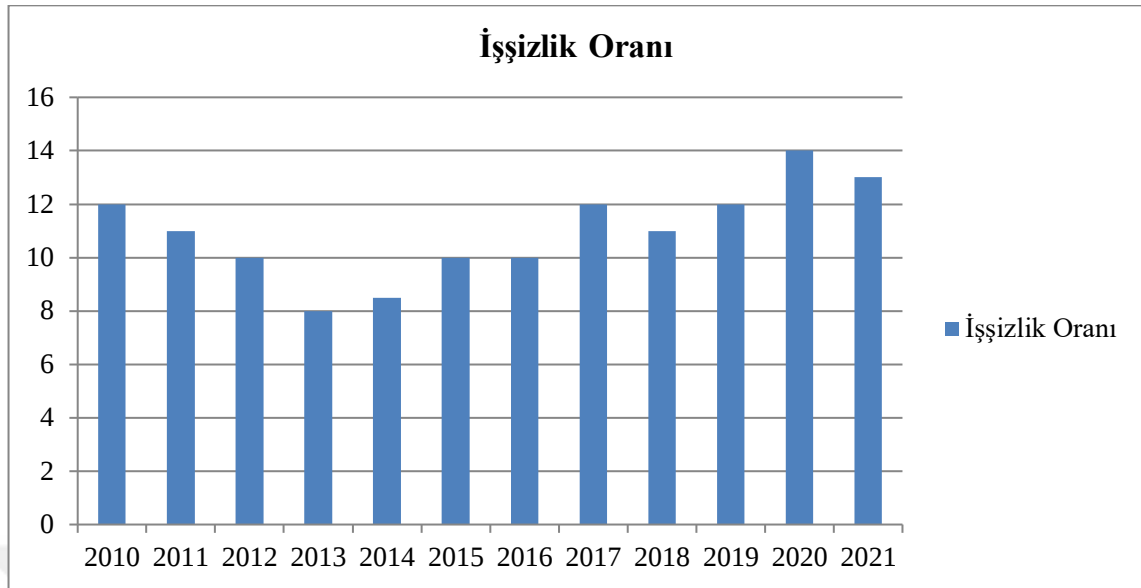
Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2022.

2.1.3. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de İşsizlik

2020 ve 2021 yılı pandemi sürecini kapsayan dönemde aylık periyotlarla açıklanan işsizlik oranlarını makroekonomik ekseninde bir önceki bölümde teorik bir biçimde açıklanan İşsizlik tanımı kapsamında analiz etmek ve çıkarımlarda bulunmak gerekirse: 2020 yılının ilk çeyreğini içeren dönemde(Ocak, Şubat, Mart) TÜİK resmi verilerine göre işsizlik oranı sabit diyebileceğimiz seyir içerisinde ilerlemiştir. 2020 yılının 2. Çeyreğinde ise işsizlik pandemi kısıtlamalarının etkisi ile, yatırımların azalması ve buna paralel olarak istihdamın azalmasıyla işsizlik oranında TÜİK resmi verilerine göre bir önceki çeyreğe göre %1,5 oranında artış gerçekleşmiştir.

2020 yılının son çeyreğine girerken işsizlik oranı 2020 yılının ilk çeyreğinde sahip olunan işsizlik oranına geri gelmiştir. Genel olarak işsizlik 2021 yılında da 2020 yılına benzer bir seviyede devam etmiştir, sadece 2021 yılının 2. Çeyreğinde mevsimsel faktörlerden dolayı işsizliğin azaldığını, yaz aylarının başlaması sonucunda turizm girdilerinin artması, tarım sektörü istihdamının artması ve inşaat sektörünün canlanması sonucu ile aşılama oranının artışı sonucu kısıtlamaların azalması bu çeyrekte işsizlik verisinin %10,6 seviyesine düşmesine neden olmuştur.

Şekil 2.4: Türkiye'nin İşsizlik Verileri

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2022.

2.1.3.1. Genç İşsizlik

Genç işsizlik kavramı 15 -24 yaş aralığında olup çalışma isteğinde ve iradesinde olan ve iş arayıp işsizliğin makroekonomik kriterlerine ve kurallarına uygun olan kapsamda bulunan kişilerin oluşturduğu işsizlik oranıdır. Bu yaş bandında yer alan İşgücünün istihdam olan kişi sayısından çıkarılıp bulunan işsiz sayısının toplam iş gücüne bölünmesiyle elde edilen orandır. (Mehmet Bölükbaş, 2014, s. 21) Örnekleme yoluyla genç işsizlik kavramını açıklamak gerekirse:15-24 yaş arası toplam işgücü miktarı 100 birim olsun, istihdamda bulunan kişi sayısı 70 olsun buna göre 30 kişi bu yaş aralığında işsizlik.

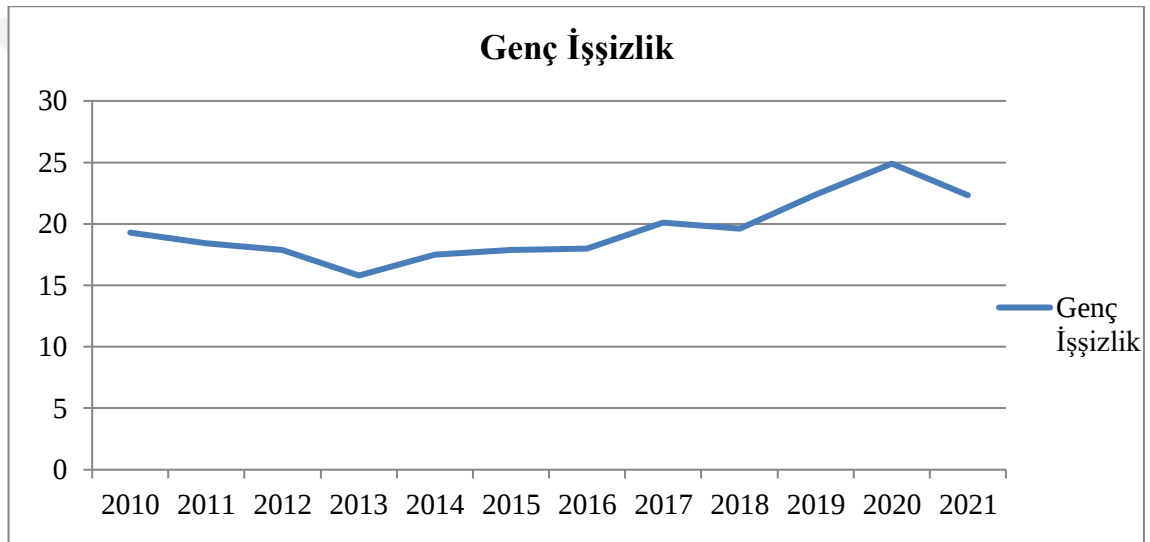
$30 / 100 = \%30$ oranında genç işsiz vardır. Türkiye'nin makroekonomik olarak en yakıcı sorun teşkil edici problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka veri paylaşmak gerekirse: Ne istihdamda olup ne bir eğitim seviyesinde eğitim gören genç sayısı 2 milyon 805 bin kişidir. Bu oran genç işsizlik içerisinde azımsanmayacak bir veridir (<https://www.tuik.gov.tr/>, 2022).

Kavramsal olarak genç işsizliğin ne olduğuna ve Türkiye açısından sorunlarına değindikten sonra pandemi sürecinden Genç İşsizlik verilerinin ne olduğunu incelemek gerekirse: Pandeminin başlangıcından ve 2020 yılının ilk çeyreğinden itibaren (2020yılı) 2021 yılının ilk çeyreğine kadar (2021 Nisan ayı) genç işsizlik %25-%23 bandında

seyretmiştir. Bunun arka planı arasında pandemiden kaynaklı yatırımların azalması, istihdamın azalması, Üniversite mezunu gençlere yeteri kadar donanımlı ve beyaz yaka işlerin verilememesi, Üniversite mezunu genç sayısının ve genç nüfusun artış hızı ve bu nüfusa yeteri kadar işin sağlanamaması vs. gibi sorunlar Genç İşsizlik verilerinin yüksek gelmesine sebebiyet vermiştir.

2021 yılının ilk çeyreğinden sonra Genç İşsizlik verilerinde azalma meydana gelmiştir fakat bu azalma yüksek seviyede olmamıştır ve %23-%20 bandına doğru düşüş gerçekleştirmiştir. Bu düşüşün nedenleri arasında aşılama oranının artışı ve geçici mevsimsel olarak genç işçilerin istihdama katılması bu oranın düşmesini sağlamıştır.

Şekil 2.5: Türkiye'nin Genç İşsizlik Verileri

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2022.

2.1.3.2. Kadın İşsizlik

Kadın işsizlik kavramını Makroekonomik çerçeve de açıklamak gerekirse: Çalışma çağındaki kadınların (15-64 yaş arasında) istihdam edilenlerin kadın işgücü sayısından çıkarılması sonucunda ulaşılan ve bulunan sonucun toplam iş gücüne oranlanması ile bulunan sonuçtur. (Nurcan Önder, 2013) Örneğin: Kadın işgücü oranı 200 birim ise, istihdamda olan Kadın çalışan sayısı 180 ise 20 Kadın işsiz sayısı oluşacaktır.

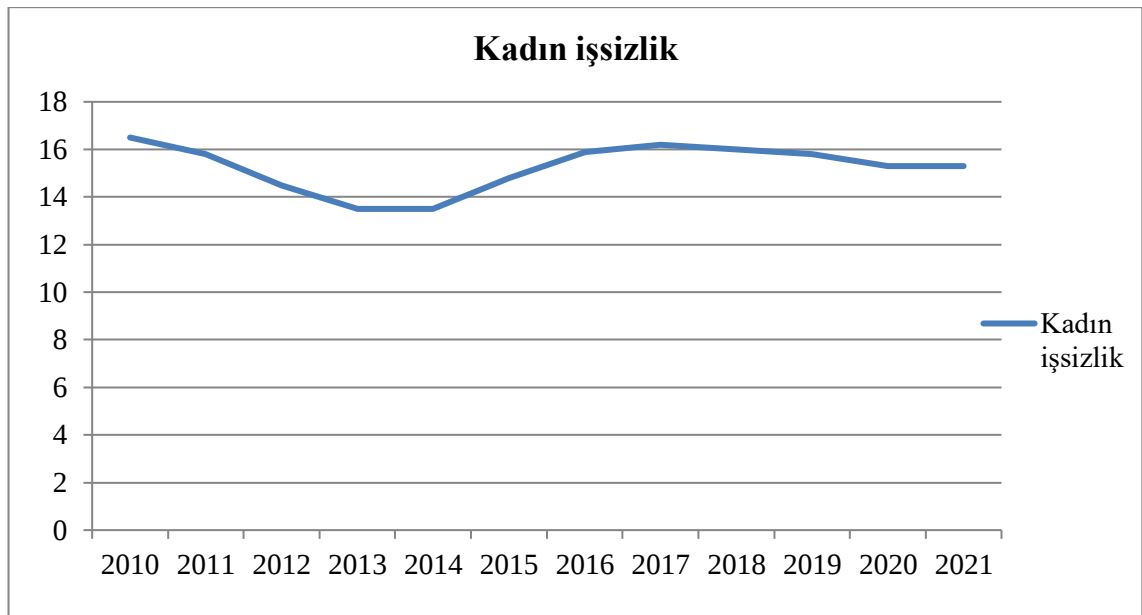
$20 / 200 = \text{Kadın işsiz sayısı} / \text{toplam kadın işgücü sayısı} = \%10$ Kadın işsiz oranına ulaşılmış olacaktır.

Türkiye açısından pandemi süreci olarak alınan 2020 ve 2021 yılı baz alınmış olduğunda 2020 yılının ilk çeyreğinde %15-%16 seviyesinde bulunurken, pandeminin başladığı ve pandemi kısıtlamalarının görüldüğü dönemde Kadın işsizlik oranında %13 ile %14 arasına düşüş gerçekleşmiştir. 2020 yılının 3. Çeyreği ile son çeyreğinde ve 2021 yılının ilk çeyreğinde Kadın işsizlik oranında artış gözlemlenmiştir. Bu oran %16 seviyesine yükselmiştir.

Genel olarak işsizlik seviyesinin üzerinde görülen bir işsizlik seviyesi olmuştur. Genel olarak bu süreçte görülen işsizlik oranı %11- %13 arasında TÜİK resmi verilerine göre seyrederken, Kadın işsizlik oranında daha yüksek seviyede işsizlik görülmektedir. 2021 yılının 2. ve 3. Çeyreğinde ise Kadın işsizlik oranında bir miktarda olsa düşüş gerçekleşmiştir.

Kadın işsizlik oranının pandemi sürecinden bağımsız olarak yüksek seyir etmesinin nedenleri arasında Türkiye 'de mevcut egemen olan Ataerkil Kültür yapısı yani sosyolojik ve kültürel sorunların görülmesi ile kadınların kişisel tercihleri veya eşlerinin tercihleri doğrultusunda ev kadını olmayı tercih etmesi Türkiye 'de genel işsizlik seviyesinin üzerinde oransal olarak Kadın İşsizlik oranının bulunmasının arka planını oluşturan, kültürel ve sosyolojik sorunların görülmesinden kaynaklanmaktadır.(Savrul, 2017, s.13)

Şekil 2.6: Türkiye'nin Kadın İşsizlik Verileri

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2022.

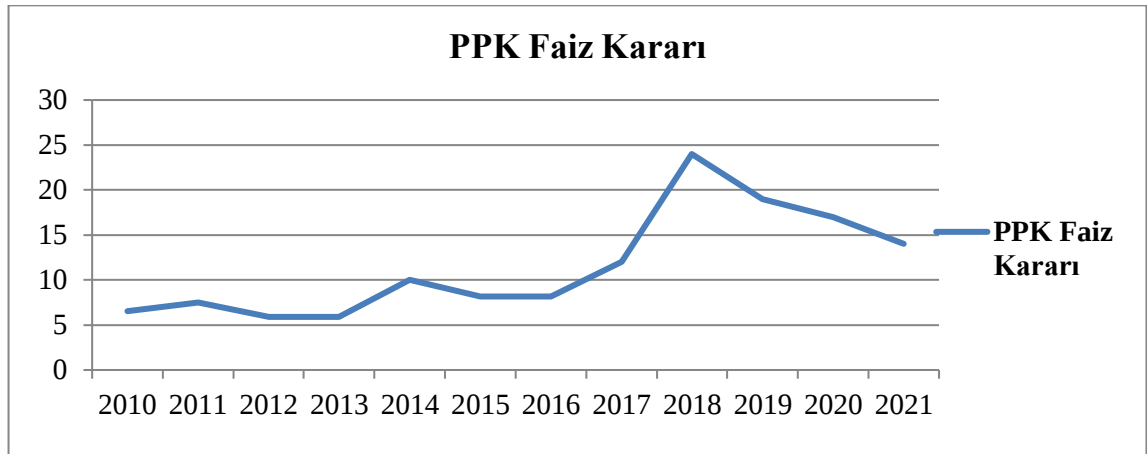
2.1.4. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Para Politikası Kurulu Faiz Kararları (PPK)

Covid-19 süreci ve öncesinde TCMB, Para Politikası Kurulu'nun aylık toplantıları sonucunda alınan faiz kararları 2018 yılının ağustos ayı ve sonrasında %24 seviyesinde olmuştur. Bunun başlıca nedeni Rahip Brunson olayı kilit nokta olmuştur. Bu olaya gelecek olursak: Türkiye ile ABD arasında gerilimin yaşanmasına ve doların 1 gece de 7,21’li seviyelere çıkmasına TL'nin Dolar karşısında değerinin 5,50’li seviyelerden 7,21’li seviyelere yükselmesi sonucunda yani Dolar/TL kurunun %30 artarak bu seviye gelmesine neden olmuştur. Kur üzerinde oluşan bu atak enflasyonist ortama zemin hazırlamıştır. (Duran 2018)Enflasyon sert bir biçimde 2018 yılının Ağustos, Eylül ve Ekim ayında yükselmiştir. Bu yükselme ardından TCMB Politika Faizlerini 625 baz puan yani %6,25 oranında artırma yoluna giderek faizleri %24'lü seviyelere getirmiştir. Bu durumda kur stabilizasyonu sağlanmıştır ve kur geldiği yere enflasyonda kademeli olarak düşmüştür. (Bloomberg 2018)Erişim Adresi: Ekonomi ve Finans Haberleri, Piyasalarda Son Durum (bloomberght.com) Bu düşüşün ardından TCMB 2019 yılında faizleri düşürme kararı almıştır ve faizler %13- %15 seviyelere indirilmiştir. 2020 yılında yani Covid -19 salgınının Türkiye 'de görülmeye başladığı tarihlerde faizler daha da indirilerek tek haneye yani %8,25 seviyesine kadar gerilemiştir.

2020 yılının Kasım ayı itibariyle görevinden istifa eden Hazine ve Maliye Bakanı ile TCMB Başkanı 'nın ardından gelen yeni ekonomi yönetimi faizleri artırarak 2021 yılının mart ayında faizleri %19 seviyesine yükseltmiştir. Bu yükselişin ardından TCMB Başkanı görevinden alınmıştır. Sonrasında gelen yeni TCMB Başkanı faizleri 2021 yılının Eylül ayına kadar sabit bir düzeyde %19 seviyesinde bırakmıştır. Bu süreç içerisinde Dolar /TL kuru 7,50- 8,50 bandına oturmuştur.

2021 yılının Eylül ayında ve sonrasında seri bir biçimde görülen PPK toplantısı sonucu faiz indirme kararı ile faizler %14 seviyesine kadar indirilmiştir ve TCMB 2021 yılını %14 faiz ile kapatmıştır. Bu süreç içerisinde kur volatil olarak oynak bir şekilde seyir izlemiştir. 2021 Ekim ayında 8,80 olan Dolar/TL kuru 2021 Yılının son %14'lük faiz kararı ile 18 seviyelerini test etmiştir. 20 -21 Aralık 2021 tarihinde bankacılık ürünü olarak çıkan Kur Korumalı Mevduat (KKM) devreye sokulmuştur ve sonrasında Dolar/TL Kur'u 13- 13,50 seviyesine düşerek 2021 yılını bu seviyede kapatmıştır.

Şekil 2.7: Türkiye'nin Covid-19 Süreci PPK Faiz Kararları

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, 2022.

2.1.5. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Döviz Kuru (Dolar/ TL)

Covid-19 vakasının Türkiye’de ilk görüldüğü tarih olan 11 Mart 2020 tarihinin hemen 2 ay öncesinde yani 2020 yılının Ocak ve şubat aylarında dolar /TL kuru yeni yılı 6 TL seviyesinden açarken 2020 mart ayına kadar Dolar/TL kuru 6,50 TL li seviyeye gelmiştir. Trend çizgisi üzerinde 2020 yılının ilk çeyreğinde yer alan Dolar /TL kuru 2020 Nisan ayı sonlarında ve 2020 yılı mayıs ayı başında 7,20 li seviyelere doğru hareket ederek Trend çizgisinin üzerine bir taşma gerçekleştirmiştir. Mayıs ayının ortalarına ve Haziran, temmuz ayına doğru Dolar/TL kuru 6,85 TL seviyesinde 2. Çeyreği baz alan süreç doğrultusunda sabit kalmıştır. Trend çizgisi üzerinde yerini korumuştur. 2020 Ağustos ayı başına gelindiği zaman Dolar/TL kurunda 7 TL üzerine kendisini atan kur seviyesi görülmüştür. Bu seviyede Dolar/TL kuru kalıcılık sağlamıştır. Kur yükselişinin nedenleri arasında PKK’nın almış olduğu faiz indirme kararları ile 2020 Ekim ayı sonunda görevinden alınan Merkez Bankası Başkanı bu kur artışının olmasına hatta 2020 yılının Kasım ayının başında bu hareketin 8,30 lu seviyelere kadar Trend çizgisi üzerinden taşmasına neden olmuştur. 2020 Kasım ayında görevden alınan Hazine ve Maliye Bakanı sonrasında Dolar/TL kuru 8 seviyesinin altına 7,50 TL seviyesine kadar gerilemiştir. Yeni göreve gelen Hazine ve Maliye Bakan’ı ile, TCMB Başkanı piyasalara güven vererek ve PKK’nın faiz artırma sinyali piyasalara verilmiştir.

Bunun üzerine Dolar/TL kuru 2020 Kasım ayından 2021 Mart ayına kadar kur istikrarı sağlanmıştır. Kur seviyesi ise bu süreçte 8 TL altında olmuştur. Enflasyon seviyesi ise görece pandemi koşullarında kontrol altına alınmıştır ve TCMB Politika Faizi

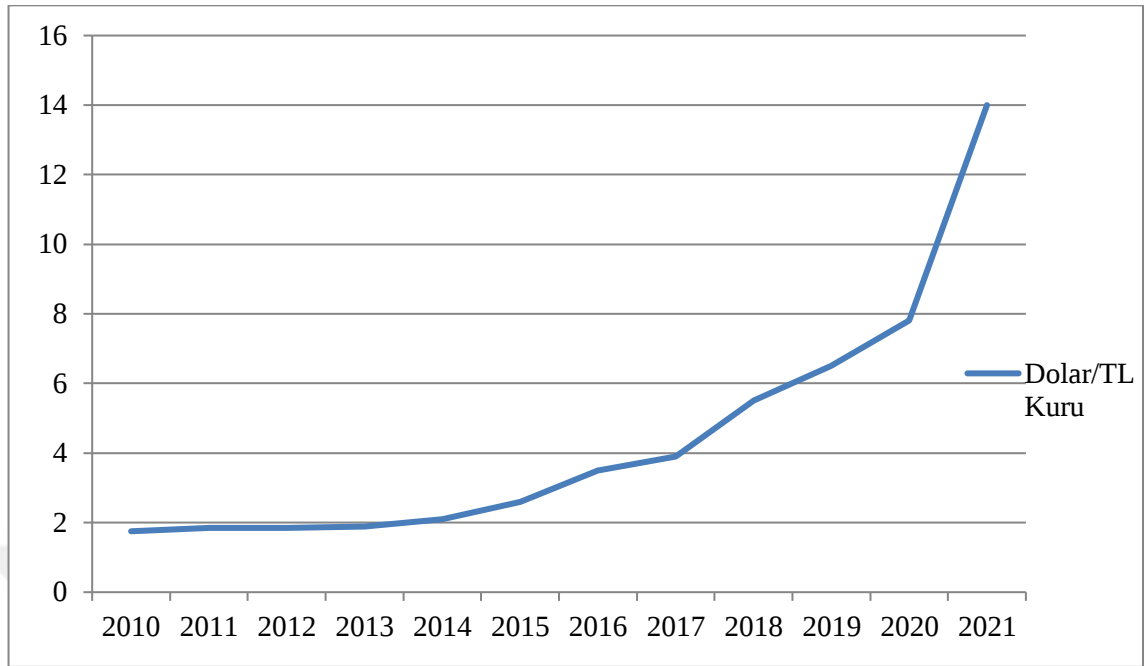
%19 seviyesine yükseltilmiştir. Bu yükselme ise Dolar /TL kurunu Trend çizgisinin altında bir seviyeye geriletmiştir. (TCMB, Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları 2020)Erişim Tarihi (10.01.2022). 2021 yılının mart ayının sonlarına doğru TCMB Başkanı görevden alınmıştır. Bu görevden alınma kararı sonucunda piyasalar olumsuz etkilenmiştir ve Dolar/TL kurunun ateşi yükselmiştir. 2020 Kasım ayındakikur seviyesi olan 8, 30 TL seviyesine yükselmiştir. 8,50 seviyesinde bulunan trend çizgisi üzerine Dolar/TL kuru yaklaşmıştır.

2021 yılının Nisan ayından 2021 yılının Eylül ve Ekim ayı başlarına doğru Dolar /TL kuru 8,30, 8,80 bandı arasında istikrarlı ve yatay bir pozisyonda dalgalanmıştır (TCMB, Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları 2021).

2021 yılının Eylül ayında faizler 100 bas puan, 2021 yılının Ekim ayında 200 bas puan,2021 yılının Kasım ayında 100 bas puan ve 2021 yılının son ayı olan aralık ayında son 100 bas puan faiz indirimiile Dolar/TL kurunda kırılma ve çift haneli seviyeye doğru sert bir hareket olmuştur. Trend çizgisi üzerinde yüksek bir oranda taşma meydana gelmiştir (TCMB, Para Politikası Kurulu Kararları 2021)

2021 Kasım ayında Dolar/TL 10 TL seviyesini ardından 11 TL seviyesini kırmıştır ve sonrası 14 TL seviyesine kadar sert ve kırılğan bir şekilde yükselmiştir. 2021 yılının aralık ayında TCMB Dolar/TL kuruna 5 defa resmi olarak müdahale etmiştir. Dolar /TL kuru 2021 yılı aralık ayında 18 TL seviyesini kırmıştır fakat 20 Aralık günü kamuoyuna ilan edilen yeni bir bankacılık ürünü olan KKM (Kur Korumalı Mevduat) ortaya çıkarak Dolar/TL kuru üzerinde ki baskıyı gerileterek 2021 yılının aralık ayını Dolar /TL kuru 13 seviyesinde kapatmıştır (TCMB, Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ 2021)

Şekil 2.8: Türkiye'nin Covid-19 Sürecinde Dolar/TL (Döviz) Kuru

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, 2022.

2.1.6. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de GSYİH

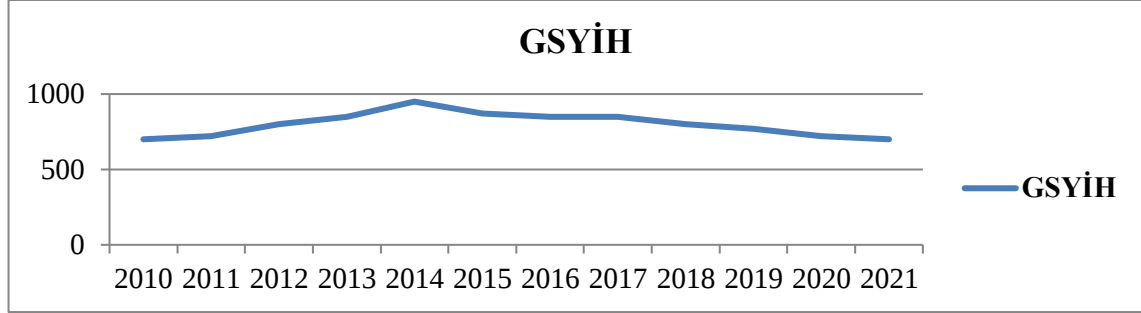
Covid-19 süreci içerisinde Türkiye'nin GSYH verileri Şekil 2.9 da görüldüğü gibidir. GSYH kavramına bir önceki bölümde teorik ve kavramsal olarak kapsamlı bir şekilde değinilmiştir. Bu bölümde ise genel olarak GSYH kavramına açıklama getirmek gerekirse: GSYİH bir ülke sınırları içerisinde üretilen, tüketilen ya da elde edilen gelirlerden oluşan makroekonomik büyüklüktür ve GSYH bu 3 yöntem ekseninde hesaplanır (Yıldırım, 2019,s. 46).

Türkiye’de Covid -19 salgının ilk görüldüğü yıl olan 2020 yılı ve ay olan mart ayında GSYH oranı 720 milyar dolar iken son 2 çeyreğe doğru gelinirken 715 milyar dolar civarına gerilemiştir. 2020 yılını 710 milyar dolar civarında kapatmıştır. Bu gerilemenin başlıca nedenlerinden birisi yatırımların pandemiden kaynaklı azalması, pandemi kısıtlamalarından kaynaklı işsizlik oranında görülen artış, istihdam oranının düşürerek tüketimi azaltmıştır. Tüketimin azalması harcamaları kısarak GSYH azalmasına ve dolaylı olarak tüketilen mal ve hizmetlerin azalmasına neden olmuştur.

Pandeminin ülkemiz açısından 2. yılı olan 2021 yılında GSYH seviyesi gerilerek 2021 yılının sonunu 700 milyar dolar seviyesinde kapatmıştır. 2020 yılında 720 milyar dolar olan GSYH 2021 yılında 20 milyar dolar kayıpla oransal olarak ise %2,7 gerileme

ile kapatmıştır. Bu gerileme ile 2021 yılını ülkemiz G-20 (en gelişmiş 20 ülke) içerisinde 21. Sıraya gerileyerek 2 yıl da 1 sıra gerileyerek G-20 sınıflaması dışında kapatmıştır (<https://www.mikro-makro.net/turkiye-artik-g-20-ulkesi-degil-21-siraya-dustu>, 2022).

Şekil 2.9:Türkiye'nin Covid-19 Sürecinde GSYH Seviyesi

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2022.

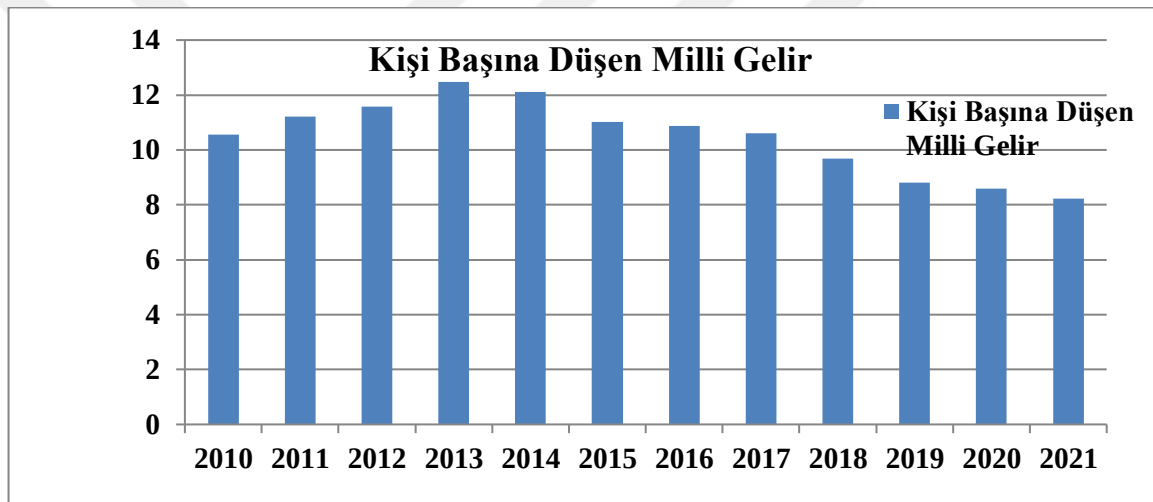
2.1.7. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Kişi Başına Düşen Gelir

Kişi Başına Düşen Milli Gelir kavramı bir dönem de üretilen, tüketilen veya elde edilen gelirlerden oluşan GSYH seviyesinin o yılın nüfusuna bölünmesiyle ulaşılan değerdir. (Yıldırım, 2016, s.149) Bu kavramı örnekleme yöntemi olarak açıklamak gerekirse: GSYH değeri baz alınan yılda 1000 birim olan bir ülkenin nüfusu 100 Kişi ise, Kişi Başına Düşen Milli Gelir o ülke için 10 birim para olmuş olacaktır. Bu tanım çerçevesinde ülkemizin pandemiden 1 sene önce olan 2019 yılı ve ilk vakanın görüldüğü ve salgının resmi olarak başladığı yıl olan 2020 yılında ve 2021 yılında Kişi Başına Düşen Milli Geliri Şekil 2.10 da görülmektedir. 2019 yılında Kişi Başına Düşen Milli Gelir 9200 dolar seviyesinde olmuştur.

2020 yılında salgının başlaması ile harcamaların kısıtlamalar ve çalışanları izine çıkarmalardan kaynaklı gerçekleşen işsizlik ve gelir kaybından dolayı GSYİH seviyesi 2020 yılında düşüş gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte artan nüfus sayısı 2020 yılında Kişi Başına Düşen Milli Gelir seviyesini etkilemiştir. 2020 yılında gerçekleşen seviye ise 8600 dolardır. 8500 dolar seviyesi ise şu şekilde hesaplanmıştır: 2020 yılının resmi nüfus 83 milyon 614 bin kişidir ve GSYİH oranı 720 milyar dolardır. 720 milyar doları 83 milyon 614 bin kişiye bölündüğünde ortaya çıkan Kişi Başına Düşen Milli Gelir 8600 dolar civarında olmaktadır (Tuik, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021). Değişim oranı olarak 2019 yılında 9200 olan Kişi Başına Düşen Milli Gelir, 2020 yılında oransal olarak %6,3 oranında düşüş gerçekleştirmiştir.

2021 yılında ise Türkiye'nin resmi nüfus sayımı verisi 84 milyon 680 bin kişidir. 2020 yılına göre nüfus 1 milyon kişi artmıştır. 2021 yılı GSYH verisi ise 700 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. GSYH gerilerken nüfusun 1 milyon artması 2021 yılında Kişi Başına Düşen Milli Gelir seviyesini 8250 dolar seviyesine düşmesine neden olmuştur. 2021 yılında 8250 dolar seviyesine gerileyen Kişi Başına Düşen Milli Gelir seviyesi, 2020 yılında 8600 dolar seviyesinden %2,9~%3 seviyesinde gerileme gerçekleşmiştir. 2021 yılı Kişi Başına Düşen Milli Geliri 2019 yılına göre yani pandemiden 1 yıl önceki yıla göre hesaplamak gerekirse: %10,4 oranında Kişi Başına Düşen Milli Gelir seviyesi düşüş gerçekleştirmiştir (Tuik, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021).

Şekil 2.10: Türkiye'nin Pandemi Sürecinde Kişi Başına Düşen Milli Geliri

2.1.8. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Dolarizasyon Seviyesi

Dolarizasyon kavramının makroekonomik çerçevede tanımı bir önceki bölümde detaylı bir biçimde anlatılmıştır. Dolarizasyon kısaca para ikamesi demektir. Bir ülke yabancı paranın toplam mevduat içerisinde oranını belirtir. Dolarizasyon seviyesi yüksek olan ülkelerin yerel (ulusal) paraları değer kaybederken, yerel parası rezerv para ise ya da dolarizasyon oranı düşük ise o para birimi değer kazanır. (Mahfi Eğilmez, Dolarizasyonda Son Durum, 2020) Erişim Tarihi ve Adresi (10.01.2022). Dolarizasyonda Son Durum (mahfiegilmez.com)

Bu açıklamadan sonra Türkiye'nin Covid-19 salgın sürecinde dolarizasyon oranı Tablo 2.1’de gösterilmiştir. Dolarizasyon oranı Türkiye'nin mevcut yabancı para mevduat oranının, toplam mevduat oranına bölünmesi sonucunda ulaşılan değer 100 ile

çarpılması sonucunda yüzde olarak ulaşılan değerdir. Türkiye 'de ilk vakanın görülmesinden bir önceki yıla olan 2019 'da Dolarizasyon oranı %51 seviyesindedir. Bu yıl Dolar/TL kuru ortalama 5,80-6,00 TL civarındadır ve Toplam Mevduatın yarısı Dolarize olmuş durumdadır(TCMB, Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları 2019).

2020 yılında Dolarizasyon oranında bir önceki yıla göre artışgerçekleşmiştir ve Dolarizasyon oranı %55,2 seviyesine yükselmiştir. Bu yükselişin başlıca nedenleri arasında Covid-19 salgının görülmesi ve bununla birlikte bozulan makroekonomik göstergeler (işsizlik, enflasyon, büyüme, Dolar/TL kuru) Dolarizasyon oranının yükselmesine sebebiyet vermiştir. Dolar /TL kuru 2020 yılını ortalama bir kur seviyesi olarak 7,00- 7,50 seviyesinde kapatmıştır. (TCMB, Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları 2020)

2021 yılına gelindiğinde Dolarizasyon oranında bir önceki yıla göre %20 seviyesine yakın bir oranda artış göstererek %64,5 seviyesine yükselmiştir. 2021 yılında Dolarizasyon oranında artış gözlemlenmesinin nedenleri arasında enflasyonun yükselmesi ve buna paralel olarak Dolar/TL kurunun yükselmesi, firmaları yerleşikleri hane halklarını enflasyondan korunmak için döviz almaya doğru sürüklemiştir. 2021 yılının özellikle son 3 ayında kur seviyesi oldukça volatil bir seyir izlemiştir.

Dolar/TL kuru 2021 yılının eylül ayında 8,80 TL seviyesinden 2021 yılı aralık ayında 18 TL seviyesini görerek yılsonunu 13,50 seviyesinde kapatmıştır (TCMB, Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları 2021).

Tablo 2.1: Türkiye'nin Pandemi Sürecinde Yabancı Mevduat ve Toplam Mevduat Seviyesi

Yıllar	Yabancı Para Mevduat	Toplam Mevduat	Dolarizasyon Oranı %
2010	170,5	584,1	29%
2011	222,4	659,6	34%
2012	239,4	734,6	33%
2013	337,2	903,7	37%
2014	368,1	1002,4	37%
2015	531,9	1210,4	44%
2016	615,5	1424,2	43%
2017	749,7	1655,6	45%
2018	982,6	2002,5	49%
2019	1307,9	2567	51%
2020	1909,1	3455	55,20%
2021	3423	5,303	64,50%

Kaynak: bddk.org.tr, 2022.

2.1.9. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Cds Puanı

Cds kavramının ne olduğu bir önceki bölümde detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Cds kavramı kısa bir açıklama ile ülkelerin kredi risk primidir. Borçlanırken faizden başka ne derece maliyete katlanılacağını belirten bir puandır. (Mahfi Eğilmez, Türkiye'nin Kredi Notu ve CDS Primi, 2016) Erişim Tarihi (22.03.2022). Türkiye'nin Kredi Notu ve CDS Primi (mahfiegilmez.com) Cds puanının yüksek olduğu ülkeler riskin yüksek olduğu ve borcun geri ödemesinin riskinin yüksek olduğu ülkelerdir. Bu kavramı örnekleme yapmak gerekirse: Cds puanı 200 olan bir ülke %10 faiz ile 100 birim para borçlanıyorsa ve geri ödemesi gereken para 10 birim faiz +%2 risk primi olmak üzere 12 birim para olmak şartıyla toplam 112 birim para ödemek ile yükümlü olacaktır.

Bu tanımlamayı yaptıktan sonra ülkemizin 2020 yılı başından 2021 yılı sonuna kadar olan süreçte Cds puanı inişli çıkışlı bir ivme içerisinde seyretmiştir. Pandeminin ve Türkiye 'de vakanın ilk görüldüğü tarih olan 11 Mart 2020 tarihinde 200 ile 600 arasında iniş çıkış içerisinde hareket etmiştir. 2020 yılının başında yani ocak şubat aylarında Cds puanı 200 seviyesinin altın da seyretmiştir. 2020 mart ayından sonra Cds puanı yükselmiştir.

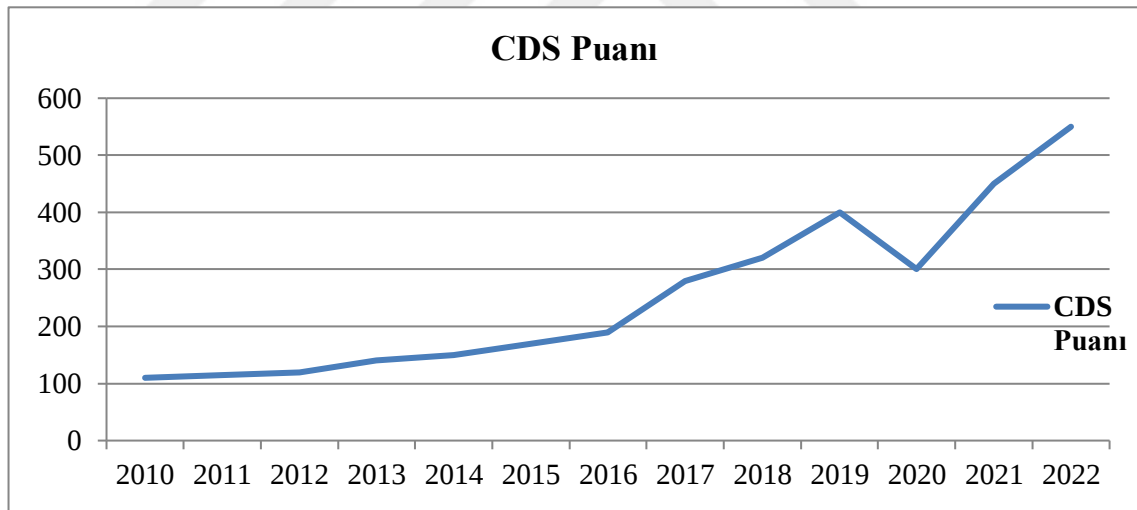
2020 yılının Kasım ayına kadar 600- 500 seviyesinde gidip gelmiştir. 2020 yılının Kasım ayında Cds puanının da iyileşme meydana gelmiştir ve 2020 yılının sonunda bu seviye 480’li seviyelerden 300 puan seviyesine doğru gerilemiştir.

2021 yılının ilk aylarında Cds puanı daha da iyileşerek 300 puanın altına gelmiştir. 2021 yılının mart ayında Cds puanı yükselmeye ve 200 seviyelerinden 400 seviyesinin üzerine doğru yükselmiştir ve 2 kat kredi risk primi artmıştır.

Bu yükselme ülkemiz açısından olumlu bir gelişme olmamıştır ve borçlanırken 2 kat daha fazla maliyete katlanmak gerekmektedir. 2021 yılının ikinci yarısında Cds puanında 300 puan seviyesine doğru iyileşme gerçekleşmiş olsa da 2021 yılının Eylül ayından itibaren Cds puanı yükselişe geçmiştir ve yeni seviye 500 puan seviyesine yükselmiştir. Bunun nedenleri arasında TCMB'ninPKK'nın almış olduğu faiz indirme kararı Cds puanının yükselmesine neden olmuştur. 2022 yılının ilk ayında neredeyse bu seviye 600 puan seviyesine kadar yükselmiştir fakat sonraki süreçte 500 puana düşmüştür.

Pandemi süreci içerisinde (2020 ve 2021 yılı) ortalama olarak Cds puanı 400 puan seviyesinde bulunmuştur. Bu durumda Türkiye dış borç alırken ödenen faiz oranına ek olarak %4 ortalama ile kredi risk primi maliyeti de ödemiştir.

Şekil 2.11: Türkiye'nin Pandemi Sürecinde CDS Puanı

Kaynak: <https://www.bloomberght.com/>, 2022.

2.2. SALGIN SÜRECİNİN DIŞ TİCARETE ETKİSİ

2.2.1. Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Cari Denge Durumu

Cari işlemler hesabı kavramına ve Cari işlemler hesabını oluşturan kalemleri bir önceki bölüm de değinilmiştir. Cari işlemler hesabını oluşturan unsurlar; ihracat ve ithalatı oluşturan mal dengesi, mal ve hizmetler dengesini oluşturan hizmetler gelir ve

gider dengesi, mal, hizmet ve yatırım dengesini oluşturan yatırım gelir ve gider dengesi ve Cari Transferler dengesi, Cari İşlemler hesabını oluşturan alt bileşen hesaplardır. (TCMB, TCMB Terimler Sözlüğü 2011) www.tcmb.gov.trErişim Tarihi (19.03.2022) .Buna göre Türkiye 'de Covid-19 süreci içerisinde Cari Denge durumuna bakılacak olursa: 2020 yılının ilk çeyreğinde Cari Denge 5 milyar 252 milyon dolar seviyesinden, Temmuz 2020 yılına kadar gelen süreçte 1 milyar 861 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Bu gerilemenin nedeni 2020 yılının yaz aylarında elde edilen turizm geliri Cari işlemler hesabında iyileşme meydana getirmiştir. 2020 yılının Ekim ayında Cari işlemler hesabı 2020 yılının en düşük seviyesinde kapatmıştır. 2020 yılının son aylarında Cari açık artarken, 2021 yılında bu artış devam etmiştir.2020 yılı Türkiye'nin toplam Cari Açık seviyesi 36,7 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. (SBB, Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi 2020) Erişim Adresi T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı- SBB2021 yılının yaz aylarında, aşılama oranının artması ve pandemi kısıtlamalarının kaldırılmasıyla Cari işlemler hesabında turizm gelirlerinin artması ile gerçekleşen pozitif gelişme sağlanmıştır. Cari işlemler hesabı pozitif vermiştir. 2021 yılın Temmuz, Ağustos, Eylül aylarında Cari işlemler hesabı fazla vermiştir. Sırasıyla temmuz ayında 918 milyon dolar, ağustos ayında 1 milyar 760 milyon dolar ve eylül ayında ise 3 milyar 12 milyon dolar fazla vermiştir. 2021 yılının son çeyreğinde ise cari işlemler hesabı açık vermiştir. 2021 yılı, yılsonunu (Aralık ayı) 4 milyar dolara yakın seviyede açık vererek kapatmıştır. 2021 yılını Türkiye'nin toplam Cari Açık seviyesi 14,88 milyar dolar seviyesinde kapatmıştır (SBB, Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi 2021).

Tablo 2.2: Türkiye'nin Pandemi Sürecinde Cari Denge Durumu

Yıllar	Cari Denge/\$
2010	-70219
2011	-96398
2012	-71689
2013	-95389
2014	-74382
2015	-59882
2016	-47509
2017	-25300
2018	-70245
2019	-23800
2020	-36700
2021	-14880

Kaynak: <https://hmb.gov.tr>/<https://www.tcmb.gov.tr/>, 2022.

2.2.1.1. İthalat

Covid-19 sürecinde Türkiye'nin ithalat verileri Tablo 2.3'de gösterildiği gibidir. Türkiye 'de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden hemen 2 ay önce ocak ayında İthalat 20 milyar dolar seviyesindedir. İlk vakanın görüldüğü ayda ithalat seviyesi 13 milyar dolar dolaylarına doğru gerilemiştir. Bunun başlıca nedeni Covid-19 'un Pandemi olarak ilan edilmesi sonucunda Türkiye ve Dünya ülkelerinin ithalatı kısıtlaması ve kapanmaya, kısıtlamaya gitmesi ithalat oranı üzerinde etki yaratmıştır.

İthalat 2020 yılının mart ayından ilk yarısının sonuna kadar neredeyse artış gerçekleştirememiştir. 2020 yılı ocak ayından, 2020 yılı mayıs ayına kadar İthalatta 7,5 milyar dolar azalma meydana gelmiştir. 2021 yılının ikinci yarısında, İthalat artarak artan bir ivme içerisinde artmıştır. 2020 yılının sonuna doğru 23 milyar dolar seviyesine kadar yükselmiştir. İthalatın bu denli artmasının nedeni, Türkiye'nin bağıl bir ekonomi olmasından, enerjiye, hammaddeye ve teknolojiye dayalı mal ve hizmet ithalatına bağlı olarak yükselmesidir. 2020 yılının ikinci yarısında kısıtlamaların kısmi ölçekte de olsa bile kaldırılması ithalatın yükselmesine ekonominin çarklarının dönmesine ortam hazırlamıştır.

2020 yılının ilk yarısında kısıtlamaların belirli tarihler de tekrar gelmesi, pandemi önlemlerinin artırılması ile İthalat oranının inişli çıkışlı seyretmesine ortam hazırlamıştır. İthalat bu dönemde 20 milyar dolar ile 25 milyar dolar arasında görülmüştür.

2021 yılında Türkiye 'de aşılama oranının hızlanması ve kısıtlamaların kaldırılması, turizm sezonunun canlanması, üniversitelerin ve eğitim kurumlarının açılması nedeniyle ekonomi canlanmıştır. Bu canlanma ise dış ticareti ve dolayısıyla İthalatı etkilemiştir ve artırmıştır. 2021 yılının sonuna doğru gelindiğinde İthalat 30 milyar dolar seviyesine doğru yaklaşmıştır. Bu seviye Türkiye'de pandemi süreci olarak ele alınan 2020-2021 yılının döneminin en yüksek ithalat oranıdır.

Tablo 2.3: Türkiye’de Pandemi Dönemi İthalat

Yıllar	Toplam İthalat
2010	182314 Milyon\$
2011	241368 Milyon\$
2012	219298 Milyon\$
2013	252356 Milyon\$
2014	248228 Milyon\$
2015	221312 Milyon\$
2016	182543 Milyon\$
2017	239080 Milyon\$
2018	380100 Milyon\$
2019	210342 Milyon\$
2020	219515 Milyon\$
2021	271422 Milyon\$

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2022.

2.2.1.2. İhracat

Türkiye 'de Covid-19 dönemi içerisinde ihracat oranı **Tablo 2.3**gösterilmektedir. Türkiye'de ilk vakaların görüldüğü tarih olan 11 Mart 2020 tarihinden önceki şubat ve ocak ayında ihracat oranı 15 milyar dolar seviyesinde iken Covid-19 vakalarının ilk görüldüğü mart- nisan ayında ihracat oranı 9 milyar dolar seviyesine düşüş göstermiştir. Bu düşüşün nedeni şüphesiz Covid-19 salgının olması ve Covid-19 önlemlerinin alınması, kısıtlamalara gidilmesi ihracat oranının düşmesine sebebiyet vermiştir. Bu düşüş uzun vadeli olmamıştır ve 2020 mayıs ayından sonra ihracat oranı artış göstermiş. Temmuz 2020 yılında ihracat oranı 2020 yılı başındaki seviye olan 15 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bu yükselişin nedeni Türkiye'nin gıda ürünleri satması ve gıdanın talep esnekliğinin $e < 1$ olması yani esnek olmaması ihracatın yükselmesini sağlamıştır. (Zeynel Dinler, 2020;55). 2020 yılının Eylül ayına doğru ihracat 2 -3 milyar dolar düşüş göstererek 12,5 milyar dolar seviyesine gelmiştir.

Bu düşüş kısa vadeli olmuştur ve ihracat oranı inişli çıkışlı ivme kaydederek 2020 yıl sonuna doğru 16 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bu süreç içerisinde ihracat 15 milyar doların altına düşmemiştir ve ihracat oranı ortalama olarak 15 milyar dolar,19 milyar dolar aralığında 2021 yılının ağustos ayına kadar devam etmiştir. Bu süreçte ihracatın artmasının nedeni Türkiye 'de aşılama oranlarının artması kısıtlamaların 2021 yaz ayında kaldırılmasıyla turizmin canlanması, ekonominin canlanması ihracat oranını artırmıştır.

2021 yılının temmuz ayından sonra ihracat oranı 2021 yılının son aylarına doğru sert biçimde 22 milyar dolar seviyesine doğru yükselmiştir. Bu süreç içerisinde ihracat 6

milyar dolar yükselmiştir. Bu yükselişin nedenleri arasında pandemi kısıtlamalarının kaldırılması ile birlikte, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Para Politikası Kurulu Faiz indirme kararları ile etkilenen döviz kuru ve TL 'nin değer kaybının yaşanması ihracat yapan ülkelerin, Türkiye’de üretilen mal ve hizmetlere talebini artırmıştır ve Türkiye dış ülkeler tarafından ucuz bir ülke konumuna gelmiştir. Bu ucuzlama ile ihracat oranı yükselmiştir.

2021 yılının 21 Aralık günü bankacılık ürünü olarak çıkartılan Kur Korumalı Mevduat (KKM) Dolar/TL kurunun düşmesine ve TL'nin değer kazanmasına neden olmuştur. (TCMB, TCMB - Döviz Tevdiat Hesaplarından Türk Lirası Vadeli Mevduata Dönüşümün Desteklenmesine İlişkin Basın Duyurusu 2021) TL'nin değer kazanması İhracat oranını etkilemiştir. İhracat 2021 yılının son 10 günü ile 2022 yılının ocak ayında ihracatın 4,5 milyar dolar seviyesine yakın düşmesine neden olmuştur.

Bu düşüşün nedeni TL'nin yabancı paralar karşısında değeri kazanması yani TL'nin Revalüasyona uğraması Türkiye'nin dış ülkelere göre daha pahalı bir ülke olması, dış ülkelerin Türkiye 'den ithalat yapmasını azaltmıştır. Bu azalma ihracat oranını etkilemiştir.

Tablo 2.4: Türkiye’de Pandemi Dönemi İhracat

Yıllar	Toplam İhracat
2010	109180 Milyon\$
2011	131890 Milyon\$
2012	154219 Milyon\$
2013	151260 Milyon\$
2014	165638 Milyon\$
2015	138245 Milyon\$
2016	144319 Milyon\$
2017	157415 Milyon\$
2018	169310 Milyon\$
2019	182310 Milyon\$
2020	151395 Milyon\$
2021	224957 Milyon\$

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/>, 2022

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
COVID-19'UN TÜRKİYE'DE TEMELSEKTÖRLERE ETKİSİNİN ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde ele alınan konular Covid-19 salgının Türkiye'ye sektörel olarak etkisi üzerinde durulacaktır. Bu sektörler: Tarım (Tarım sektörünü içeren teorem olan Örumcek Ağı Teorem'i), Hizmet sektörünün bileşenleri içerisinde (Sağlık, Eğitim, Eğlence ve Ulaşım), Sanayi (Sanayi Sektörü içerisinde Makroekonomik veri olan PMI, bir diğer Türkçe ismiyle Satın Alma Yöneticileri Endeksi veriler yardımıyla değerlendirilecektir) ve Turizm sektörünün 2020 ve 2021 yılı içerisinde salgından ne ölçü de etkilendiği Makroekonomik perspektif çerçevesinde analiz edilerek değerlendirilecektir.

3.1. SANAYİ SEKTÖRÜNE ETKİSİ

18 ve 19 yüzyıllar arasındave1728 yılında ilk defa Birleşik Krallık'ta kullanılan buhar gücüne dayalı makineler ile Sanayi Devrimi tarihsel olarak başlamış ve günümüze gelene kadar çeşitli modernizasyon süreçleriyle gelişerek 21 yüzyıla gelmiştir(Aksoy, 2016; 13-15).Bu süreç içerisinde işçi sınıfı (proletarya), üretim olanaklarını ve üretim araçlarını elinde bulunduran sermaye sınıfı (burjuva sınıfı) oluşmuştur. Sanayi Devrimi ile bir önceki dönem olan Feodal dönem ve Feodal kavramlar yerini, Kapitalist döneme bırakmıştır. Sanayi sektörü dört temel dönem ve teknik ile incelenmektedir. Bu dönem ve teknikler: Endüstri 1,0 su ve buhar gücüne dayalı fabrikasyon sistemi ile seri üretime geçilmesidir. Endüstri 2,0 ABD'li sanayici olan Henry Ford'un seri üretimde kullanılan elektriğin, üretim bandı mekanizmasını içerisinde kullanılmasıdır. Endüstri 3.0 ise elektronik ve mekanik özellikli ürünlerin üretilmesi ve kullanılmasıdır. Elektronik mal üretimi olarak bu dönem incelenmektedir. Endüstri 4.0ise Almanya'da teknoloji fuarında 2011 yılında literatüre giren robotik ve yapay zekaya dayalı üretim mekanizmasını içeren ve 21 yy. teknolojisinin (İnternet) yapay zekalar ile fabrikasyon seri üretimine geçilmesini belirtir (Mahfi Eğilmez, Endüstri 4.0, 2017).

Sanayi sektörü ekonominin temel bileşen sektörleri içerisinde bulunan, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile paralellik gösteren ve bir ülkenin kalkınması ile doğrudan alakalı olan sektördür. Ağır, orta ve hafif sanayi olarak bu sektörün sınıflandırılması mümkündür.

Ağır sanayi: Büyük sermaye gücüne sahip olan ve katma değerli Mal üretiminde önemli bir güç mekanizması olan sanayi çeşididir.Genellikle ağır sanayi türü içerisinde yer alan Madencilik, İlaç, Silah, Kimya endüstrisi, Enerji / Petrol, Teknoloji gibi alt sektörlerden oluşmaktadır. Ağır sanayi üretimine sahip olan ülkelerin ekonomileri

gelişmiş ekonomiler olması muhtemeldir. Bu ekonomilerin Cari İşlemler Dergisi'nin fazla vermesi de muhtemeldir. (Oğuzhan Mallı, Ağır Sanayi Nedir, 2017,s. 12)

Orta Sanayi: Ağır sanayi ile Hafif sanayi arasında çok yüksek teknoloji ve sermaye yatırımına gerek duyulmayan, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde üretimi yapılan sanayi çeşididir. Bu sanayi içerisinde Araba parçası, Elektronikvs üretimi yapan sektörler örnek verilebilir.

Hafif Sanayi: Genel olarak az sermaye ve yatırım ile fazla teknik olmayan ekibe ihtiyaç duyulmadan daha çok mavi yaka işçiler tarafından üretimi yapılan sanayidir. Gelişmemiş emek yoğun ülkelerde işçilik ucuzluğundan dolayı kurulan sanayidir. Hafif Sanayi içerisinde tekstil, Gıda, Deri, Mobilya gibi sektörler bulunmaktadır.

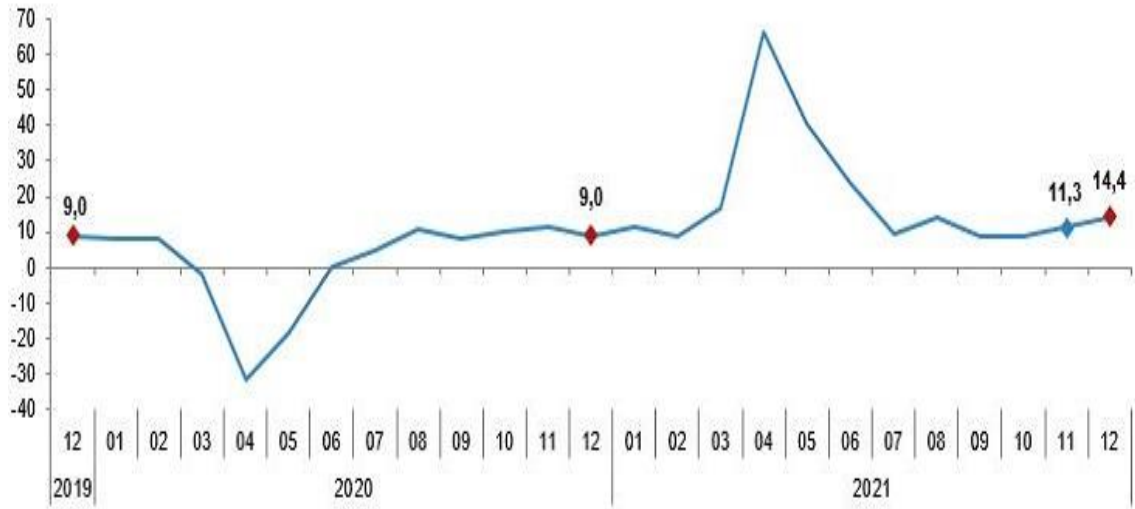
Türkiye açısından sanayileşme atılımı büyük ölçü de Cumhuriyet dönemine ve Cumhuriyet döneminin getirmiş olduğu iktisadi ve sanayileşmeye dayalı kalkınma modeli üzerine kurulu ekonomik politikalarla gerçekleşmiştir. Türkiye tarihinin en önemli iktisadi ve Sanayi olarak hamlesi İzmir İktisat Kongresi ve kararları olmuştur. 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihinde toplanan ve Sanayi sektörü alanında önemli ve nitelikli kararların alındığı toplantıda sanayi ile ilgili maddeler şunlardır: (Zeki Hafizoğulları, 2000,s. 9)

-Sanayinin teşviki ve milli bankaların kurulması sağlanmalıdır.

-Hammaddesi yurt içinde yetişen veya yetiştirilebilen sanayi dalları kurulması gerekmektedir.

-El işçiliğinden ve küçük imalattan süratle fabrikaya veya büyük işletmeye geçilmelidir. Bu maddeler Türkiye'nin ilk sanayi politikalarını içeren iktisadi kararları göstermektedir. İlerleyen süreç içerisinde Türkiye 1963 yılında başlayan toplamda her 4 yıl içerisinde yenisi hazırlanan ve sonuncusu (11.) Kalkınma Planları çerçevesinde Sanayi ve Teknoloji politikalarına sıklıkla yer vermiştir (<https://www.sanayi.gov.tr/>, 2022).

Şekil 3.1: Türkiye'nin Covid-19 Sürecinde Sanayi Sektörünün Üretim Endeksi

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/>, 2022.

2019 yılının son ayı ile 2021 yılının son ayı Covid-19 süreci içerisinde Sanayi sektörü üretimi Türkiye'de şekil 3.1 de ki grafikte görülmektedir. 2019 yılında sanayi üretimi yılsonunu %9 seviyesinde kapatmıştır. Bu ivme Cobid-19 vakasının ilk görüldüğü 11 Mart 2020 tarihine kadar %9 oranında devam etmiştir. İlk vakanın görüldüğü ve sonrasında Türkiye 'de pandemin fiili ve resmi olarak başladığı süreçte Sanayi Üretim Endeksi 2020 yılı mart ayında %-20, 2020 yılı Nisan ayında %-35 seviyesine kadar negatif olarak gerileyerek Sanayi sektörü olarak üretim neredeyse yapılmamıştır. 2020 yılının Nisan ayında bu düşüşün zirvesi görülmüştür ve düşüş de iyileşme meydana gelerek 2020 Mayıs ayında %-20, 2020 Haziran ayında ise %0 seviyesine yükselmiştir. 2020 yılının temmuz ayında pozitif geçişen Sanayi Üretim Endeksi 2020 yılının sonuna kadar %9 seviyesinde yılsonunu kapatmıştır.

2021 yılının ilk üç ayında yani 2021 yılının ilk çeyreğinde Sanayi Üretim Endeksi %9 seviyesinde devamlılığını korumuştur. 2021 yılının ilk çeyreğinden sonra Sanayi Üretim Endeksi pandemi sürecinin zirvesini görmüştür. Endeks %60 seviyesine kadar yükselmiştir.

Bu yükselme pandemi önlemlerinin kaldırılması ve aşılama oranının ciddi bir şekilde artmasından dolayı Sanayi sektörünün çarkları dönmeye başlamıştır ve ekonomi canlanmıştır. Üretim artmıştır ve üretim artışından kaynaklı tüketim seviyesi de artmıştır.

Bu artış ise 2021 yılının ikinci çeyreğine yansarak Sanayi Üretim Endeksini sert bir şekilde yükseltmiştir. Bu yükselme 2021 yılının temmuz ayına kadar artarak

azalan bir ivme içerisinde girmiştir. 2021 yılının temmuz ayında ve ilerleyen aylarda Sanayi Üretim Endeksi %10 ile %14,4 aralığında seyretmiştir. Bu 5 aylık süreç içerisinde Sanayi Üretim Endeksi istikrarlı bir görüntü içerisinde bulunmuştur.

3.1.1. PMI Endeksi

PMI (Purchasing Manager Index) endeksi kavramı Türkçe açılımı ile Satın Alma Yöneticilerinin mal ve hizmet satın alma, üretme eğilimini içeren genel olarak Makroekonomik bir büyüklüktür. PMI verisi bir ülke ekonomisinin büyüme, üretim ve tüketim ivmesini gösterir. PMI endeksi 0 ile 100 arasında değer alır. Bu oranı belirlerken ve bu oran üzerinden analiz yapılırken eşik değer olarak 50 seviyesi önem arz etmektedir. 50 seviyesinin üzeri PMI endeksinin olumlu olduğunu ve ekonominin büyüme ivmesi içerisinde olduğunu, Sanayi sektörünün ve diğer sektörlerin mal ve hizmet alımlarını artırmaya yönelik politika sergiledikleri göstermektedir. 50 seviyesinin altında bir seviye olduğunda PMI endeksinin olumsuz olduğunu, Satın alma Yöneticilerinin Mal ve hizmet ticaretinin azaldığını, Sanayi sektörünün ve diğer alt sektörlerin küçülme yoluna gittiğini, üretimi kısıtığının ve ekonominin çarklarının yavaşladığını göstermektedir. Bu nedenle 50 seviyesi kritik bir seviye olarak kabul edilmektedir. (Onur Ceylan, PMI Endeksi Nedir?, 2014).

PMI endeksi çeşitleri; imalat, inşaat, hizmet sektörü olarak 3 ana sektöre ayrılmaktadır. Bu endeks çeşitleri içerisinde en fazla durulacak olan İmalat endeksi olacaktır. İmalat endeksi Sanayi Sektörü ile en yakından ilişkili olan endekstir ve diğer endeksler gibi aylık olarak hesaplanır. Endeks hesabı yapılırken 5 madde ve oranları dikkate alınmaktadır. Bu maddeler ve oranları ise: Yeni Siparişler: %30, Üretim: %25, istihdam %20, tedarikçilerin teslim süresi %15, girdi stoku %10'dur (Ayvalı, 2022, s. 25-26).

PMI verisi Dünya'daki birçok ülke için hesaplanıyor. Özellikle, ekonomik olarak son yıllarda önemli bir ülke olan Çin'deki büyüme beklentileri, Dünya'daki büyüme beklentilerini etkilediğinden başta Çin olmak üzere ABD, Almanya, İngiltere olmak üzere Avrupa Bölgesi ülkeleri için bu veri oldukça önemlidir. Bir sonraki başlık altında Türkiye'nin Covid-19 sürecini kapsayan dönemde PMI endeksi verileri yardımıyla analiz edilecektir.

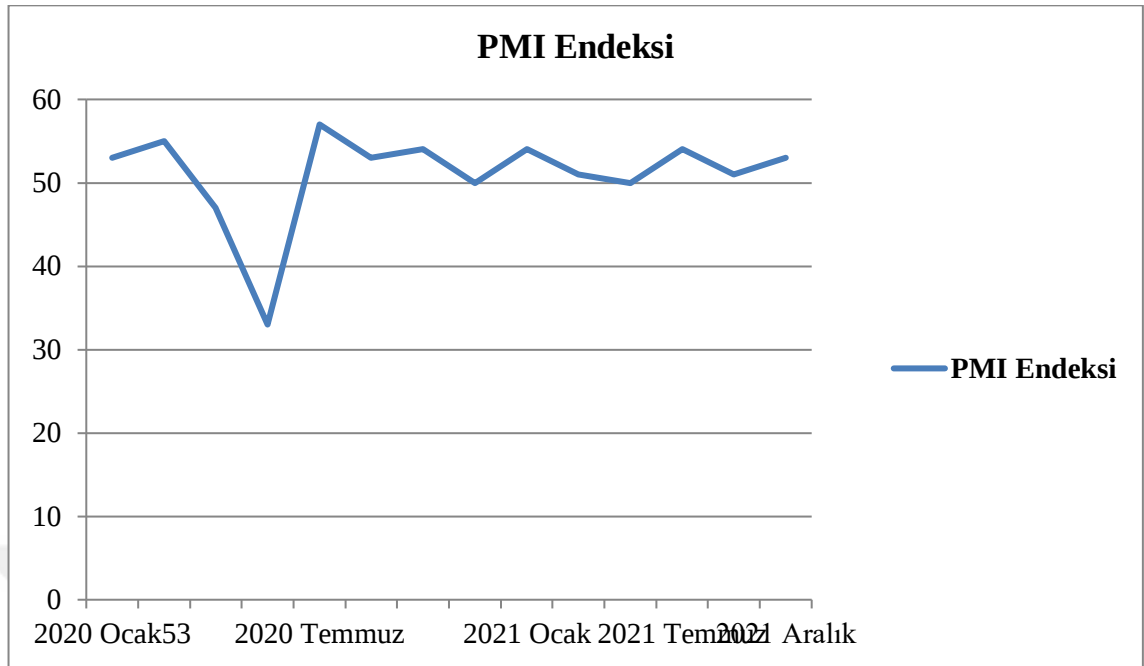
3.1.1.1. Pandemi Sürecinde Türkiye'nin PMI seviyesi

Pandemi süreci içerisinde PMI endeksi 2020 yılının ilk 2 ayında 50 trend seviyesinin üzerinde seyrederken, ilk vakaların görüldüğü 11 Mart 2020 tarihi ve sonrasında PMI endeksi 50 trend seviyesinin altına gerilemiştir. 50 seviyesi bir önceki başlıkta tanımlatıldığı gibi 50 seviyesinin üzerinde üretim ve satın alma olarak olumluyken, 50 seviyesinin altı olumsuzdur. 2020 Mart ayında PMI 48 seviyesindedir. 2020 Nisan ayında PMI endeksi 33 seviyesine kadar gerilemiştir. Bunun başlıca nedeni Pandemiden ve pandemi önlemlerinden dolayı üretimin kısılmasından kaynaklanmıştır. 2020 Mayıs ayında PMI endeksinde bir miktar iyileşme gerçekleşmiştir ve yeni seviye 42 olmuştur. 2020 yılının yaz aylarına doğru gelindiğinde PMI endeksi 50 seviyesinin üzerine gelmiştir. Bu yükselmenin nedeni 2020 yaz aylarında Pandemi kısıtlamalarının kaldırılması, Turizm sektörünün canlanması ve hayatın kısmi olarak da olsa normale dönmesi ekonominin canlanmasına, Üretim yapan sektörlerin mal ve hizmet satın alarak PMI endeksinin 50 seviyesinin üzerine çıkmasına sebebiyet vermiştir.

PMI endeksi 2020 yılının yaz aylarında itibaren inişli çıkışlı seyir içerisinde olmuş olsa da 50 trend seviyesinin üzerinde kalabilmeyi başarabilmiştir. 2020 yılının yaz aylarında 2021 yılının sonuna kadar gelen süreçte PMI endeksi sadece 2021 yılının Mayıs ayı olmak şartıyla 48 seviyesini görmüştür fakat sonraki aylar da PMI endeksi 50 seviyesinin üzerinde kapatmıştır.

PMI endeksi pandemi süreci içerisinde genel olarak 50 seviyesinin üzerinde olmuştur. Bu ekonominin veri olarak kötü olmadığını göstermektedir. 50 seviyesinin altında olan dönemler Pandeminin ilk 3 ayı olarak söylenilebilir.

Şekil 3.2: Covid-19 Süreci Türkiye'nin PMI Endeksi

Kaynak: <https://www.iso.org.tr/>, 2022.

3.2. HİZMET SEKTÖRÜNE ETKİSİ

Hizmet sektörü gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli sektördür. İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılamak için üretilen sektördür. Hizmet sektörü, hizmetten yararlananın bizzat kendisinde veya onun yararına olan değişikliklere neden olan, zaman, mekân ve şekil faydası meydana getiren endüstrilerdir. Gelişmiş ülkelerdeki insanların gelir seviyesinin artması ile gelişen ve toplam ekonomi içerisindeki payı artan bir sektördür.

Hizmet sektörü, yirminci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, diğer iki ana sektör olan tarım ve sanayi sektörünü geride bırakmıştır. Bu sebepten hizmetler sektörü, ekonominin gelişme süreci içinde artan bir önem kazanmıştır. Ayrıca, hizmetler sektörünün ülkelerdeki refah ile gelişmişlik düzeyinin göstergesi olması, gelişen Teknolojiye paralel insan gereksinimlerindeki artış ile farklılaşmanın çok değişik hizmet Türlerini ortaya çıkarması ve insan ağırlıklı istihdam hacmindeki büyük artışa neden olması bu sektörün önemini net bir şekilde ortaya koymaktadır (Akın, 2012, s.19-21).

Hizmetler, arz edenin hizmetten faydalanan için faaliyet göstermesi, hizmetten faydalananın hizmetin elde edilmesi için gerekli emeği sunması ve hizmetten yararlanan

ile hizmeti sunanın karşılıklı etkileşim içinde oluşturmaları suretiyle üretilirler. İnsanlara daha çok somut olarak fayda sağlamaktansa soyut olarak fayda sağlayan bir sektördür. Bu tanımlamayı örneklendirme yapmak gerekirse: Tatile giden birisi Hizmet sektörü ve dolayısıyla Hizmet sektörünün alt bileşeni olan Turizm sektöründen faydalanmış olacaktır, fakat bu fayda soyut bir fayda olmuş olacaktır, elle tutulur bir mal satın almış olmayacaktır, onun yerine hizmet satın almış olacaktır.

Hizmet sektörünün alt bileşenleri içerisinde Eğitim, Sağlık, Turizm, Eğlence, Ulaşım gibi sektörler vardır. Bu sektörlerde istihdam edilen mavi yaka ve beyaz yaka işçiler bulunmaktadır (Akın., 2012, s. 26-29). Hizmet sektörünü ve hizmet sektörünün alt sektörlerini Pandemi süreci içerisinde Türkiye 'de ki seyrini, nasıl etkilendiğini başlıklar altında incelenecektir.

3.2.1. Sağlık Sektörü

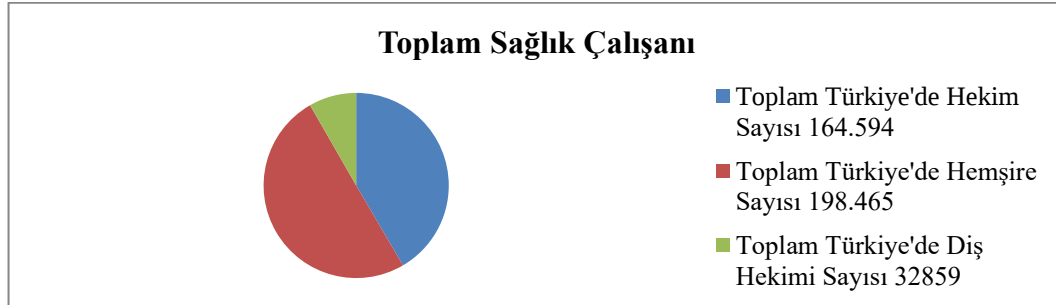
Covid-19 süreci içerisinde sağlık sektörü kuşkusuz en temel etkilenen hizmet sektörü bileşenlerinden birisi olmuştur. Sağlık sektörünü özel ve kamu sektörü olarak ele almamız gerekmektedir. Kamu sektörünün pandemi süreci içerisinde yoğunluğundan dolayı özel sağlık sektörüne olan talep artmıştır. Bu artışın nedenleri içerisinde devlet sektörünün yetersiz kalması, yoğun olması ve nitelikli sağlık hizmetinin alınamamasından dolayı özel sektöre olan talep artmıştır.

Bu artış hizmet sektörü içerisinde hizmet satışından kaynaklı sektörün daha fazla çıktı üretmesine sebebiyet vermiştir. Özel sektör ve kamu sektöründe çalışacak olan personel ihtiyacı pandemi süreci içerisinde artmıştır. Dolayısıyla hizmet sektöründe istihdam artmıştır. Bu istihdam artışıyla sağlık sektörünün piyasada ve kamu sektöründe yoğunluğuartmıştır.2020 yılı verilerine göre Sağlık Bakanlığı verilerine göre sağlık sektöründe istihdam da olan sağlık çalışanı sayısı 1.142.469 kişi bulunmaktadır. (S. Bakanlığı 2021). 2022 yılında Sağlık Bakanlığı bütçesi ise 116 milyar 37 milyon Türk Lirası'dır (<https://www.sbb.gov.tr>, 2022).Bu sayısal verilere göre Türkiye'nin en çok önem verdiği ve bütçe ayırdığı hizmet sektörü içerisinde sağlık sektörü oldukça önem arz etmektedir

Şekil 3.3 'de görüldüğü üzere 2020 Pandemi yılı içerisinde Toplam sağlık çalışanı bu tabloda yer almıştır. Sağlık Bakanlığı verilerine göre 2020 yılında Türkiye 'de toplam hekim sayısı 164.594, toplam hemşire sayısı 198.465, toplam diş hekimi sayısı ise

32.859 'dur. OECD ülkeleri ile Türkiye'nin doktor, hemşire ve diş hekimi kıyaslanması Şekil 3.3 'de ki gibidir.

Şekil 3.3: Sağlık Çalışanları İstatistikleri

Kaynak: <https://www.saglik.gov.tr/>, 2022.

3.2.2. Eğitim Sektörü

Covid-19 Pandemi süreci içerisinde Eğitim sektörü kuşkusuz dolaylı olarak etkilenen hizmet sektörlerinden birisi olmuştur. Bu etkilenmenin nedeni pandemi kısıtlamaları ve hastalığın bulaş riskinden kaynaklı fiziki mesafe koşullarının sağlanması olmuştur. Kapalı alanlarda yapılan dersler, hastalığın bulaş riskini artırmaktadır ve salgın hareketliliğine sebebiyet vermektedir. Bu nedenle ilk öğretim, orta öğretim, ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitimler uzaktan eğitim yolu ile online bir biçimde devam etmiştir. 11 Mart 2020 'de vakaların ilk görüldüğü tarihten itibaren okullar yaklaşık olarak 2021 yılının sonbahar dönemine kadar kapalı kalmıştır ve eğitim online bir biçimde devam etmiştir.

Okulların kapalı olması ve eğitimin online bir biçimde devam etmesi çeşitli sorunlara sebebiyet vermiştir. Bu sorunlar ise: Eğitimde fırsat eşitsizliğine, yetersiz ve niteliksiz eğitim alınmasına, pandemiden kaynaklı sağlık sorunlarının görülerek eğitimin kişisel olarak sektöre uğramasına ve eğitiminden geri kalınmasına neden olmuştur.

Eğitim sektörü bazında pandemi sürecini değerlendirmek gerekirse: Kamu sektöründe çalışan hizmetliler, öğretmenler ve idareciler pandemi süreci içinde maaşlarını almışlardır ve Kamu sektöründe eğitim sektöre pek fazla sektöre uğramamıştır. Özel sektör de çalışan eğitimciler ve mavi yaka işçiler eğitimin online olmasından kaynaklı çeşitli sektörel olarak küçülmelere ve işçi çıkarmalara gitmiştir. Bu ise eğitimde özel sektör de çalışanlar için gelir ve iş kaybına sebebiyet vererek hizmet sektörünün bu taraftan zede almasına neden olmuştur. Pandemi süreci içerisinde dolaylı olarak etkilenen

eğitim ile ilgili çeşitli hizmet sektörleri de etkilenmiştir. Bu sektörlerle örnek vermek gerekirse: Üniversite şehirlerinde bulunan eğlence sektörü, kırtasiyecilik sektörü ve kültür, sanat ile ilgili sektörler de çalışanlar dolaylı olarak etkilenmişlerdir.

3.2.3. Ulaşım Sektörü

Pandemi süreci içerisinde Ulaşım sektörü önem arz eden hizmet sektörü alt dallarından birisidir. Ulaşım sektörü sanayi tarım ve hizmet sektörünü ilgilendiren çok önemli sektördür. Tarım ve Sanayi sektörü için üretilen malların tüketiciye ulaştırılması, nakliyat ve tedarik işlemleri ulaşım sektörü ile direk ilgilidir.

Ulaşım sektörünün maliyetinin artması üretilen malın maliyetini de artırarak tüketiciye ve üreticiye enflasyon olarak yansıtmaktadır. Pandemi sürecinde sanayi ve tarım sektörü tarafından üretilen malların tüketiciye ulaştırılması, Sanayi sektörü için ise hammadde ve ara mal tedariği çok fazla olumsuz etkilenmemiştir. Olumsuz etkilenen Ulaşım biçimi ise pandemi süreci içerisinde şehirlerarası yolculuk olmuştur. Bu yolculuklar da pandemi önlemleri çerçevesinde izin kâğıdı, hes kodu zorunluluğu, Pcr testi, kısıtlı yolcu taşıma ile fiziki mesafe kurallarına uyulması, kurallara uymayanlar için yazılan cezalar ve sokağa çıkma kısıtlamalarının olmadığı süreç içerisinde yolculuğun genel olarak daha yoğun gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

Bu nedenle şehirlerarası yolculuk faaliyeti gösteren otobüs firmaları, TCDD, havalimanı hizmeti veren şirketler bu süreç içerisinde sektörel olarak olumsuz etkilenmiştir. Şehir içi ulaşımı sağlayan vasıtalar örneğin, Tramvay, metro, dolmuş, minibüs ve vapur gibi toplu taşıma araçları pandemi süreci içerisinde fiziki mesafe kuralları nedeniyle daha az yolcu taşıma hizmeti vererek ve sokağa çıkma yasaklarının bulunduğu zaman aralığında ulaşım hizmetinde bulunamamışlardır. Bu süreç içerisinde şehir içi ulaşım hizmeti veren şirketler belediyeye bağlı otobüsler vapurlar, tramvayları ve metrolar gelir kaybına maruz kalmıştır.

3.2.4. Eğlence Sektörü

Covid-19 süreci içerisinde hizmet sektörü içerisinde etkilenen bir diğer önemli alt sektör eğlence sektörü olmuştur. Öncelikle eğlence sektörü içerisinde faaliyet gösteren işletmeler; kafeteryalar, barlar, kiraathaneler, düğün salonları, internet kafeler, havuzlar, halı sahalar vs. eğlence hizmet sektörü içerisinde faaliyette bulunan başlıca işletmelerdir. Bu işletmeler pandemi sürecinde ya kapatıldılar ya da kısıtlı imkânlar ile

çalıştırıldılar. Bu süreç içerisinde eğlence sektörü hizmet sektörü içerisinde en fazla zarar gelen sektörlerin başında gelmektedir. Eğlence sektörü işletme sahipleri ve bu sektör içerisinde çalışanlar işsiz kalarak gelirlerini kaybetmişlerdir. Eğlence sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin pandemi sürecinde geçici olarak kapatılma nedenlerinin başında sağlık önlemleri gelmiştir.

Pandemi sürecinde belirli dönemlerde kontrollü olarak açılan işletmeler tam zamanlı olarak faaliyete geçmesi 1 Temmuz 2021 tarihinden itibaren olmuştur (www.icisleri.gov.tr, 2022). Bunun nedeni aşılama oranının artışı ve yaz mevsiminin gelmesi sonucu açık hava ortamında eğlence sektörü faaliyetlerinin gerçekleşmesi daha temiz ve sağlıklı ortamın oluşması sağlanmıştır. Bu nedenle eğlence hizmet sektörü 2021 yılının temmuz ayından itibaren canlanma ve toparlanma kaydetmiştir. Bu sektörde çalışanlar, işlerine geri dönmüştür ve işletmelerin finansal durumları daha iyiye gitme eğilimi içerisinde olmuştur.

3.2.5. Turizm Sektörü

Pandemi süreci içerisinde turizm sektörü hizmet sektörünün en önemli sektörlerinden ve Türkiye gibi Akdeniz ülkelerinde ise en önemli döviz girdisi sağlayan ve istihdam yaratan en önemli sektördür. Pandemi döneminde kısıtlamalardan, maske, mesafe, temizlik önlemlerinden kaynaklı turizm sektörü sekteye uğrayan hizmet sektörlerinin başında yer almaktadır. Şekil 3.4 de görülen Pandemi sürecinde Türkiye 'ye gelen toplam turist geliri grafiksel olarak gösterilmektedir. Bu görsele göre: Pandeminin hemen öncesinde ve pandeminin ilk 3 ayını kapsayan dönem içerisinde Türkiye 'nin resmi turizm geliri 4 milyar 141 milyon dolar civarında görülmektedir. Bu sayı 2020 yılının ikinci yarısında da aynı seviyede devam ederek 2020 4 milyar 44 milyon dolar civarında seyretmiştir. 2020 yılında Türkiye'nin turizm geliri 11 milyar dolar civarında görülmektedir. 2021 yılının ilk çeyreğinde ise 3 milyar 914 milyon dolar turizm geliri elde edilmiştir.

2021 yılının 2. çeyreğinde küresel olarak salgının tepe yapmasından dolayı Türkiye 'de bu durumdan etkilenmiştir ve bu süreç içerisinde Türkiye'nin gelen turizm geliri bir önceki çeyreğin yarısına düşerek 2 milyar 452 milyon dolar elde edilmiştir. 2021 yılının yaz aylarına doğru pandemi kısıtlamalarının gevşemesi, aşılama oranının artması, turizm sektöründe çalışanların hızlı şekilde aşılansması 2021 yılının yaz ayında Türkiye 'nin turizm gelirinde artışın olmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde

toplam da 11 milyar 400 milyon dolar turizm geliri elde edilmiştir. Bu oran bir önceki çeyreğin yaklaşık 5 katı turizm gelirinedenk gelmektedir. 2021 yılının son çeyreğinde ve 2022 yılının ilk aylarında ise toplam da 7 milyar 630 milyon turizm geliri elde edilmiştir.

2021 yılında toplam Türkiye turizm geliri olarak 27 milyar dolar civarında turizm geliri elde etmiştir. 2020 yılında ise bu oran 11 milyar dolar civarında görülmektedir. 2021 yılında elde edilen turizm geliri bir önceki yılın neredeyse 3 katı bir seviyeye ulaşmıştır. Bu artışın başlıca nedeni pandeminin küresel olarak seyri aşılama oranlarının artması sonucunda ülkelerin kısıtlamaları ve uluslararası seyahati normale döndürmesi Türkiye 'ye gelen turist sayısının artmasına ve dolayısıyla turizm gelirinin artmasına ortam hazırlamıştır.

Gelen turist sayısının artması turizm sektörünün canlanmasına, turizm sektöründe işsizliğin azalmasına ve dolayısıyla istihdamın artmasına, ekonominin canlanmasına ve 2021 yılının yaz aylarında dolar/TL kurunun istikrarlı bir biçimde değer korumasını ve 8, 30- 8,50 TL seviyesinde bulunmasını sağlamıştır. (bloomberg 2021)Bu süreç içerisinde döviz girdisi ödemeler dengesi bilançosunun iyileşmesine destek vererek cari işlemlerin düzelmesini sağlamıştır.

Tablo 3.1: Covid-19 Süreci Turizm Gelirleri

2020 I. Çeyrek	4 milyar 101 Milyon\$
2020 II. Çeyrek	-
2020 III. Çeyrek	4 Milyar 44 milyon\$
2020 Toplam	11 Milyar
2021 I. Çeyrek	2 Milyar 452 Milyon\$
2021 II. Çeyrek	11 Milyar 480 Milyon\$
2021 III. Çeyrek	7 Milyar 630 Milyon\$
2021 Toplam	27 Milyar \$

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/>, 2022.

Pandemi süreci içerisinde Türkiye'ye gelen toplam turist sayısı şekil 3.5 de görülmektedir.

Şekle göre 2020 yılının ilk 2 ayında yani Türkiye 'de ilk vakaların görülmesinden hemen önceki dönem de gelen turist sayısı ocak 1,8 milyon şubat ayında ise 1,7 milyon civarında olmak üzere ilk 2 ayda toplam 3,5 milyon turist gelmiştir.

İlk vakaların görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinde gelen turist sayısı 600 bin kişi civarındadır. Mart 2020 yılında gelen turistlerin birçoğu ilk 11 gün içerisinde gelmesi muhtemel görülmektedir. Bunun nedeni ise Türkiye 'de henüz Covid-19 vakalarının resmi olarak görülmemesi ve ilan edilmemesidir.

2020 yılının Nisan ve mayıs ayında neredeyse hiç turist gelmemiştir. Bunun başlıca nedeni kuşkusuz vakaların artması ve küresel olarak Covid-19 hastalığının pandemi ilan edilmesi ve ülkelerin bu süreç içerisinde çeşitli kısıtlamalara gitmesi ülkelerin turist ve turizm geliri kaybına maruz kalması ile sonuçlanmıştır.

2020 yılının haziran ayında kısmi serbestleşmelerin başlaması ve ardından gelen yaz ayında turizm sezonunun kısmi olarak canlanması 2020 yılının yaz sezonunda (haziran, temmuz, ağustos, eylül, ekim) yaklaşık olarak 4,5-5 milyona yakın turist Türkiye 'ye gelmiştir. 2020 yılının kış sezonu içerisinde (Kasım, Aralık, 2021 Ocak) 2 milyona yakın turist gelmiştir. 2020 yılı içerisinde toplam Türkiye 'ye gelen turist sayısı 11 milyona yakın turist gelmiştir. 11 milyon turist 9 milyar dolar döviz bırakmıştır.

2021 yılının ilk 5 ayında Türkiye'ye gelen turist sayısı 1 milyon kişinin altında gelmiştir. Bunun başlıca nedeni Covid-19 'un tepe yapması ve buna paralel olarak pandemi kısıtlamalarının olması bu süreç içerisinde gelen turist sayısını da doğrudan bir biçimde etkilemiştir. 2021 yılının haziran ayında kısmi gevşemeler ile ve aşılama oranlarının seri bir biçimde artmasıyla 2 milyon turist sayısına ulaşılmıştır. 2021 yılının temmuz ayında tek doz aşılama oranlarının %80'li seviyelere ulaşması ve pandemi kısıtlamalarının tamamen kaldırılmasından dolayı Türkiye'ye gelen turist sayısı ciddi oranda artış göstermiştir. 2021 yılının Temmuz, ağustos, eylül ve ekim ayında 15 milyona yakın turist gelmiştir. 2021 yılının son 2 ayında ise 4 milyona yakın turist Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

Buna göre 2021 yılında Türkiye'ye toplam 25 milyona yakın turist gelmiştir. 2021 yılında toplam turizm geliri ise 25 milyon turistten 27 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. 2020 yılına göre Türkiye'ye gelen turist sayısı 2021 yılında 2,5 kat yani %250 oranında artış göstermiştir.

Tablo 3.2: Covid-19 Süreci Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı

2020 Çeyrek	4 Milyon 100 Bin
2020 II. Çeyrek	200 bin
2020 III. Çeyrek	5 Milyon
2020 Toplam	11 Milyon 100 bin
2021 I. Çeyrek	2 Milyon
2021 II. Çeyrek	3 Milyon 800 Bin
2021 III. Çeyrek	12 Milyon 200 Bin
2021 Toplam	25 Milyon

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/>, 2022.

3.3. TARIM SEKTÖRÜNE ETKİSİ

3.3.1. Bitkisel Üretim

Covid-19 salgın süreci içerisinde Tarım sektörü önem arz eden, üretim ve tüketim içerisinde önemli bir konumda bulunan sektördür. 2020 yılı ve 2021 yılında üretilen tarımsal malların değişim oranı ve fiyatı şekil 3.6 da gösterilmiştir. Üretilen seçili olarak gösterilen tarımsal malların, değerinin ve değişim oranının hangi çeşit olduğu ise şekil 3.7 de gösterilmiştir. Bu verilere ve görsellere göre:

Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerden buğday (diğer) fiyatı yıllık %35,95 artış göstermiştir. Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerden, 2021 yılında bir önceki yıla göre artış gösteren diğer ürünler ise, %58,69 ile mercimek (kırmızı), %47,35 ile arpa (diğer) ve %12,37 ile patates (diğer) oldu.

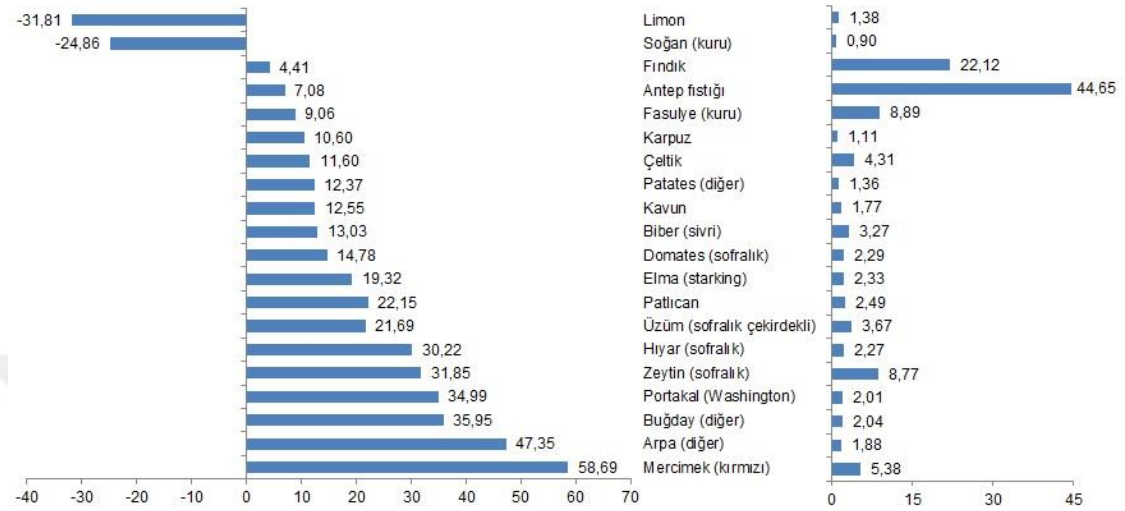
Sebzelerden domates (sofralık) fiyatı bir önceki yıla göre %14,78 artış göstermiştir. Sebzelerden, 2021 yılında bir önceki yıla göre hıyar (sofralık) fiyatında %30,22, patlıcan fiyatında %22,15, biber (sivri) fiyatında %13,03 artış gerçekleşti. Buna karşılık bir önceki yıla göre azalış gösteren tek ürün ise %24,86 ile soğan (kuru) olmuştur.

Meyveler, içecek ve baharat bitkilerinden zeytin (sofralık) fiyatında yıllık %31,85 artış olmuştur. Meyveler, içecek ve baharat bitkilerinden, 2021 yılında bir önceki yıla göre artış gösteren diğer ürünler sırasıyla, %34,99 ile portakal (Washington), %21,69 ile üzüm (sofralık çekirdekli) ve %19,32 ile elma (starking) oldu. Buna karşılık bir önceki yıla göre azalış gösteren tek ürün ise %31,81 ile limon olmuştur.

Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler üretim değerinde yıllık %34,98 artış gerçekleşmiştir. Meyveler, içecek ve baharat bitkileri üretim değeri bir önceki yıla göre %22,26 artışla 113,16 milyar TL ve sebzeler üretim değeri bir önceki yıla göre %7,44

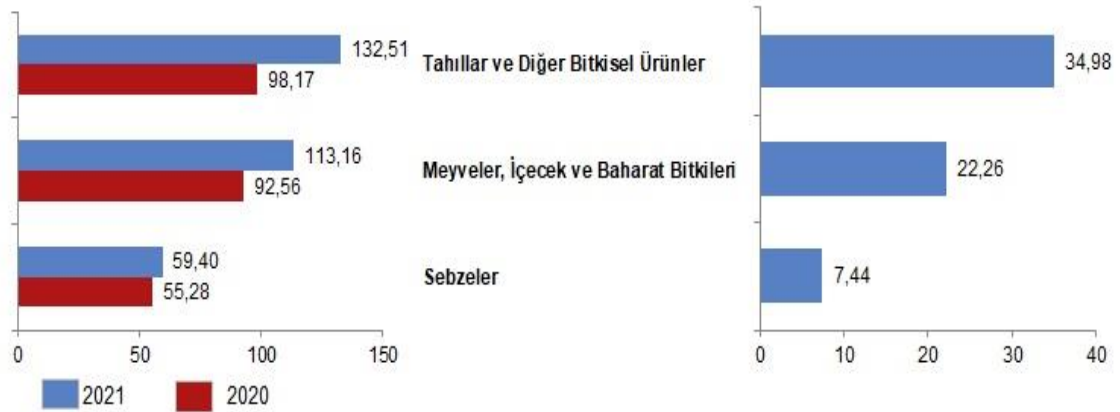
artışla 59,40 milyar TL olmuştur. (Tuik, Bitkisel Ürün Fiyatları ve Üretim Değeri, 2021 Erişim Tarihi ve adresi(18.04.2022)TÜİK Kurumsal (TÜİK.gov.tr)

Şekil 3.4: Covid -19 Süreci Bitkisel Ürün Fiyatları ve Üretim Değeri Değişim oranı (%)Fiyat (TL/Kg)

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/>, 2022.

Şekil 3.5: Covid-19 Süreci Gruplara Göre Bitkisel Üretim Değeri ve Yıllık Değişim Oranları Değer (Milyar TL) Değişim Oranı (%)

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/>, 2022.

3.3.2. Kırmızı Et Üretimi

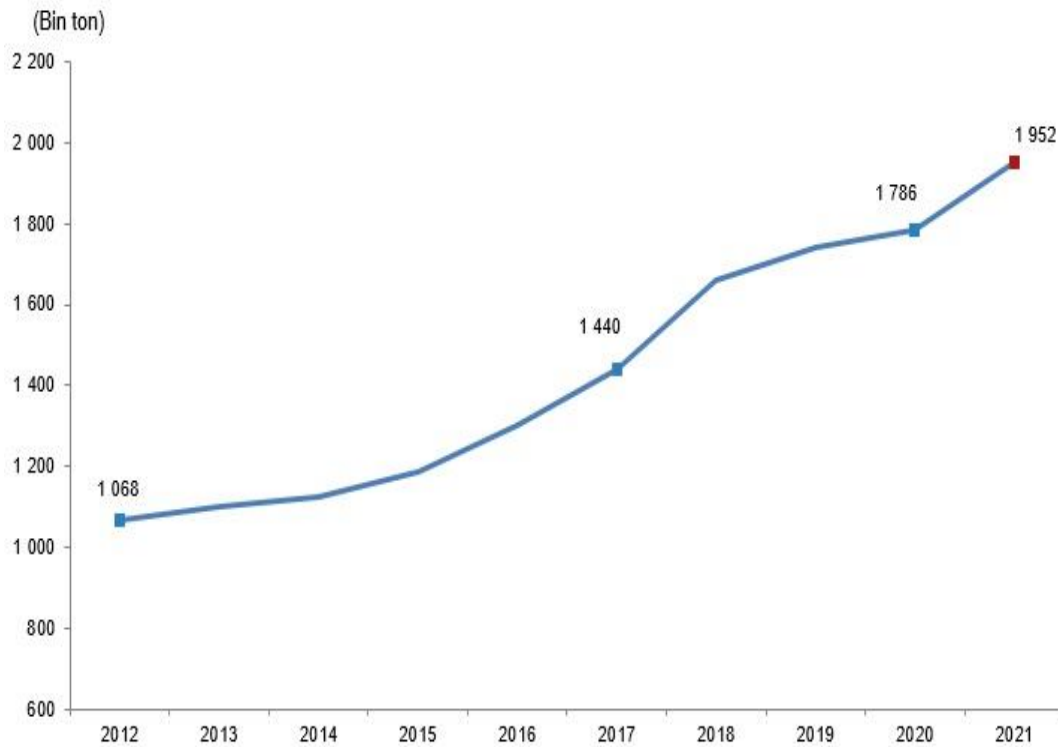
Pandemi dönemi içerisinde kapsayan 2020 ve 2021 yılı içerisinde ve pandemi süreci öncesi dönem olan 2019 (dahil) ve 2012 yılı dönemi içerisinde Türkiye’de üretilen kırmızı et(sığır, manda, keçi, koyun) ton ağırlık cinsinden verileri istatistikî tablo yardımıyla Şekil 3.8 de verilmiştir. Kırmızı et üretim tahmini, Tarımsal İşletmelerde

Hayvansal Üretim Araştırmasından elde edilen demografik verilere dayalı olarak belirlenen "Kasaplık Güç Oranı" ile hesaplanan "iç popülasyondan kesilen hayvan sayısı" ile "ithalattan kesilen hayvan sayısı"nın ortalama karkas ağırlıkları ile çarpılması suretiyle elde edilmektedir.

Buna göre pandemi süreci içerisinde yer alan 2020 yılında 1 milyon 785 bin 952 ton olan kırmızı et üretimi, 2021 yılında %9,3 artarak 1 milyon 952 bin 38 ton olarak tahmin edildi. Bu kapsamda bir önceki yıla göre sığır eti üretimi %8,9 artarak 1 milyon 460 bin 719 ton, koyun eti üretimi %11,7 artarak 385 bin 933 ton, keçi eti üretimi %4,5 artarak 94 bin 555 ton, manda eti üretimi ise %28,6 artarak 10 bin 831 ton oldu.

Pandemi dönemi öncesini kapsayan süreç içerisinde kırmızı et üretimi sürekli bir artış trendi içerisinde seyretmiştir. Bunun başlıca nedenleri arasında nüfus artışı ve nüfus artışı ile birlikte tüketimin talep yönlü artması sonucunda üretim de arz yönlü bir şekilde artış göstermiştir. Şekil3,8 de görüldüğü üzere 2012 yılında kırmızı et üretimi 1068 ton civarında iken bu oran istikrarlı bir şekilde artarak 2017 yılında 1440 ton ve pandeminin başladığı yıl ve dönem olan 2020 yılında 1786 ton civarına yükselmiştir. Pandemi öncesi 8 yılı kapsayan süreçte kırmızı et üretimi %50 oranında artış göstermiştir.

Şekil 3.6: Pandemi Dönemi ve Öncesi Üretilen Kırmızı Et Miktarı

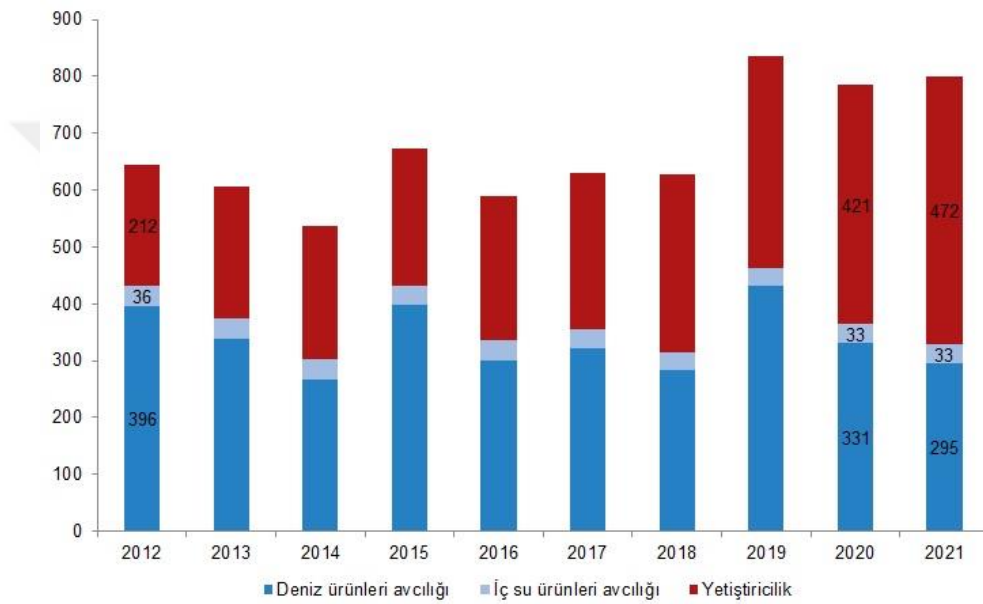

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/>, 2022.

3.3.3. Su ve Su Ürünleri Üretimi

Pandemi dönemi içerisinde 2020-2021 ve pandemi dönemine öncesinde su ve su ürünleri üretimi şekil 3.9 yardımıyla aşağıda gösterilmektedir. PandemidönemindeSu ürünleri üretimi 2021 yılında bir önceki yıla göre %1,8 artarak 799 bin 851 ton olarak gerçekleşti. Üretimin %32,8'ini avcılık yoluyla elde edilen deniz balıkları, %4,1'ini avcılık yoluyla elde edilen diğer deniz ürünleri, %4,1'ini avcılık yoluyla elde edilen iç su ürünleri ve %59'unu yetiştiricilik ürünleri oluşturmaktadır.

Şekil 3.7: Pandemi Dönemi ve Öncesi Üretilen Su ve Su Ürünleri Miktarı

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/>, 2022.

Pandemi dönemi olarak analiz edilen dönem olan 2020 yılı ve 2021 yılında su ve su ürünleri üretimi deniz ürünleri avcılığı olarak 331 ton iken bu oran 2021 yılında 300 tonun altına düşerek 295 ton olmuştur. İç su ürünleri avcılığı bu iki yılda sabit kalarak 33 ton seviyesini korumuştur. Su ve su ürünleri yetiştiriciliği ise 2020 yılında 421 tondan 2021 yılında 472 ton seviyesine yükselmiştir.

Pandemi dönemi öncesinin son 8 yılına şekil.3.9 'da bakıldığında ise 2012 yılında Deniz ürünleri avcılığı 396 ton seviyesinde seyretmiştir. Bu seviye ilerleyen yıllarda 300 ton sınır olarak kabul edilirse 2018 ve 2014 yıllarında altına düşmüştür, diğer yıllarda üzerinde seyretmiştir. 2019 yılında 400 tonun üzerinde veri görülmektedir. İç su ürünleri avcılığı ise pandemi dönemi ve öncesi olmak üzere istikrarlı bir seviyede devam etmiştir. Pandemi süreci ve öncesi olarak bu kalem pek etkilenmemiştir.

Su ve su ürünleri yetiştiriciliği pandemi dönemi öncesi süreçte 2012 yılında 212 ton seviyesinde iken düzenli olarak artış gerçekleştirerek pandemi dönemine doğru %100 artış gerçekleştirerek gelmiştir ve bu oran ise 400 tonun üzerine yükselmiştir. Bu süreç içerisinde en başarılı ivmeyi bu üretim kalemi gerçekleştirmiştir denilebilir.

3.3.4. Süt ve Süt Ürünleri Üretimi

Pandemi dönemi içerisinde 2020 yılının mart ayında toplanan süt miktarı 880 bin ton seviyesindedir. Covid-19 hastalığının ilk saptandığı mart ayından 3 ay önce toplanan süt miktarı 2019 yılının aralık ayında 781 bin ton iken ilerleyen dönemin ilk 3 ayında artış meydana gelmiştir ve yeni seviye mart ayında 880 bin tona kadar yükselmiştir. Pandemi dönemi içerisinde toplanan süt miktarı 2020 yılının kasım ayına kadar gerilemiştir. Bunun nedeni pandemi dönemi alınan kısıtlama kararları, toplanan süt miktarının da 750 bin ton seviyesine doğru azalmasına sebebiyet vermiştir. Bu oran 2019 yılının sonu 2020 Ocak ayı seviyesinin de altına düşmüştür. 2020 yılının Aralık ayında ve 2021 yılının ocak ayında toplanılan süt miktarı 880 bin ton seviyesine yükselmiştir. 2021 şubat ve mart ayında toplanan süt miktarı anir bir düşüş gerçekleştirmiştir ve yeni seviye 780 bin ton civarına düşmüştür. 2021 nisan ayında tekrar artan toplanan süt miktarı 880 bin ton seviyesine gelirken bu seviye 2021 haziran ayına kadar bu seviyede kalmıştır.

Şekil 3.8’de görüldüğü üzere 2021 temmuz ayı dahil olmak üzere devam eden aylarda toplanan süt miktarında sürekli bir azalma meydana gelmiştir ve bu azalma 2021 yılının kasım ayına kadar devam etmiştir. Bu dönemde toplam toplanan süt miktarı 765 bin ton seviyesine düşmüştür. Bu düşüşün nedenleri arasında tarımsal girdi maliyetlerinin artması (gübre, ilaç, işçilik, mazot) sonucu çiftçinin üretim yapmaktan vazgeçmesi ya da üretimini minimize etmesi, tarımda çalışan nüfusun azalarak şehirlere göç etmesi gibi etkenler pandemi döneminin son dönemlerinde toplanan süt miktarının düşüş nedeni olarak kendini göstermiştir.

Şekil 3.8: Pandemi Dönemi Toplanan (Üretilen) Süt Miktarı

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/>, 2022.

Pandemi döneminin hemen öncesi dönemi kapsayan 2019 yılı ile 2017 yılının sonlarında toplanan toplam süt miktarı Şekil.3.10 'da gösterilmektedir. Bu görsele göre 2017 yılının son 2 ayında 750 bin ton toplanan süt miktarı 2018 yılının ilk 5 ayında artış göstererek 900 bin ton seviyesine yükselmiştir. 2018 yılının son aylarına doğru 743 bin ton seviyesine düşen toplanan süt miktarı 2019 yılında tekrar yükselişe geçerek 900 bin ton seviyesine, 2019 yılının son aylarına doğru ise 726 bin tona kadar düşüş göstermiştir. Şekil.3.10'a göre pandeminin hemen öncesi olan 2018 ve 2019 yılları toplanan süt miktarı benzer bir grafik sergilemiştir. Yaz ve bahar aylarında üretilen ve toplanan süt miktarı iklimler koşullardan kaynaklı artarken, kış ve sonbahar aylarına doğru tekrar düşüş göstermiştir. Buna göre pandemi öncesi ve sonrası olarak Şekil 3.9 ve Şekil 3.10 'a bakmak gerekirse pandemi döneminde toplanan süt miktarı, pandemi öncesi döneme göre toplanan süt miktarına göre artış gerçekleşmiştir.

Şekil 3.9: Pandemi Öncesi Toplanan(Üretilen) Süt Miktarı

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/>, 2022.

SONUÇ

Covid-19 salgını kuşkusuz Dünya'yi ve Türkiye'yi siyasi, sosyal, ekonomik ve sağlık yönünden oldukça olumsuz etkilemiştir. Bu çalışma da daha çok Covid-19 salgının Türkiye üzerindeki ekonomik ve ekonominin alt dalı makroekonomik etkilerinin analizini kapsamlı bir şekilde makroekonomik unsurlar (büyüme, işsizlik, enflasyon, faiz, kur, cari açık, cdsdolarizasyon, GSYİH) yönünden incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde bu kavramların ne olduğuna tanımsal olarak yer verilmiştir. Aynı zamanda Covid-19 hastalığının sağlık bilimleri çerçevesinde tanımlanmasında yer verilmiştir.

Çalışmanın 2 bölümünde ise makroekonomik kavramların Covid-19 süreci içerisinde makroekonomik verilerine yer verilmiştir. Pandemi döneminde işsizlik oranındaki inişli çıkışlı ivme, enflasyon oranındaki artış ve buna paralel TCMB'nin almış olduğu faiz kararı ve faizlerin önce indirilip sonra yükseltildiği pandemi süreci içerisindeki dönemlerde fiyatların arttığı görülmüştür. Faiz kararı sonrası Dolar/TL kurunda meydana gelen yükselişler ile 2021 yılının Eylül ayından itibaren indirilen faizlerin Dolar/TL kuruna etkisi ile buna paralel gerçekleşen enflasyon oranının yükselmesiyle sonuçlanmıştır. CDS puanı dediğimiz Türkçe anlamı ile Kredi Temerrüt Takası anlamına gelen Makroekonomik kavramın pandemi sürecinde 400'lere ulaştığı, yine aynı dönem içerisinde büyüme oranının çeyrekler bazında değerlendirmesi ve pandeminin ilk çeyreği olarak nitelendirebileceğimiz 2020 yılı Nisan ve Temmuz ayı içerisindeki dönemde -10,4 gelen büyüme oranının ilerleyen çeyrekler de yükseliş içerisine girerek yılsonunu pozitif büyüme oranı ile kapaması olumlu olarak değerlendirilebilir. Bu süreç içerisinde oldukça ciddi bir biçimde etkilenen ödemeler dengesi bilançosu kalemleri olan İhracat, İthalat ve Turizm girdilerinin Cari işlemler hesabını pandemi süreci içerisinde Mart 2020 yılından Aralık 2021 yılına kadar olan süreçte cari işlemler hesabının daha çok açık verdiği görülmektedir.

Sektörel olarak (hizmet ve alt bileşen sektörleri, sanayi, tarım) Pandemi süreci içerisinde, sanayi üretimi içerisinde önemli bir ölçüm unsuru olan PMI endeksi (Satın alma yöneticileri) 50 sınır puan olarak kabul edilen seviye pandeminin ilk aylarında altında kalırken, kısıtlamaların kısmi olarak kaldırıldığı, üretimin arttığı ve ekonominin canlandığı dönem içerisinde PMI endeksi tekrardan 50 seviyesinin üzerine atmıştır.

Pandemi sonu olarak bu çalışmada kabul edilen 2021 yılının sonuna kadar PMI endeksi 50 seviyesinde konumunu korumuştur.

Hizmet sektörü pandemi süreci içerisinde etkilenen en önemli sektörlerin başında gelmektedir. Hizmet sektörü bileşenlerinin içerisinde yer alan eğlence sektörü en çok etkilenen sektörlerden olmuştur. Bunun nedeni ise sokağa çıkma kısıtlamaları ve kapalı mekânların (cafe, bar, restoran) müşteri kabul etmemesi eğlence sektörünü ekonomik olarak etkilemiştir. Hizmetler sektörü içerisinde etkilenen ve Türkiye açısından çok önemli bir sektör olan Turizm sektörü bu süreç içerisinde etkilenmiştir. Öncelikle turizm sektörü Türkiye açısından Cari işlemler dengesini düzenleyen ve iyileştiren döviz girdisi sağlayan önemli bir sektördür. 2020 yılında gelen turist sayısı ve turizm geliri 2021 yılının gerisinde kalmıştır. Bunun nedenleri içerisinde yer alan seyahat kısıtlamaları ve aşılama oranının Türkiye'de 2020 yılında, 2021 yılına göre daha az olmasıdır. Pandemi süreci içerisinde gelen turist sayısı ile turizm gelirinin azaldığı görülmektedir.

Tarım sektörü ise pandemi sürecinde yıllık olarak pandeminin ilk yılı olan 2020 yılına göre 2021 yılında meydana gelen fiyat artışları görülmüştür. Referans alınan TUİK verilerine göre tahıllar bir önceki yıla göre yıllık %35,95 likartış, sebzeler bir önceki yıla göre %14,78, meyveler ve içecekler bir önceki yıla %31,85 oranında artış gerçekleşmiştir.

Türkiye pandemi vb. Bir durum karşında yeterli önlemleri alamadığı, bunun sonucunda ekonominin olumsuz etkilendiği görülmektedir. İleride ortaya çıkabilecek benzeri risklere karşı makroekonomik dengelerin hızla iyileştirilmesi, sektörel önlemlerin koordineli ele alınarak dayanıklı hale getirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abel, B. C. (2017). *Makroekonomi*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Açık Piyasa İşlem Çeşitleri TCMB* (2013,16 Nisan). Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr>.
- Akın, A. Ö. (2012). Hizmetler sektörü içinde hizmet ticaretinin yeri ve karşılaştırmalı bir analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 311-331.
- Aksoy A. (2016). *Geleneksel devletten modern devlette sanayi devrimi ve kamu yönetimi düşüncesinde değişim* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Alkin, E. (2005). *İktisada giriş*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Apaydın, F. (2018). Türkiye’de işsizliğin karakteristiklerinin karşılaştırmalı analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 159-200.
- Aslan, R. (2020). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve koronavirüs. *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8(85), 35-41.
- Ayvalı, M. (2022, 28 Nisan). *PMI endeksi nedir?*. Erişim Adresi: www.bireyselyatirimci.com
- Bölükbaş, M. (2014). Türkiye’de işgücü piyasası ve genç işsizlik-büyüme ilişkisi üzerine bir inceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2), 77-93.
- Bulut, M. (2003). 1929 Dünya ekonomik buhranı ve Türkiye’de devletçiliğe geçiş. *Bilig*, 26, 77-101.
- Canlı Dolar Kuru, Anlık Dolar/TL Alış ve Satış Fiyatı (USD/TRY)*. (2021, 21 Aralık). Erişim Adresi: <https://www.bloomberght.com>.
- Ceylan, O. (2014, 24 Mart). *PMI endeksi nedir?*. Erişim Adresi: <https://www.piyasarehberi.org>.
- Ceylan, O. (2014, 26 Eylül). *Deflatör*. Erişim Adresi: <https://www.piyasarehberi.org.tr>.
- Ceylan, O. (2014, 26 Eylül). *Konvertibilite*. Erişim Adresi: <https://www.piyasarehberi.org.tr>.
- Covid-19 Aşısı*. (2021, 10 Temmuz). Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/>.

Covid-19 Hastalığı. (2021, 12 Aralık). Erişim Adresi: <https://www.worldometers.info/coronavirus/-countries>.

Dinler, Z. (2015). *Mikroekonomi*. Bursa: Ekin Basım Yayın.

Dinler, Z. (2020). *Mikroekonomi*. Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.

Döviz Tevdiat Hesaplarından Türk Lirası Vadeli TCMB (2021, 21 Şubat). Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr>

Eğilmez, M. (2013, 10 Mart). *Manşet enflasyon*. Erişim Adresi: <https://www.mahfieğilmez.com.tr>.

Eğilmez, M. (2013, 12 Mart). *Phillips Eğrisinin Avrupa Ziyareti*. Erişim Adresi: <https://www.mahfieğilmez.com.tr>.

Eğilmez, M. (2014, 12 Nisan). *Bir ekonominin kredi ve risk derecesi*. Erişim Adresi: <https://www.mahfieğilmez.com>.

Eğilmez, M. (2014, 18 Mart). *Reel faiz kaç?* Erişim Adresi: <https://www.mahfieğilmez.com.tr>

Eğilmez, M. (2015, 18 Ocak). *Smith ve Keynes*. Erişim Adresi: <https://www.mahfieğilmez.com.tr>

Eğilmez, M. (2016). *Ekonomide analiz*. Ankara: Remzi Kitapevi.

Eğilmez, M. (2016, 20 Şubat). *Ekonomi sözlüğü*. Erişim Adresi: <https://www.mahfieğilmez.com.tr>.

Eğilmez, M. (2016, 24 Şubat). *Türkiye'nin kredi notu ve CDS primi*. Erişim Adresi: <https://www.mahfieğilmez.com.tr>.

Eğilmez, M. (2017, 10 Mart). *Endüstri 4.0*. Erişim Adresi: <https://www.mahfieğilmez.com.tr>.

Eğilmez, M. (2017, 20 Şubat). *Sıkı para politikası ve Türkiye*. Erişim Adresi: <https://www.mahfieğilmez.com.tr>.

Eğilmez, M. (2017, 28 Mart). *Yoksullaştıran büyüme*. Erişim Adresi: <https://www.mahfieğilmez.com.tr>

Eğilmez, M. (2020, 19 Nisan). *Dolarizasyonda son durum*. Erişim Adresi: <https://www.mahfieğilmez.com.tr>.

- Eğilmez, M. (2021, 20 Nisan). *Baz etkisiyle büyüme*. Erişim Adresi: <https://www.mahfieğilmez.com.tr>.
- Ekonomik Görünüm Raporu Uluslararası Para Fonu*. (2021, 10 Kasım). Erişim Adresi: <https://www.makro.net>
- Enflasyon ve Fiyat İstikrarı TCMB*. (2013, 11 Nisan). Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr>.
- Erkan, E. (2021, 10 Eylül). *Çekirdek enflasyon nedir?*. Erişim Adresi: <https://www.ekonomist.com.tr/encyclopedia/cekirdek-enflasyon-nedir?ysclid=l5wtsrd02796229445>
- Finansal Dolarizasyon ve Finansal İstikrar Arasındaki İlişki. TCMB*. (2007, 12 Şubat). Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr>.
- Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları 2019, TCMB*. (2019, 18 Nisan). Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr>.
- Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları TCMB*. (2020, 18 Nisan). Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr>.
- Hafızoğulları, Z. (2000). İzmir iktisat kongresi görüşler ve değerlendirmeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(46), 289-313.
- Jones, C. (2017). *İktisadi büyüme*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kanbir, Ö. (2020). Ekonomik gelişmenin ölçümüne bir katkı: gelir dağılımı adaletine göre düzeltilmiş insani gelişme endeksi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 5(11), 1-20.
- Kaykusuz, M. (2001, 13 Aralık). *Maliyet enflasyonu ve Türkiye'de maliyet enflasyonunun nedenleri*. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/3244306/mal%c4%b0yet_enflasyonu_ve_t%c3%9crk%c4%b0ye_de_mal%c4%b0yet_enflasyonunun_nedenler.
- Kılıçoğlu, A. (2012). *Borçlar hukuk genel hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kumcu, E. (2016). *Ekonomi Politikası*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Kutlu, S. (2017). *Post Keynesyen makro iktisadın metodolojik temelleri üzerine inceleme* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Kutner, M. H., Nachtsheim, C. J., Neter, J. & Li, W. (2005). *Applied linear statistical models*. McGraw Hill Irwin, New York.
- Mallı, O. (2017, 20 Ekim). *Ağır sanayi nedir?*. Erişim Adresi: <https://www.muhendisbeyinler.net>
- Marco Ciotti, M. C. (2020). *The COVID-19 pandemic*. CriticalReviews in Clinical Laboratory Sciences.
- Mevduata Dönüşümün Desteklenmesine İlişkin Basın Duyurusu*. (2021, 22 Aralık). Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr>.
- Mishkin, F. (2014). *Para politikası stratejisi*. İstanbul: Efil Yayınevi.
- Önder, N. (2013). Türkiye'de kadın işgücünün görünümü. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1), 35-61.
- Para Politikası Kurulu Kararları TCMB*. (2021, 31 Nisan). Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr>
- Pekin, T. (1996). *Makroekonomi*. İstanbul: Bilgehan Basımevi.
- Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2020 Haber Bülteni*. (2021, 18 Mart). Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/>
- Saraç, P. D. (2020). *Basın açıklaması*. Ankara: Yök.
- Seyidoğlu, H. (2006). *İktisat biliminin temelleri*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası iktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Somel, C. (2018). *Enflasyon ve deflasyon*. İstanbul: Yordam Kitapevi.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020). *Dış ticaret ve ödemeler dengesi*. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Sucu, Y. (2010, 03 Mart). *Yönetimde öngörü ve öngörü yöntemleri*. Erişim Adresi: <http://www.yasarsucu.net/word/yo.doc>.
- Sürmen, Y. E. (2019). *Siyasi krizlerin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Bursa Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- TCMB Terimler Sözlüğü*. (2011, 12 Ocak). Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr>.

- TCMB, Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ, (2021, 21 Aralık). *Resmi Gazete*. Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr>.
- TÜİK. (2017, 10 Kasım). *Analitik çerçeve kapsam tanımlar*. Erişim Adresi: <https://www.tuik.gov.tr>.
- TÜİK. (2021, 04 Nisan). *İşgücü istatistikleri*. Erişim Adresi: <https://www.tuik.gov.tr>.
- TÜİK. (2021, 10 Haziran). *İşsizlik oranları*. Erişim Adresi: <https://www.tuik.gov.tr>.
- TÜİK. (2021, 15 Mart). *Bitkisel ürün fiyatları ve üretim değeri*. Erişim Adresi: <https://www.tuik.gov.tr>.
- TÜİK. (2021, 16 Mart). *GSYH büyüme hızı yıllık %*. Erişim Adresi: <https://www.tuik.gov.tr>.
- TÜİK. (2021, 31 Aralık). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları*. Erişim Adresi: <https://www.tuik.gov.tr>.
- Turan, T. (2008). İktisadi büyüme teorisine giriş. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Türkay, O. (2004). *Mikroiktisat teorisi*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Politika Faizini 625 Baz Puan Yükseltti*. (2018, 30 Eylül). Erişim Adresi: <https://www.bloomberght.com>.
- Uluatam, Ö. (1998). *Makro iktisat*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Ulutan, B. (1978). *İktisadi doktrinler tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Umay, C. (1994). *Makroekonomi*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Ünsal, E. (2017). *Mikro iktisat*. İstanbul: Murat Yayınları.
- Varol, G. ve Tokuç, B. (2020). Halk sağlığı boyutuyla Türkiye’de covid-19 pandemisinin değerlendirmesi. *Namık Kemal Tıp Dergisi*, 8(3), 579-594.
- Yalta, A. Y. (2020). *Para teorisi ve politikası* (Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, K. (2016). *Makroekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, K. (2019). *Makroekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, K. (2014). İşsizlik türleri her bir işsizlik türünün toplam işsizlikteki payı ve çeşitli demografik parametrelerle ilişkisi. *Akademik Barış Dergisi*, 1(45), 1-26.

Zeren, F., & Savrul, B. K. (2017). Kadınların işgücüne katılım oranı, ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve kentleşme oranı arasındaki saklı koentegrasyon ilişkisinin araştırılması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 87-103.

2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu. (2021, 18 Mart). Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/>

DİZİN

-B-

Büyüme, viii, 9, 10, 29, 31, 32

-C-

Cari Denge, viii, ix, x, 25, 29, 45, 46
CDS, viii, xi, xii, 23, 24, 44, 45, 71, 74
Covid-19, 4, v, vi, vii, viii, ix, x, xi, 1,
3, 4, 5, 6, 8, 29, 30, 31, 33, 37, 38, 40,
41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 53,
54, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 68,
71

-D-

Dolarizasyon, viii, ix, 12, 22, 23, 42, 43,
75
Döviz Kuru, viii, ix, 21, 38

-E-

Eğitim Sektörü, ix, 58
Eğlence Sektörü, ix, 59
Enflasyon, viii, x, xi, 10, 11, 12, 13, 15,
17, 18, 29, 30, 31, 37, 38, 75, 76

-F-

Faiz, viii, ix, xi, 9, 15, 16, 17, 18, 21,
24, 29, 31, 37, 38, 49, 71

-G-

GSYİH, viii, ix, 18, 19, 20, 40, 41, 71

-H-

Hizmet, 26, 51, 56, 57, 72

-İ-

İhracat, ix, x, 19, 26, 29, 48, 49, 71
İşsizlik, viii, ix, x, xi, 13, 14, 15, 29, 33,
34, 35, 36, 77, 78
İthalat, ix, x, 26, 29, 32, 47, 48, 71

-K-

Kişi Başına Düşen Milli Gelir, xi, 29,
41, 42

-Ö-

Ödemeler Dengesi, 26, 27

-P-

PMI, ix, xi, xii, 1, 51, 54, 55, 56, 71, 73

-S-

Sağlık Sektörü, ix, 57
Sanayi, xi, 51, 52, 53, 54, 59

-T-

Tarım, 51, 59, 63, 72
Turizm, ix, x, 14, 32, 51, 55, 57, 60, 61,
71, 72

-U-

Ulaşım sektörü, 59

